This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

Digitized by Google

Digitized by Google

Vzelg. 213 L

PUBLICATIONS

DE LA SOCIÉTÉ

HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE

DANS

LE DUCHÉ DE LIMBOURG.

30-32
1893-95

TOME XXX.

NOUVELLE SÉRIE,

TOME X.

Vis unita major.

1893.

MAESTRICHT,
LEITER-NYPELS,
1894.

8019

Digitized by Google

Digitized by Google

PUBLICATIONS

DE LA SOCIÉTÉ

HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE

DANS

LE DUCHÉ DE LIMBOURG.

TOME XXX.

NOUVELLE SÉRIE,

TOME X.

Vis unita major.

1893.

MAESTRICHT,
LEITER-NYPELS,
1894.

Digitized by Google

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS

Digitized by Google

Imp. J. Bouwens.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS

Digitized by Google

IN MEMORIAM.

Joannes Josephus HABETS,

Rijksarchivaris in Limburg.

Geboren 27 November 1829 † 22 Juni 1893.

Het is zeer moeilijk om voor hen, die niet bekend zijn met de eigenaardige verhouding, waarin zich het tegenwoordige hertogdom Limburg ten opzichte van de politieke indeeling vóór 1794 bevindt, onbekend ook met de lotgevallen die de archieven van dit gewest gedurende de laatste honderd jaren, vooral in het veel bewogen tijdvak 1794—1815 hebben ondergaan, de verdiensten van den overleden Rijksarchivaris JOANNES JOSEPHUS HABETS, den volijverigen en geleerden voorzitter van ons oudheidkundig genootschap, zoolang dit heeft bestaan tot zijn dood toe, in het licht te stellen. Want juist in de overwinning van de bezwaren daaruit ontstaan, zooverre ze zijn taak bemoeilijkten, ligt zijn hoofdverdienste als archivaris. Hij toch heeft wat heinde en ver was verspreid, en waarvan niemand dan hij soms de bewaarplaats kende, bijeengebracht en door zijne geschriften een leiddraad verstrekt, zonder welke het in vele gevallen uiterst moeilijk, zoo niet bijna onmogelijk was, zelfs maar aan een plan of ordening en betere regeling onzer archieven te denken. Geen provincie in ons land, noch in België, is zoo nieuwerwetsch in die hoedanigheid als Limburg, wanneer men haar als een geheel beschouwt; geen provincie bestaat uit zulke heterogene bestanddeelen, zoowel uit het oogpunt van een vorige politieke indeeling van haar grondgebied, alsook wat gewoonten, in den uitgebreidsten zin des woords — daaronder ook rechtsgewoonten, costuimen, niet op de minste

Digitized by Google

plaats — betreft. Zelfs de naam, waarmede in 1814 of in 1815 ons gewest werd gedoopt, was fonkelnieuw voor elk der onderdeelen waaruit het toen bestond; geen gehuchtje zelfs, nòch van Nederlandsch, nòch van Belgisch Limburg heeft ooit deel uitgemaakt van het oude hertogdom van dien naam. Meer dan de helft van het grondgebied onzer tegenwoordige provincie behoorde tot de hertogdommen Gulick, Cleve, Gelder — 't overkwartier van Roermond, sinds 1580 een afzonderlijk hertogdom onder den Koning van Spanje en in 1713—1715 versnipperd tusschen Pruisen, Oostenrijk, de Staten-Generaal en den hertog van Gulick. — Het overige deel onzer provincie was verdeeld tusschen den Prins-Bisschop van Luik, de Staten-Generaal als hertog van Braband en heer van een deel van Valkenburg, Daelhem en 's Hertogenrade, drie landen in de 13de en 14de eeuw bij Braband gevoegd en waarvan de Koning van Spanje, krachtens het partage-tractaat in 1661, later, na 1715, de Keizer als vorst van Oostenrijk, de andere helft bezat. Voegt daar nog bij, of liever voegt er hier en daar tusschen eenige Vrije-Rijksheerlijkheden en men heeft een klein denkbeeld van den ingewikkelden politieken toestand vóór 1794. Wat de leenen betreft was ons grondgebied nog meer verbrokkeld: Loonsche, Hornsche, Brabantsche, Geldersche, Keur-Keulsche, Valkenburgsche en nog andere soorten van leenen of achterleenen trof men er aan en tal van aanzienlijke abdijen in de Rijnprovincie of in het tegenwoordige Belgisch Limburg hadden er haar leen- of laathof. Nog grooter moeilijkheden voor een grondige regeling berokkent de algeheele verspreiding der archieven tijdens de Fransche heerschappij van 1794 tot 1814. Verschillende bezitters der Vrije-Rijksheerlijkheden toch, namen ze als hun eigendom mede bij hun vlucht naar Duitschland; soms ook kwamen die archieven in handen van hun rentmeesters en ontvangers; de overige werden door de Franschen verdeeld in historische archieven (Pauselijke-, Bisschops- en Keizersdiplomen en cartularia!) die naar Parijs werden gevoerd; domaniale archieven die den directeur der archieven werden toegewezen, om er geld uit te slaan voor den Staat, door ze dienstbaar te maken aan het ontdekken van goederen, kapitalen en renten, en in rech-

Digitized by Google

terlijke, leen-heerlijke en notariëele archieven, die naar de arrondissements-rechtbanken *moesten* overgebracht worden, doch voor een groot deel in 1883 nog op de raadhuizen in een hopelooze wanorde met de gemeente-archieven dooreen lagen, terwijl onder het Fransch bestuur van tijd tot tijd nog aanzienlijke hoeveelheden documenten als scheurpapier werden verkocht, waardoor natuurlijk, daar dit op de verantwoording van onkundige »préposés au triage" geschiedde, aanzienlijke leemten in alle mogelijke categorieën van archieven ontstonden. Dat er nog van al die archieven zooveel terecht kwam in ons dépôt, dat onze verzamelingen, die in 1883 in een zevental kasten waren geborgen, thans, met inbegrip van de archieven van het Fransch departementaal bestuur en de Préfecture meer dan 70 kasten kunnen vullen, is grootendeels het werk van Pastoor HABETS. Hij kende zoo goed de afstammelingen der oude archiefbezitters: hier een kleinzoon van een rentmeester, ginds van een leengriffier of een secretaris, een neef van een der laatste capitularissen of kloosterlingen; hier wist hij nog archieven te liggen op een ouden kerktoren, raadhuis- of pastoriezolder, daar in een schoolgebouw of in een oud kasteel. Het was alsof hij de geëmigreerde geestelijken en heerlijkheids-bezitters, met hunne archieven vluchtend, tot in hun laatste schuilhoeken over den Rijn, in Braband of elders gevolgd was. Behalve tal van Limburgsche gemeenten, bezocht hij, om onze oude archieven terug te bekomen of copieën, regesten, minstens een inventaris er van in ons archief te kunnen neerleggen: Keulen, Aken, Dusseldorf, Essen, Parijs, Brussel, Hasselt, Luik en Mechelen.

Hij deed meer dan verzamelen wat verspreid was, en zoo er ooit een orde komt in dien vreeselijken chaos van losse stukken, zooals hij gekscheerend met die vage uitdrukking, ze noemde, dan is het gedeeltelijk nog aan hem te danken, aan zijn geschriften, aan zijn zoo helder en bondig overzicht, bijvoorbeeld, van de politieke indeeling van Limburg (in dl. I zijner Geschiedenis van het Bisdom Roermond), zijn werk over de Loonsche leenen in Limburg, over de leenen van Valkenburg, over de gouverneurs van Limburg, en over tal van Limburgsche heerlijkheden, abdijen en

Digitized by Google

kloosters (meestal verschenen in de Publications du Limbourg), zijne verzamelingen van Limburgsche wijsdommen enz. Voor vele dier werken heeft hij ook gebruik gemaakt van archieven elders berustende, die leemten in onze verzamelingen aanvullen, van mondelinge overleveringen en van zijne inderdaad bewonderenswaardige topographische kennis van dit gewest. Van Eysden tot Weert kende hij nauwkeurig alle wegen, kasteelen en merkwaardige gebouwen. Van deze kennis gaf hij vooral bewijzen bij zijne talrijke opgravingen van Romeinsche, Germaansche en Frankische oudheden te Meerssen, Heer, Valkenburg, Hoensbroeck en nog in 1892 en '93 te Voerendael, beschreven grootendeels in onze »Publications", in de »Bulletins de la Commission Royale d'hist. et d'archéologie de Belgique" en de verslagen der Nederlandsche Koninklijke Akademie van 1881 tot 1892. Het zou mij echter te ver voeren Pastoor HABETS in zijn oudheidkundige onderzoekingen en bemoeiïngen te volgen, zij zijn aan de leden dezer societeit bekend (1), en wijs liever nog op wat hij deed voor de kennis van de zoo ingewikkelde kerkelijke toestanden van dit gewest, een kennis voor den archivaris zoo onmisbaar. Het archief van het bisdom Roermond werd door hem geordend en verstrekte hem stof voor zijne uitgebreide geschiedenis van dit bisdom, welke kostbare inlichtingen behelst, die, behalve het groote nut dat zij hebben voor de wetenschap, rechtstreeks kunnen dienen bij de ordening onzer archieven van kerkelijken aard. Bij al dat werk en zijn zeer omvangrijke correspondentie, vond hij nog den tijd om bijna twee lijvige octavo-deelen van den inventaris der archieven van de abdij Thorn uit te geven. Al mogen sommige critici eenige, deels ongegronde, aanmerkingen op zijn appreciatiën van sommige charters hebben gemaakt, zoo blijft zijn werk nochtans *ontegenzeggelijk* allerverdienstelijkst voor de wetenschap. Ik wil ook niet verder uitweiden over wat hij deed voor de oudheidkunde en de kunst van zijn dierbaar Limburg, dit tijdschrift spreekt luide hiervan in al zijn dertig deelen; slechts den mensch zij het mij veroorloofd hier nog eenige

(1) Aan het einde dezer bijdrage geven wij een lijst zijner elders verschenen werken.

Digitized by Google

regels te wijden. Een zijner vrienden, hij had er zeer vele, noemde hem l'abbé Constantin; die naam is verdiend: hij was voor ieder goed, zelfs al te goed en volkomen onbaatzuchtig. Reeds zijn nederige kapellaanswoning te Bergh-en-ter-Blijt (bij Maastricht), meer nog zijne pastorie te Wilre in den Vroenhof was een gastvrije rustplaats voor tal van Nederlandsche, Duitsche en Belgische geleerden en oudheidkundigen; sinds hij archivaris was ging er bijna geen dag voorbij of hij ontving gasten.

Voor ieder was hij minzaam, zelfs voor de vele familie-genealogen en heraldici, die het ongeluk wil dat den naam dragen van een Limburgsche gemeente voorafgegaan door *van*, *de* of *von* en die beweren van adel te zijn. Dikwijls heb ik zijn onuitputtelijk geduld dan bewonderd. En toch kon hij heftig en geweldig zijn, zoodat men in hem moeielijk den bedaarden archivaris terug zou kennen: het was als hij Limburgs oudheden, kunstschatten, monumenten bedreigd zag of meende bedreigd te zien met vernieling, verkoop of verkwanseling, en hij achtte zich dan in geweten verplicht iedereen die zich op dat punt vergreep te bestraffen, ja publiek aan de kaak te stellen. Geen hooge rang of waardigheid vrijwaarde dan voor zijn geweldige bestraffing en in deze, zijne »Publications" hield hij er zelfs een afzonderlijken schandpaal op na, met den titel »vandalisme." Onze lezers kennen die artikels.

Zoo heb ik hem tien jaren gekend en met hem gewerkt; hij was in mijn oog onafscheidelijk verbonden aan ons archief, een eerbiedwaardige gothieke kloosterkerk, die pastoor-archivaris met zijne groote gestalte, forsch geteekende gelaatstrekken, dat breede voorhoofd; in zijn zwarte toga scheen hij mij een figuur uit lang vervlogen tijden, uit de middeleeuwen!

Nog in enkele regels een korte biografie: JOANNES JOSEPHUS HABETS werd 27 November 1829 te Oirsbeek, waar zijn vader hoofdonderwijzer was, geboren, uit eene familie, die tal van geleerde en verdienstelijke mannen heeft voortgebracht, onder anderen den Akenschen geschiedschrijver CHRISTIAAN QUIX, H. J. BEUGELS, hersteller der abdij van Postel, en den Luikschen kanonik HABETS, die de leidende menschheid door de stichting eener uitgebreide

Digitized by Google

vereeniging van liefdezusters, de »filles de la Croix", groote diensten bewees.

In 1843 begon JOSEF HABETS de humaniora te Rolduc, in 1856 werd hij priester, was tot 1878 achtereenvolgens te Hunsel, Bunde en Berg-en-ter-Blijt kapellaan, van 1878 tot 1881 pastoor te Wilre-Oudvroenhoven, totdat hij in November 1881 tot Rijksarchivaris werd benoemd; den 14 Juni 1880 was hij reeds lid geworden der Koninklijke Akademie te Amsterdam en werd daarna nog door verschillende geleerde genootschappen tot lid benoemd, onder meer tot buitenlandsch lid der Koninklijke Vlaamsche Akademie; van ons Oudheidkundig Genootschap in Limburg was hij president, in welke hoedanigheid hij deze »Publications du Limbourg" redigeerde, die hij grootendeels met eigen bijdrage vulde.

Met den schrijver dezes gaf hij mede het tijdschrift »de Maasgouw" uit, aan Limburgsche oudheden, taal en letterkunde gewijd, dat twee keer per maand verschijnt.

Een hartkwaal, die zich de laatste jaren steeds heviger openbaarde, was de oorzaak van zijn dood, die voorafgegaan door een allersmartelijkst lijden, den 22 Juni laatstleden hem uit zijn werkzaam leven wegrukte.

Ik eindig deze bijdrage met eene opwekking tot allen, die Limburg waarlijk liefhebben, om, MET VERMIJDING VAN ALLE VERSNIPPERING VAN KRACHT, die in een klein gewest als het onze, doodend is voor de beste zaken en uit eerbied voor de nagedachtenis van onzen beminden overleden voorzitter JOS. HABETS, zijn waardigst monument, deze, zijne, »Publications" te helpen in stand niet slechts maar ook in eere houden. Zij mogen ons Genootschap voortdurend met hunne symphatie en ijverige medewerking in dit tijdschrift, aan Limburgs historisch verleden gewijd, blijven steunen!

(Met verand. overg. uit mijn art. in het Nederl. Archievenblad).

A. J. FLAMENT,
Lid van het Hoofdbestuur en mede-redacteur van het Prov. Oudheidk. Gen. in Limb.

Digitized by Google

LIJST VAN DE

VOORNAAMSTE WERKEN EN VERHANDELINGEN

van den Z. Eerw. Zeer Gel. Heer J. J. Habets,

verschenen buiten dit tijdschrift:

In »*Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeeling Letterkunde.*" Amsterdam, J. Muller:

Over de ligging der post-statiën op de Romeinsche heerbaan van Tongeren naar Nijmegen. 2e Reeks Dl. XI (1881.)

Twee Romeinsche gedenksteenen te Horne bij Roermond (1881) 2e Reeks Dl. XI.

Over twee fragmenten van een Romeinsch opschrift, gevonden te Odiliënberg bij Roermond. 2e Reeks Dl. XII (1882).

Over heelkundige instrumenten uit den Romeinschen tijd, onlangs te Maastricht en omstreken gevonden. 3e Reeks Dl. I (1883).

Over Romeinsche voorwerpen in eene begraafplaats te Gronsveld gevonden en over eene Romeinsche ara te Odiliënberg bij Roermond. 3e Reeks Dl. II. (1884).

Over de vraag of de Limburgsche mergelsteen door Plinius wordt besproken. 3e Reeks Dl. IV. (1887).

De overblijfsels van Romeinsche gebouwen met bad- en verwarmingstoestel te Hoensbroeck. 3e Reeks Dl. IV. (1887).

Twee voorhistorische doodenakkers in de nabijheid der stad Weert, in Limburg. 3e Reeks Dl. VII. (1891.)

Over oude (Romeinsche) mergelputten te Meerssen. 3e Reeks Dl. IX (1892).

Fragment van een Registrum beneficiorum van het land-dekenaat Hilvarenbeek in Noord-Brabant, uit het jaar 1430. 3e Reeks Dl. III. (1886).

Over de echtheid van den stichtingsbrief der abdij Thorn uit het jaar 992. 3e Reeks. Dl. III. (1886).

Digitized by Google

In »*Bulletin de la Société d'art et de d'histoire du diocèse de Liége.*"

Note sur un Monument Romain, trouvé à Berg près de Tongres. Tome V. (1889):

In »*Bulletin de la Commission royale d'art et d'archéologie*":

Une colonie Belgo-Romaine au Ravensbosch près de Fauquemont.

Une colonie Belgo-Romaine au Ravensbosch près de Fauquemont (2e article). Exploration de la villa de Billich.

Une colonie Belgo-Romaine du Ravensbosch (près de Fauquemont). I. Les substructions de Brummenkoul (Commune de Schimmert). II. Substructions du Steenland.

Lettre à M. M. les membres du comité du Bulletin de la Commission d'art et d'archéologie (1871). *(Over Romeinsche inscripties*).

Notice archéologique sur un cachet d'oculiste Romain, trouvé à Heerlen, entre Aix-la-Chapelle et Maestricht (1867).

In »*Bulletin du Cercle archéologique de Mons*":

Notice sur quelques marques de poterie trouvées à Meerssen près de Maestricht.

In »*Études archéologiques, linguistiques et historiques, dédiées à M. le Dr C. Leemans, à l'occasion du cinquantième anniversaire de sa nomination aux fonctions de Directeur du Musée archéologique des Pays-Bas.*" Leide, E. J. Brill 1888. 4° p 233:

L'historien Ammien Marcellin et la station Romaine de Coriovallum.

In »*de Dietsche Warande*":

De ligging der vesting Harburgum. Dl. VIII, p. 68.

In »*Nederlandsche Kunstbode, Beeldende kunst en oudheidkunde, kunstnijverheid, onder leiding van Dr Jan ten Brink*":

De kerken van Rotterdam en Venray. Dl. I, 193.

Opdelving van Romeinsche oudheden te Heer bij Maastricht. Dl. I, 261.

De bronzen drievoet in de villa te Backerbosch onder Heer bij Maastricht. Dl. II, p. 57—59. Met afb.

In »*Almanak voor het arrondissement Roermond*":

Lijst der uitstekendste mannen die te Roermond zijn geboren of aldaar geleefd hebben. (Jaarg. 1856).

Digitized by Google

De veldmarschalk Godfried Huyn, graaf van Geleen en Amstenrade (Jaarg. 1857).

Jan Weert (een volkslegende uit 1636). Gedrukt (Jaarg. 1858).

Het voormalig Karthuizers-klooster Bethleëm te Roermond. (Jaarg. 1859).

Het voormalig domstift van Roermond. (Jaarg. 1860.)

De inhuldiging van een Leuvenschen primus. (Gijsb. Jos. Al. van der Vrecken). (Jaarg. 1861).

Eenige bijzonderheden vooral betrekkelijk het gewezen Annuntiatenklooster te Venlo, letterlijk overgenomen uit een Hs.: oorspronk, begin en bouwing der religieusen Annuntiaten van het klooster genoemd: Trans Cedron te Venlo. (Jaarg. 1862).

De voormalige abdij Kloosterraedt (Rolduc). (Jaarg. 1863.)

Een inboorling van Grathem (de oudheidkundige Philip Houben). (Jaarg. 1866).

De voormalige kloosters van Roermond. (Jaarg. 1869 en 1871).

In »*de Godsdienstvriend*" van Le Sage ten Broek, Arnhem Josué Witz:

Het voormalig Karthuizer-klooster Bethleëm te Roermond. Dl. 83 (1858) p. 170.

Lijst der kanonikken van het voormalig domstift Roermond. Dl. 84. (1859), p. 145 en 307; Dl. 85, p. 90 en 262; Dl. 86, p. 40, 187 en 235; Dl. 87 p. 162.

De voormalige abdij Kloosterraadt (Rolduc.) (Dl. 91, p. 267.

Beknopte levensschets van den kanonik Herman Joseph Beugels. (Dl. 85, p. 283—298).

In »*Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*":

Was de Gorkumsche martelaar Govert van Mervel afkomstig uit Nederweert? (Jaarg. 1880).

In »*de Amstelbode*":

Een strijdwoord over de geboorteplaats van den Gorkumschen martelaar Govert van Mervel. (30 April 1881).

In »*Tijdschrift voor Noordbrabandsche geschiedenis, taal- en letterkunde*" van Aug. Sassen:

Over de rechten van het vorstelijk stift Thorn te Ginniken en over de novaaltiende te Ypelaar. 2e Jaarg. 1884, kol. 80-84, 95-101.

Digitized by Google

In »*de levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden*" 8°:

Levensbericht van Martin Joseph Jansen (levensb. 1882—1883) Leiden E. J. Brill 1883.

Levensschets van Egidius Slanghen (levensb. 1882—1883) Leiden, E, J. Brill 1883.

In »*Werken ter vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude Vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht*" 8°:

Limburgsche wijsdommen, dorpscostumen en gewoonten, bevattende voornamelijk bank- laat- en boschrechten. (Eerste Reeks N° 12.) 's Gravenhage, M. Nijhoff.

Afzonderlijk verschenen:

Jan van Weert, generaal der Beijersche en Keizerlijke kavallerie; en Jan van der Croon, gouverneur van Praag en onderkoning van Bohemen; eene bijdrage tot de geschiedenis van den dertigjarigen oorlog. Roermond, J. J. Romen 1862 8°. Met 2 portretten.

De archieven van het kapittel der hoogadellijke Rijksabdij Thorn. Eerste deel charters en andere bescheiden van 966 tot 1550 te 's Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij, 1889. 8°.

(Het 2° onuitgegeven deel bevat de charters en bescheiden tot 1794, ook betreffende kapellanen en beneficianten, bestuur en kerkelijke aangelegenheden der dorpen, algemeen bestuur des lands en muntwezen).

Geschiedenis van het bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan. Roermond J. J. Romen. 3 bndn. 8°.

Dl. I. 1875. Het oude bisdom Tongeren—Maastricht—Luik tot op het einde der XVIIIe eeuw. — Historische schets van het aartsbisdom Keulen.

Dl. II. 1891. Het oude bisdom Roermond 1559—1801.

Dl. III. 1892. Het oude bisdom Roermond 1559—1801.

De genaderijke kapel van Onze Lieve Vrouw aan de Linden bij Thorn, beschreven in haren oorsprong, bloei en voortgang. Tweede verbeterde en merkelijk vermeerderde uitgave. Roermond, J. J. Romen. (1874) kl. 8°. (De eerste editie verscheen in 1869).

De studiebeurzen in Nederlandsch Limburg. Een historisch overzicht der privaatstichtingen van onderwijs. Venlo, Wed. H. H. Uijttenbroeck 1881, 8°.

Digitized by Google

DE WEDERVINDING VAN HET LICHAAM

en het oud graf der

HEILIGE HERESWIT (OF HERESWINT)

Gravin van Stryen, Echtgen. van den H. ANSFRIDUS, Graaf van Huy en van Teisterband

stichteres der Abdij Thorn en haar vereering vóór 1794.

---

§ 1. De ontdekking van het lichaam der H. Hereswit [1] en van het oud graf.

Maandag den 21 November ll. had er te Thorn in de aloude stiftskerk, thans parochiekerk, eene belangrijke gebeurtenis plaats:

Eenige maanden voor den dood van den ZEerw. Heer Habets Z. G. gaf ik aan dezen mijne verwondering te kennen hoe het mogelijk was, dat onder den grafsteen op het priesterkoor te Thorn, zoo als het opschrift aanduidt, de overblijfselen der Heilige Hereswit, gravin van Stryen (echtgenoote van den H. Ansfried, graaf van Huy, en na haar dood bisschop van Utrecht), konden bewaard zijn, daar de ruimte tusschen den steen en het gewelf der krocht zoo klein was.

De geachte overledene, wien alles, wat Thorn betrof, zoo innig ter harte ging, stemde dadelijk toe, dat dit inderdaad bevreemding verwekte en hem dat zelf altijd had bevreemd; hij gaf als zijn meening te kennen, dat in de sarkophaag met glazen deksel in de krocht, die volgens het algemeen gevoelen het gebeente bevatte van de vrome

---

[1] Zóó is haar oorspronkelijke naam, zoo vindt men dezen in den *autograaf* der chroniek van Thietmar, bisschop van Merseburg, haar tijdgenoot (Monum. Germ. dl. III, 778 editie van Lappenberg, cf. diens praefatie over het handschrift), bijna hetzelfde noemt haar de Annalista Saxo. Pertz VI, p. 639, nl. Hersuit. En deze naam »Hereswida" werd ook door andere personen gedragen, namelijk door de kleindochter van den H. Edwin, koning van Northumberland, dochter van diens neef Herericus, vrouw van Etheler, koning der Oost-Angelen, na diens dood kloosterling in het kloster van Chelles bij Parijs. (Acta S.S. Ed. Antverp. dl. VI van Sept. p. 106, op den 20 Sept. vermeld). Beda noemt haar »Hæresvid" in zijn Hist. gentis Angliæ (l. 4. c. 23).

Digitized by Google

en liefdadige Clara Elizabeth, gravin van Manderscheidt-Blanckenheim, — bekend als de kranke freule — kanonikes van Thorn en dekanes van Eiten, aldaar 7 April 1688 overleden, inderdaad, niet de overblijfselen van deze maar van de stichteres der abdij, Hereswit, bewaard werden. Echter wenschte Pastoor Habets zaliger dit punt onderzocht te zien.

Het grafschrift van Hereswit in kapitale moderne Latijnsche drukletters, luidt aldus:

D. O. M.
PIAEQUE MEMORIAE
D: HILSONDIS COMITISSAE DE
STREYEN &C HUIATIS SEÊMI
COLLEGII FUNDATRICIS
MUNIFICAE CUM CONSILIO ET
ASSENSU MARITI SUI D: ANSFRIDI
COMITIS DE TEISTERBANDT &C
EX POST EPISCOPI
ULTRAIECTENSIS NEC NON
BENEDICTAE EORUM FILIAE
PRIMAEQUE ABBATISSAE DEVOTA
ET GRATA POSTERITAS EX
VETERI AD HANC FORMAM
REDIGI CURAVIT 1739

RENOVATUM CUM PAVIMENTO
ECCLESIAE 1787 (1).

Dat is: »Aan God den Allerhoogste en ter vrome herinnering aan de zalige Hilsondis, gravin van Stryen en Huy, milddadige stichteres van dit .... Collegie, met raad en toestemming van haar echtgenoot den zaligen Ansfried, graaf van Teisterbandt en later bisschop van Utrecht, alsook van Benedicta, hun dochter en eerste abdis, heeft de vrome en dankbare nakomelingschap dezen steen naar den ouden vorm in dezen doen brengen 1739. Vernieuwd in het jaar 1789 met

(1) Toevalligerwijze is nòch in Wolters' aangehaalde notice, nòch in van der Aa, Aardrijksk. Woordenb. (op het woord Thorn) nòch in den invent. van de archieven der abdij Thorn p. XVIII der voorrede, dit inschrift juist meegedeeld. Behalve verschil in de regels en kleinere spelfouten in de eigennamen Stryen, Huiatis en Teisterbandt, heeft v. d. Aa celeberrimi voor seemi, Wolters scemi, alle drie in posterum voor ex post, terwijl de 2 laatste regels in den inventaris zijn vergeten.

Digitized by Google

het overige plaveisel der kerk." De letter D. voor Hilsondis verklaar ik door divae en voor Ansfridus door divi, dat is eigenlijk: goddelijk, eene klassieke eeretitel aan het Romeinsche veelgodendom ontleend, maar volgens kerkgebruik door »zalige" of »heilige" weer te geven: de afkorting toch van Dominus is *gewoonlijk* Dns en van Domina dna, afgezien nog er van dat die titels hier belachelijk zouden zijn.

Na den dood van den Z. E. Heer Habets deelde ik mijn gevoelen mede aan den ijverigen pastoor van Thorn, den Z. E. Heer J. S. Canoy en den Eerw. Heer J. L. M. Frische, kapelaan der O. L. Vrouwekerk te Maastricht, geboren te Thorn en afstammeling van eene familie, die tal van secretarissen der abdis van het land van Thorn en andere hooge beambten heeft voortgebracht, beiden geestelijken, die in al wat de geschiedenis der aloude abdij betreft zulk een groot belang stellen, met verzoek om bij gelegenheid nasporingen te doen.

Eenige maanden daarna nu, werd door hen een nauwkeurig onderzoek in de krocht en het daarboven zich bevindende priesterkoor ingesteld en werden opmetingen gedaan, waaruit bleek, dat een metselwerk, tusschen de beide muurvlakten, waarin de lijknissen van de capitularissen en beneficianten, oogenschijnlijk een kolom, geen colon was, maar uit een viertal muren van mergelsteen bestond, in den vorm van een langwerpig vierkant opgetrokken, en dat de grafsteen op het priesterkoor juist daarboven was gelegen.

Maandag avond, 21 Nov., werd hierop door den Z. E. Heer Pastoor van Thorn een onderzoek ingesteld. Daar men de groote en hooge marmeren zerk, uit vrees van dien te breken, niet durfde oplichten, werd deze, nadat eenige plavuizen in de nabijheid waren verwijderd, ondergraven, wat het werk zeer bemoeielijkte, daar men als op den tast moest werken. Na lang graven, waarbij men tot twee meter diepte was gekomen, stiet men op een looden kistje met deksel, welk laatste aan weerszijden van zijn langsten zijrand in het midden een aanhangsel had, als ware daarmede het deksel aan de kist gesoldeerd geweest.

Het kistje had aan weerszijden handvatsels en was 62 c.M. lang en 22 c.M. hoog en breed.

Digitized by Google

Op het deksel was in de richting van de breedte het volgend opschrift aangebracht in kapitale drukletters:

DE COMMUNI CONSILIO
ET CONSENSU D. ABBATISSAE
PRINCIPIS ET CAPITULI THO
RENSIS IN HANC CAPSULAM
REPOSITA FUERUNT OSSA
B. HILSUNDIS
FUNDATRICIS
A° 1709
DIE XIII
MENSIS
MAY.

Dat is: »Met gemeen beraad en overeenstemming van de Vrouwe Vorstin-Abdis en het kapittel van Thorn werden in dit kistje gelegd de beenderen van de gelukzalige Hilsundis, de stichteres, in het jaar 1709 den 13den dag der maand Mei."

Dit kistje bevatte het grootste gedeelte der beenderen van het lichaam der heilige stichteres; onder deze bijna al de groote beenderen: del. de hersenpan met achterhoofd, onderkaak met een paar tanden, dertien wervels, zes ribben, gedeelten van het bekken, zelfs vier van de kleinere beenderen van den voet.

Al deze beenderen werden den volgenden dag door de twee voornoemde Eerw. Heeren en door mij nauwkeurig opgenomen en van verschillende werd de grootte gemeten; het armbeen was $37^1/_2$ c.M. lang, het dijbeen 45 c.M., het scheenbeen 29 c.M. (1).

Verder was de kist nog gevuld met fragmenten witte zijde van later tijd, wellicht in 1709, uit eerbied om het gebeente gewikkeld, en stukken linnen van grof weefsel en dikken draad.

Het is bijna onmogelijk te veronderstellen, dat dit linnen gediend heeft, althans in later tijden, om het lichaam van een als heilig vereerde persoon te omkleeden, hoewel het zonder nadere vergelijkingen met stoffen, bij andere dergelijke opgravingen gevonden, onmogelijk is een bepaalden tijd aan te wijzen, waarop deze stof met het lichaam in aanraking kwam. Verleden jaar vond men te Keulen in de St Pantaleon,

(1) Zie de uitvoerige beschrijving van het gebeente in de bijlage.

Digitized by Google

bij het gebeente van Keizerin Theofanu [1] nog een linnen sudarium (zweetdoek), in 991 met haar begraven, een bewijs, dat linnen weefsels, onder gunstige omstandigheden, lang kunnen duren.

Het kistje met het gebeente der H. Hereswit bevond zich in een kleinere ruimte, een soort grafkeldertje, waarvan de voor- en achterzijde uit marmeren plavuizen bestonden, de lange nevenzijden uit brikken; het was met marmeren plavuizen gedekt en de grondlaag, waarboven het opgetrokken was, bestond uit geel en groen gekleurde tegeltjes, waarschijnlijk de oude vloer van het priesterkoor. Rondom dit grafkeldertje was de *oude* grafkrocht met zavel gevuld. Verder vond men nog in de oude grafkrocht een fraaien estrik (vloertegel) met goudgeel glazuur en met een figuur van groene kleur, in den vorm van een achtkoppig slangenkruis, versierd. Gelijk wij reeds aanmerkten, is deze krocht ruim twee meter diep. De verdere afmetingen heeft men niet kunnen nagaan, daar men dan voor groote onkosten stond; want dan moest men na het opnemen der plavuizen ook nog den baksteenen vloer daaronder, die de kleine grafkrocht onmiddellijk sloot, open breken.

Wij hebben hier zonder twijfel te doen met het aloude graf der heilige, naast het munster in de onderkerk — of nevenkapel, zooals de Duitsche vertaling van Thietmar [2] diens uitdrukking »secretarium" overzet — Deze Thietmar was bisschop van Merseburg en overleed in 1018; hij was een tijdgenoot van Ansfried en Hereswit, heeft eerstgenoemden zeer zeker gekend aan het hof des Duitschen Keizers en heeft veel omtrent hen en hun dochter Benedicta, de eerste Abdis, van ooggetuigen vernomen, de omstandigheden van den dood der H. Hereswit vernam hij van den pachter, in wiens woning zij stierf, dit getuigt hij zelf. Wijlen de hoogleeraar Moll acht Thietmar als schrijver hoog en heeft hem benuttigd voor zijne afzonderlijke geschiedenis van Ansfried en voor hetgeen hij omtrent dezen en zijn gezin in zijn Nederlandsche kerkgeschiedenis vóór de hervorming heeft geschreven.

Wanneer de oude grafkrocht met zavel is gevuld, is niet met volle zekerheid te zeggen, maar ik gis in 1140, toen de plechtige verheffing van het lichaam van Hereswit plaats had, waardoor de heiligverklaring geschiedde in dien tijd, toen de tegenwoordige vormen van deze

---

(1) In het Grieksch Theofanoo. (2) Door J. M. C. Laurent. Berlin, 1848.

Digitized by Google

plechtigheid nog niet bestonden. De Zeer Eerwaarde Heer Habets toch teekent in de voorrede van het 1e deel van den inventaris der archieven van de abdij Thorn aan, dat in dat jaar, in de 4e indictie deze plechtigheid geschiedde.

Als wij over de vereering van den H. Hereswit zullen handelen, spreken we uitvoeriger over de verheffing van haar lichaam in 1140. In dat jaar zijn *wellicht* ook eenige beenderen in een Reliekhouder of schrijn geplaatst, terwijl ook het graf zelf in eere bleef, gelijk uit het zoo aanstonds te vermelden ritueel blijkt. Eene dergelijke dubbele vereering genoten ook de H.H. Monulphus en Gondulphus, na hun verheffing in 1039 (1), in de St. Servaaskerk te Maastricht. Misschien ook werd die krocht opgevuld in 1285, toen de gothieke verbouwing van het grootste deel der abdijkerk van Thorn plaats had, zooals blijkt uit het opschrift van een ouden steen, in den muur bij den hoofdingang zich eertijds bevindende, welken steen verschillende nog levende personen hebben gekend.

In 1739 zou, volgens het opschrift van den grafsteen van Hereswit, deze zijn geplaatst ter vervanging van den ouden; hiervan vermelden de kapittelakten niets. In 1787 zou volgens hetzelfde opschrift die steen weer zijn vernieuwd, tegelijk met 't plaveisel der kerk. De kapittelakten van 1787 ontbreken, maar volgens de kapittelakten van 17 Mei 1773 en het daarbij gevoegd akkoord met den steenhouwer Dumont van Luik (op een afzonderlijk blaadje papier) werd op dien dag besloten, de *geheele* kerk, met uitzondering van de St. Lambertus-kapel, met nieuwe steenen, blauw en wit, te beleggen, waarbij de grafsteenen in den middelgang naar elders zouden verplaatst worden, terwijl men besloot, voortaan geen begrafenissen meer in de kerk te doen plaats hebben, om 't plaveisel te sparen en tevens om de grafnissen aan te leggen, waarvan wij hierboven hebben melding gemaakt. Nu vond ik dat van 1782—86 de pastoor van Thorn de oude vloersteenen der kapittelkerk voor zijn kerk vroeg, daar hij vernomen had dat men van plan was de kapittelkerk met marmeren zerken te beleggen (Archief van Thorn). 't Is niet mogelijk den juisten tijd te weten, tenzij uit het opschrift van den grafsteen. Nu vraag ik mij af: zou de tegenwoordige grafsteen, geen nieuwe zijn uit deze eeuw, waarin fouten zijn geslopen, omdat 't grafschrift op den ouden

(1) Zie mijn artikel over de wedervinding van hun graf in dit tijdschrift, dl. XXVII.

Digitized by Google

steen onleesbaar was geworden? Is 1739 geen fout voor 1709 en heeft men toen niet te gelijk met de kist dezen grafsteen vernieuwd? Ik vond het maar vreemd, dat èn in 1709 èn in 1739, wederom in 1773, eindelijk in 1787, veranderingen aan dat graf zouden gebeurd zijn. Trouwens op den tegenwoordigen grafsteen is nog iets, dat mij aan een verkeerde lezing van een ouder inschrift doet denken.

Het woord »*seêmi*" namelijk in den vierden regel, wat is dat voor een afkorting? 't Kan bezwaarlijk *in dien vorm* voor »serenissimi" staan, wat trouwens niet de titel van het kapittel was; »illustrissimum collegium" zeide men gewoonlijk.

Het lichaam van den H. Ansfried, zoo even vermeld, is echter niet te Thorn begraven. Het werd van Amersfoort, waar hij stierf, naar Utrecht gevoerd en in de St. Maartenskerk bijgezet in 1010. De H. Benedicta, hun dochter, stierf 1010—1012. Immers uit Thietmar blijkt dat zij in 1010 bij den dood haars vaders tegenwoordig was en in een gedeelte zijner chroniek, dat hij in 1012 schreef (1) spreekt hij van haar als overleden »*extitit*" (2); daarenboven noemt hij haar »reverendae vitae abatissa (sic), ejus scilicet filia sanctissima" (3), d. i. »abdis van een eerwaardig leven, namelijk zijn heilige dochter," zooals men toch niemand in zijn leven zal betitelen Waar ter plaatse zij begraven ligt, blijkt niet. Een onderzoek in de grafkrocht, waar het looden kistje werd gevonden, was vruchteloos. Volgens het grafschrift op het priesterkoor zou men haast geneigd zijn te denken, dat de opsteller daarvan bedoeld heeft, dat zij bij haar moeder is begraven.

De Roermondenaar J. M. Wolters, ingenieur te Gent, die van pastoor Beelen te Thorn en anderen nog veel mondelingsche overleveringen heeft kunnen opvangen, maar ook door dienzelfden pastoor, naar ik vrees, mededeelingen ontving uit een handschrift vol fantasiën, waarin zelfs Thornsche veldslagen worden beschreven, die nooit zijn geleverd, vertelt in zijn »Notice historique sur l'ancien chapitre impérial de chanoinesses à Thorn" (in 1850 te Gent gedrukt), dat haar gebeente in eene kostbare kist, kunstig uit hout gesneden, werd bewaard. Eene oude overlevering, ook den Zeer Eerw. Heer Habets, z. g.

---

(1) Zie Mon. Germ. dl. III, p. 77, voorrede van Lappenberg.

(2) L. IV, c. 23. (3) L. IV, c. 24.

Digitized by Google

bekend, en op een gedrukt blaadje van onbekenden oorsprong, maar fragment van een boek, in de pastorie van Thorn aanwezig, plaatst haar graf in het midden der kerk, tegenover den preêkstoel. Doch daar liggen volgens aanteekening van den Z. E. H. Habets, uit een Ms. in het R. A. over Thorn, afk. v. not. Guillon, de abdissen Margaretha van Brederode en Anna Juliana van Manderscheidt-Blankenheim begraven, wier grafsteenen, bij het vernieuwen van het plaveisel der kerk (in 1773) zijn verdwenen.

Evenals te Keulen het vorig jaar is geschied met de lichamen van den H. Bruno, broeder van Keizer Otto I en aartskapelaan, en van keizerin Theofanu, de echtgenoote van zijn zoon Otto II, in de kerk van St. Pantaleon ontdekt, is ook het lichaam van Hereswit, hun tijdgenoote, wier echtgenoot — en wellicht ook zij — aan het hof van genoemde Keizers verkeerde, wederom, zooals het werd gevonden, aan het graf toevertrouwd. Dit vorderde de piëteit. Wat de eeuwen zoo ongeschonden ons overleverden, wilde men ook ongeschonden laten. Het geheele graf is een reliek en spreekt ons van een lang vervlogen verleden, toen de H. Ansfried, de man »van heilige eenvoudigheid" zooals Thietmar hem noemt, dat graf bouwde in de nevenkapel, of onderkerk, dat is de krocht; van eeuwenoude vereering door vrome Benedictinessen, later opgevolgd door edele stifts-jonkvrouwen die haar stichteres en de eerste abdis Benedicta — tal van onloochenbare perkamenten bescheiden getuigen het — steeds hebben nagevolgd in liefdadigheid; van plechtige vigiliën, koorgebeden, hoogdienst, waslicht en wierookwalm; van den eerbied der stiftsdames en kanoniken, die, ondanks de verbouwing van het streng eenvoudig Romaansche kerkgebouw tot een statigen Gothieken tempel, ondanks de vernieuwing van den vloer met kostelijk marmer, dat graf hebben gespaard en steeds aangewezen aan de vereering der geloovigen.

Niet slechts Katholieken, ook onze Protestantsche medebroeders, de edelen onder hen, hebben diepen eerbied voor Ansfried, Hereswit en Benedicta getoond. Een hoogleeraar Moll, heeft in zijne doorwrochte »Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming" (1) hen met piëteit herdacht, en in den »Kalender voor de Protestanten in Nederland" (2), Ansfried eene levensbeschrijving vol waardeering gewijd, waarin ook zijne vrouw en dochter met eerbied vermeld

(1) Utrecht, Kemink en Zoon, dl. I, p. 275—284. (2) 4e Jaarg. 1859, p. 26—53.

Digitized by Google

worden. Daarom zal door alle beoefenaars onzer Nederlandsche kerkgeschiedenis vóór de hervorming, de ontdekking van het gebeente van de vrome stichteres met belangstelling vernomen worden.

§ 2. De vereering der H. Hereswit.

Wij willen nu nagaan of de stichteres, wier gebeente op onze aanwijzing ontdekt werd, inderdaad, zooals op het looden kistje vermeld staat, kerkelijke eer en vereering heeft genoten, immers »beata" wordt zij daar betiteld.

Volgens eene aanteekening van den Zeer Eerwaarden Heer Jos. Habets z. g. achter zijn exemplaar van Wolters' aangehaalde Notice zou Hereswit in 1140 zijn heilig verklaard. Immers wij lezen daar: »In 1140 werden de gebeenten verheven der stichteres Hilsundis in de vierde indictie."

Tallooze nazoekingen naar de bron van deze aanteekening waren vruchteloos. Uit de vermelding der indictie zou men opmaken dat de *oorspronkelijke* bron een publieke oorkonde was; een chroniekschrijver toch vermeldt in het midden der chroniek niet de indictie; maar uit een dergelijke oorkonde kan die vermelding in een chroniek, kalendarium of martyrologium zijn overgenomen.

Ook in den door hem bewerkten inventaris der archieven van het kapittel der hoogadelijke Rijks-abdij Thorn Dl. I voorrede XVII vermeldt de Heer Habets dit feit, als hij zegt: »Het grafmonument der gravin bevindt zich nog heden in het midden van het priesterkoor onder het gewelf der bedoelde kerk. Het werd in 1140 geopend en het gebeente der gravin werd in een nieuwe kist gelegd." In zijn studie getiteld: »Over de echtheid van den stichtingsbrief der abdij Thorn uit het jaar 992" (1) zegt hij ongeveer het zelfde. In ieder geval zou het dwaas zijn te twijfelen of de Zeer Eerwaarde Heer Habets, die zooveel werken voor zijn inventaris van Thorn heeft geraadpleegd, naar mij zeer duidelijk is gebleken uit de tallooze aanteekeningen na zijn dood gevonden, zoo achter de »Notice" van Wolters, als op afzonderlijke bladen papier, als mede uit verwijzingen naar de bladzijden, waar iets van Thorn is te vinden, in verschillende boeken op de schutbladen en den omslag neergeschreven,

(1) In de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 3de Reeks, Deel III pag. 45.

Digitized by Google

heeft dit feit gevonden in eene aanwijzing, hetzij in handschrift, hetzij gedrukt, die hem geloofwaardig toescheen. Zooals men weet geschiedde eertijds de heiligverklaring door den Bisschop van het bisdom waar de Heilige begraven was en door de verheffing van het gebeente dat als een essentiëele vereischte werd beschouwd, ook nog na 1170, toen Paus Alexander III door zijn bulle: »Audivimus quod quidam. De reliquiis et veneratione sanctorum" verklaarde dat het recht van canonisatie aan den Apostolischen Stoel was voorbehouden; vóór dien tijd hadden de bisschoppen het *onbetwist* recht tot canonisatie. En nog tot 1625, toen Paus Urbanus VIII de bekende verordening en regeling der Heiligverklaring vaststelde (die hij in 1634 bekrachtigde) hebben de Bisschoppen zelfs met goedkeuring van den H. Stoel voor zoover de vereering het grondgebied van hun eigen bisdom betrof, dit recht uitgeoefend.

In 1625 echter werd alle vereering die geen honderdjarig bestaan kon bewijzen, verboden. Maar zeer zeker gebeurde het vóór 1170 zelden dat de Paus zich met canonisatiën inliet, zooals bijv. in 995 toen hij op *verzoek* van Luitolph Bisschop van Augsburg diens voorganger Ulricus † 973 heilig verklaarde (1). Dit is het eerste bekende voorbeeld van Pauselijke canonisatie.

Ten onreehte verwondert zich dan ook Professor Moll in zijne levensschets van den H. Ansfried dat de Paus dezen niet onder het getal der Heiligen opnam als hij zegt: »zulk een kerkvoogd kan voor het Godsrijk in ons Nederland onmogelijk onvruchtbaar geleefd hebben en ofschoon Rome hem niet op den canon heeft geplaatst.... wij meenen hem zeker eene plaats te moeten toekennen onder de broeders en zusters die wij met Paulus vrijmoediglijk »heiligen" en »geheiligde in Jezus Christus heeten" (2). Zulk eene canonisatie was *toen* bepaald onnoodig voor de *wettige kerkelijke* vereering van dien Heilige.

Toch denke men niet dat in dien ouden tijd lichtvaardig tot zulk een

(1) Aschbach, Allgemeines Kirchen-Lexikon, Franckfurt am Mayn, Andreäische Buchhandlung 1846—Mainz. 1850. 4 bndn. 8°, bnd. I, p. 914—916, (art. canonisation).

(2) Ansfried, Bisschop van Utrecht. Een man uit de ijzeren eeuw (3 Mei) in den »*Kalender voor de Protestanten in Nederland*", *Uitgegeven door de vereeniging ter bevordering van de geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland onder leiding van W. Moll, Hoogleeraar te Amsterdam. Vierde jaargang 1869.* Amsterdam, H. W. Mooy, 1869, p. 26—53.

Digitized by Google

plechtige daad werd overgegaan, daarvoor waakten de canones der kerk en reeds capitularie XLI van Karel den Groote, in 789, hield in dat men geen verdichte namen van martelaren en onzekere gedachtenissen van Heiligen zou vereeren: »Item in eodem ut falsa nomina Martyrum et incertae sanctorum memoriae non venerentur (1). Daarom, al hadden wij geen andere getuigenissen voor de plechtige heiligverklaring van Hereswit dan de getuigenissen der hierna aan te halen bronnen, dan nog, ook zonder het officieel charakter der martyrologiën, welke zich daaronder bevinden, zou men moeten aannemen dat de canonisatie volgens het toenmalig gebruik had plaats gehad.

»De oudste getuige van die openbare vereering is voorzeker wel Ægidius van Orval, in wiens eigen handschrift op perkament groot 4° bewaard in de bibliotheek van het seminarie te Luxemburg als codex 264, in den rand door den schrijver zelven is bijgevoegd, wat wij hier laten volgen (2).

Deze Ægidius van Orval leefde omstreeks 1251. Hij was monnik der abdij van Orval, van de orde der Cisterciensers bij Chiny in Luxemburg en wordt naar die abdij genoemd; ook noemt men hem Ægidius van Luik, zoo o. a. de Bollandisten. In de bekende uitgave van Chapeaville in de Gesta Pontificum Leodiensium dl. I, p. 208 wordt de geheele plaats, die wij hier meedeelen aan Anselmus, kanonik van St. Lambert te Luik toegeschreven.

Zie hier dan wat Ægidius van Orval zegt:

Eo etiam tempore a domino Aufredo comite Lovaniensi de consilio et licentia Venerabilis Nogeri episcopi fundatum est cenobium sanctimonalium beate Marie in villa de Turne, quam tenet comes Brabantinus a Leodiensi episcopo. Hic itaque Aufredus comes in episcopum inferioris Traiecti divina inspirante gratia cum esset electus, suam coniugem *sanctam* (3) videlicet Hilsuindem, in dicto cenobio constituit. In quo filia eorum *sancta* (3) Benedicta primo regimen animarum sub regula b. Benedicti suscipit, ubi et meruerunt sepeliri. Beatus vero Aufredus,

---

(1) Baluzius, Capitularia regum Francorum.... curante P. de Chiniac, Parisiis, F. A. Quillau (2e dl. B. Morin), 1770. 2 bndn. fol. bnd. 1 kol. 228.

(2) Volgens Joh. Heller in zijne voorrede van Ægidius van Orval dl. XXV van de Monumenta Germaniae historica, p. 2—4.

(3) Wij cursiveeren.

Digitized by Google

constucto cenobio apostoli Pauli in civitate Traiecti inferiori in eadem sepulturam accepit (1).

Wij willen dit onjuist verhaal — volgens hetwelk Ansfried, hier ten onrechte Aufried (Aufredus) genoemd, bij het leven zijner vrouw bisschop werd van Utrecht, haar in het klooster in Turne (Thorn) plaatste, en dat klooster door den Graaf van Brabant, die niet bestond, van den Luikschen bisschop werd in bezit (leen) gehouden, Ansfried het klooster van St. Paul te *Utrecht* stichtte en aldaar werd begraven (2) — maar niet letterlijk vertalen. Ons is het te doen om het getuigenis van den dertiende-eeuwschen schrijver, die Hilsuindis (Hereswit) en ook Benedicta, heilig noemt. Hierin zal hij zich niet hebben vergist, het gold een feit dat nog bestond.

»In het auctuarium van het Martyrologium van Usuardus, monnik van St. Germain (die omstreeks 875 onder Karel den Kale zijn martyrologium samenstelde) door Herman Greffgen, Grifgen of Greven, priester en geprofest monnik der Keulsche Karthuis, in 1480 overleden, welk auctuarium in 1515 en 1521 te Keulen verscheen en door den geleerden Jesuit Joannes Baptista Solerius werd uitgegeven in de Acta Sanctorum — leest men: In Thoren prope Ruremundam, beatae Herswindae abbatissae. »Dat is: te Thorn bij Roermond, de gelukzalige Herswinda abdis" (3).

---

(1) Mon. Germ. XXV, p. 60.

(2) Thietmar, hierboven vermeld, zegt uitdrukkelijk dat Hereswit te Gilze ziek werd en door den dood belet werd zich naar Thorn te spoeden, zooals een voorgevoel van haar naderend einde haar ingaf, dat zij op reis op de hofstede van een meier stierf en door haar echtgenoot begraven werd te Thorn in de nevenkapel (secretarium) naast het klooster, en dat Ansfried toen eerst, terwijl hij van plan was in een klooster te gaan, bisschop van Utrecht werd door invloed van Keizer Otto. Ook heeft Ansfried niet de abdij van St. Paul te Utrecht gesticht, maar wel die van Hohorst, later Heiligenberg genaamd, bij Amersfoort, welke later naar Utrecht werd overgeplaatst en den naam van abdij van St. Paul aannam. Dat *Benedicta* de eerste abdis van Thorn was is zeer juist, en wordt ook door Thietmar bevestigt.

(3) Acta Sanctorum Bolland. dl. VI van Juni 2e afdeeling Antverpiae, J. P. Robijns 1714 en dl. VII van Juni 2e afd., Antverpiae, J. P. Robijns 1717 vindt men dit martyrologium van Usuardus met de auctuaria en p. XXXXVIII der Praefatie van de 2e afd. van het 2e dl. van Juni, de aant. over Greven's auctuarium en p. XXXXVI de aant. over Greven zelf (beschr. v. d. ed. Lubecana-Coloniensis). P. 252 van dit deel bevindt zich de plaats zelve betreffende Hereswit in het auctuarium van Greven. Zie ook Migne dl. 123, col. 453 in finem en dl. 124 per totum

Digitized by Google

Over haar waardigheid van abdis behoeven wij, na wat reeds is aangemerkt omtrent de vertelsels van Ægidius van Orval, niet uit te weiden. Wel merken wij op dat in 1480 zij als Hereswind nog bekend was, al is het ook met den uitgang *a* die zoo licht in het middelceuwsch Latijn de vrouwelijke eigennamen op *is* per analogiam aannemen, zooals bijv. Algonda in plaats van Algondis, Aleida in plaats van Aleidis enz. Deze uitgang was del. overheerschend voor vrouwelijke eigennamen in de *latere* middeleeuwen.

Door de Bollandisten, dl. 1 van Mei (Antwerpen, Mich. Cnobarus, 1680) p. 436, worden wij nog met de volgende bronnen bekend, daar leest men:

Herswindis, prima Abbatissa Thorensis ad Mosam, inter Ruremundam et Masecam, memoratur in Ms., Florario et Venerabilis dicitur: at Beata à Greveno, Sancta Abbatissa à Canisio, Sanctae titulo absolute honoratur à Ferrario, Saussajo, Gelenio, Arturo Verum nullus ei cultus tribuitur in ipsa Abbatia Thorensi, sed anniversariae exequiae, olim institutae, adhuc pro ejus animae salute celebrantur. De ea nonnulla habentur in Actis B. Ansfridi parentis, III Maji (1).

Dat is: »Herswindis, eerste abdis van Thorn aan de Maas, tusschen Roermond en Maaseyck, wordt vermeld in het Manuscriptum Florarium en »*eerwaardig*" genoemd, maar *gelukzalig* door Grevenus, *heilige* abdis door Canisius, met den bepaalden titel van *heilig* wordt zij vereerd door Ferrarius, Saussajus, Gelenius, Arturus. Doch niet eenige vereering wordt haar geschonken in de abdij van Thorn zelf, maar de jaarlijksche uitvaart, eertijds gesticht, wordt nog voor het heil harer ziel gehouden. Over haar vindt men iets in de acten van den zaligen Ansfried, haar vader, III Mei.

Wij zullen die bronnen uitvoeriger beschouwen, na eerst onze verwondering te hebben te kennen gegeven, dat de geleerde schrijvers der Acta Sanctorum Ansfried den vader van Hereswint noemen en deze laatste de eerste abdis van Thorn. Dit verraadt eene onbekendheid met de door ons aangehaalde plaats van Thietmar, hoewel Bollandus dezen schrijver en zijn chroniek wel gekend heeft, zooals uit zijn voorrede van dl. 1 van Januari, p. 211 blijkt (2). Vervolgens

---

dezelfde uitgave van Solerius; de vermelding over Usuardus dl. 123, kol. 537, de plaats betreffende Hereswit in het auctuarium dl. 124, col. 24.

(1) Acta S.S. Maii te Antverpiae, Michael Cnobarus 1680, p. 436.

(2) De geheele plaats over Ansfried ontbreekt in de onvolledige eerste uitgave, die Bollandus wellicht heeft gekend. Zie hier den titel daarvan: CHRONICIS //

Digitized by Google

zij opgemerkt dat de Bollandisten èn hier èn in het verhaal der translatie van den H. Gislenus, volgens Reinerus op den 9en October (1) waar zij Hirsuindis heet, den naam der stichteres *vrij* goed weergeven. Over de bewering dat zij in de abdij van Thorn zelf niet als Heilige werd vereerd zullen wij zoo aanstonds handelen:

1°. Het manuscriptum Florarium Sanctorum of Promptuarium was een handschrift geschreven door Henricus van Eyck, kanonik der kerk van O. L. Vrouw te Eindhoven; later kwam dit Ms. in 't bezit van het Jesuiten-collegie te Leuven en eindelijk van de Bollandisten. De geleerde Bollandus meent dat Antonius Gentius of Joannes Gilemannus of een ander Regulier kanonik van dit klooster, die in denzelfden tijd leefden, dit boek heeft samengesteld en vond het in een handschrift van het klooster van Corsendonck van omstreeks 1490 reeds vermeld (2); het werd omstreeks 1486 geschreven volgens de Bollandisten in deel III van Mei (3).

2°. Over Greven hebben wij hier voor gehandeld.

3°. Canisius. Met dezen is bedoeld de Z. Petrus Canisius, die van Hereswit gewaagt in zijn Martyrologium Germanicum.

De Bollandisten gewagen van een editie in 1573 te Dillingen verschenen en in 1562 door Adamus Walasserus opgedragen aan Georgius en Marcus Fugger (4). Dit zijn blijkbaar twee uitgaven, zooals blijkt uit de volgende beschrijving, ontleend aan de Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Nouvelle édition par Carlos Sommervogel S. J. Bibliographie Tome II (5).

1° Martyrologium der Kirchen-Kalender, darinnen angezeigt werden die Christlichen Feste und Heiligen Gottes, beyder Testament, wie man dieselbigen durch das gantz Jar in der Christenheit, von tag zu

---

DITMARI. EPI – // SCOPI MERSEPVRGI, // libri VII. nunc primùm in // lucem editi // Accessere de vita & familia Ditmari, tam paternae quam ma – // ternae stirpis, item de veteribus Mysniae Marchionibus, // usque ad CONRADUM, Timonis F. ex historia // Ditmari contextae expositiones: // AUCTORE // REINERO REINECCIO / STEINHEMIO // FRANCOFVRTI AD MOENUM // Ex officina typographica Andreae Wecheli, // MDLXXX //

(1) Acta S.S. dl IV van October. Brux., Alph. Greuse 1856 p. 1028.

(2) » » » 1 » Januari, Antverpiae, Joës Meursius, 1643, p. LIJ der præf.

(3) » » » 3 » Mei, » M. C. Cnobbarus, 1680, p. X » «

(4) » » » 1 » Januari p. LIJ der præf.

(5) Tome II. Brux. O. Schepers, Paris, A. Picard. 1891, p. 669.

Digitized by Google

tag begeht. Auch mit verzeichnuss unzalbarer Heiligen, wie sie gelebt und gelidten, was sie gethan und gelassen haben zu jrem ewigen hail, und zum exempel aller Christen. Alles auffs newest mit sonderlichem fleiss auss alten, warhafften, Catholischen büchern und schrifften zuzamen bracht, zu trost und sterckung aller recht Christglaubigen. Und durch doctor Petrum Canisium Thumpredigern zu Augspurg etc. in Truck verfertigt. Getruckt zu Dilingen durch Sebaldum Mayer, anno Dn̄i MDLXII, 4°. ff. 400, *sll.* grav. sur bois. Ibid., Id., 1573, 4° ff. 364, *sldllelt.*

2° Martyrologium. Der Kirchen-Kalender, darinnen die Christlichen Feste und Hailigen Gottes bayder Testament begriffen, wie dieselbigen durch das gantze Jar in der Christenhait, von tag zü tag begangen werden. Auch mit verzaichnuss unzalbarer Hailigen, wo unnd wie sie gelebt und gelidten, was sie gethan unnd gelassen haben, so wol Gott zü lob, als ihrer ewigen Hail, unnd ihren Mitchristen zü einem lebendigen Exempel. Alles auffs newest und zum drittenmal, wie nie zuvor, an vielen örtern gemehret und gebessert. Mit dess Ehrwürdigen und Hochgelehrten Herrn Dr Petri Canisii ubersehung auch Vorred und nothwendiger Erklärung, wie Gottes Hailigen mögen und sollen Christlich geehret werden. Sampt einem gemainen Christlichen Kalender, und zü end angehencktem nutzlichen Register, an welchem Blat ein jeder Haylig zufinden sey. Mit Römischer Kayserlicher Mayestät Freyhait. Getruckt zu Dilingen, durch Joannem Mayer MDLXXXIII, 4° ff. 377, *sldpelt.* Ibid., Id., 1599 4°, m. pag.

Volgens de Bollandisten was de uitgave van 1599 vermeerderd uit het Martyrologium van Galesius. De Bollandisten meenen dat Matthaeus Radderus, in zijn leven van Petrus Canisius (1), en Philip Alegambe S. J., in zijne Bibliotheca scriptorum societatis Jesu (2), die de beide uitgaven van 1562 en 1573 in het kort aanhaalt, wegens het feit dat Canisius de voorrede van dit martyrologium schreef, hem ook als den schrijver daarvan beschouwen. Alegambe althans zegt dit niet. Radderus is mij slechts uit Sommervogel bekend.

4° Ferrarius. Ziehier den titel van zijn martyrologium, waarin hij Hereswit gedenkt:

---

(1) De vita Petri Canisii. 1615.

(2) Antverpiæ, J. Meursius. 1643. fol. p. 375.

Digitized by Google

Catalogus generalis sanctorum, qui in Martyrologio Romano non sunt, ex variis Martyrologiis, Kalendariis, tabulis, monumentisque ecclesiarum, nec non vitis eorum impressis seu manuscriptis, et quam plurimis historiis collectus, ac in XII menses instar martyrologii distributus, suis ubique notis appositis auctore Philippo Ferrario Alexandrino, ordinis Servorum B. Mariæ Virginis, sacrae Theologiæ Professore, ac publico Matheseos in Ticinensi gymnasio interprete, sanctissimo Domino in Christo Patri D. Urbano Papæ VIII dicatus. Venetiis anno 1625 (1).

5° Saussajus. Met dezen is bedoeld Andreas du Saussaye, die in zijn Martyrologium Gallicanum, Parisiis 1638 2 dln. folio, Hereswit heilig noemt. Bollandus prijst zijn werk zeer (2).

6° Gelenius (3) is de bekende Ægidius Gelenius „S. S. Th. Lic. ad s. Andreae Canonicus Consiliarius Ecclesiasticus et historiographus Archiepiscopalis", die in zijn „De admiranda, sacra et civili magnitudine Coloniae Claudiae Agrippinensis Augustae. Col. Agr., Judocus Kalcovius 1645 in 4°, een martyrologium Coloniense in de uitgebreidste beteekenis des woords heeft ingevoegd onder den titel: »Sacri et pii fasti Agrippinenses." Daar leest men (p. 687):

Quarto Nonas Maii die 4 . . . eodem die S. Hiersuindae primae Abbatissae Thorensis filiae Ansfridi principis, et demum Episcopi, de quo die praecedenti est dictum" dat is: den vierden Mei . . . op denzelfden dag de H. Hiersuinda, eerste abdis van Thoren, dochter van Ansfried, vorst en later bisschop, over wien den vorigen dag is gesproken.

Ook hier: dochter van Ansfried. Hiersuinda is minder juist, hoewel wij nog altijd verwijderd zijn van Hilsundis, zooals Ægidius van Orval haar noemt.

Wel zijn het Gelenius' fasti, die in dl. III der Gallia Ghristiana (4) worden aangehaald. Daar toch leest men: S. Hiersuinda filia (al. uxor) Ansfridi principis et postea Ultrajectensis episc. prima abbatissa Thorensis dicitur in fastis sacris Agripinn. IV nonas Mai »Hildewardem vocat Fisenus." Dat is: H. Hiersuinda dochter (anderen noemen haar de vrouw) van Ansfridus, vorst en later bisschop van Utrecht, wordt

(1) Acta S. S. Dl. I van Januari p. LIJ—LIIJ.

(2) Dl. I van Januari p. LIIJ. (3) Ibidem p. LIJ.

(4) Paris V. Palmé 1876 kolom 997 (in de lijst der abdissen van Thorn) kol. 997-998.

Digitized by Google

de eerste abdis van Thorn genoemd in de gewijde jaarboeken van Keulen op den 4en Mei Hildewardis noemt haar Fisen (1).

7° Arturus. Arturus a Monasterio, een Franciscaan, wiens Martyrologium Franciscanum Bollandus gispt wegens het verwarren van personen die kerkelijk vereerd worden en hen die zulk een vereering niet genieten (2). Ik gis dat hier zijn gynaeceum (3) is bedoeld.

Tot zoover de schrijvers door de Bollandisten aangehaald. Gelenius' werk en het auctuarium van Greven hebben wij zelf kunnen raadplegen, de overige werken zijn niet in ons bereik.

De zooeven vermelde Fisen spreekt op vier plaatsen van Herswit.

1° In zijn Sancta Legia Romanae ecclesiae filia sive Historiarum ecclesiae Leodiensis partes 2. Leodii, G. H. Streel. 1696, I, p. 155 (liber VIII) zegt hij aldus:

»Hilsundis vero Thorae, filiam suam jam adultam nomine Benedictam coetui suo religioso postquam praefecisset, tandem post collectam eximiâ morum innocentiâ sanctitatis apud omnes opinionem, feliciter obdormivit in Domino. Parentum vestigia studiose Benedicta pressit, et post impletum Antistitae magnâ cum laude munus, ad aeternum bravium abiit. Utraque sanctae nomen promerita est. Instituti monastici nullum hodie superest Thorae vestigium. Canonicum perllustre collegium est."

Dat is: Nadat Hilsundis nu haar volwassen dochter Benedicta aan het hoofd van haar klooster-vergadering had gesteld, ontsliep zij eindelijk, na door haar uitstekende onschuld van zeden, bij allen een roep van heiligheid te hebben verworven, zalig in den Heer. De voetstappen harer ouders drukte Benedicta met ijver en na met grooten lof het ambt van abdis te hebben vervuld ging zij heen ter eeuwige belooning. Beiden hebben den naam van heilige verdiend. Van de klooster-instelling is heden geen enkel spoor meer over te Thorn, het is een zeer doorluchtig collegie van kanonikessen.

2° In zijn »Flores ecclesiæ Leodiensis, sive vitæ vel elogia sanctorum qui illustriori virtute hanc dioecesin exornarunt. Insulis, e typo-

(1) Minder juist: Fisen onderscheidt Hilsundis de moeder, stichteres der abdij en Hildewardis, haar dochter, de eerste abdis. Zie de hierna aangehaalde werken van Fisen.

(2) Acta SS. dl. 1 van Januari p. LIIJ en deel II van Februari p. XXI—XXII.

(3) Aangehaald Acta SS. dl. VI van September. Antv. B. A. van der Plassche 1757, p. 106.

Digitized by Google

grapheo Nicolai de Roche. 1647, folio p. 238 in het leven van Ansfried slechts voorbijgaand, zonder haar met naam te noemen.

3° In hetzelfde werk p. 561 in het leven van Benedicta haar dochter, waar hij haar twee maal den titel van »sancta" geeft.

4° Wederom in hetzelfde werk p. 577, in haar eigen leven, (volgens Aegidius van Orval. Joës a Leidis, chron. l. 9. c. 2, en Transmosanus, [Jean d'Outremeuse] en Molanus), op 3 Mei, in den appendix.

Dit alles wat de gedrukte bronnen betreft. Thans rest ons een geschreven werk van het hoogste gewicht, waaruit duidelijk blijkt dat het minder juist is wat de Bollandisten vermelden, als zou in de abdij zelve van Thorn Hereswit niet zijn vereerd.

Er berust op het Rijks-archief een hoogst merkwaardig handschrift, een ritueel der abdij Thorn, 386 bladzijden 4°, toebehoord hebbende aan den kapellaan des Kapittels van Thorn, die met de leiding der kerkrubrieken was belast. De Z. E. Heer Hendrix, pastoor van Ittervoort, die het bezat, verkocht het aan een koopman in oudheden, die het wederom aan den Zeer Eerw. Heer Habets verkocht, door wien het aan ons Archief is gekomen. Het werd *geschreven* in de 16e eeuw en overeenkomstig de oude manier van muziek stellen, staan alle noten, lang of kort, met de staarten omhoog. Het begint met Palm-Zondag, waaruit ik opmaak dat het *oorspronkelijke* ritueel, waarvan dit eene *nieuwe redactie* is, van vóór 1333 dagteekende, toen in het bisdom Luik (waartoe Thorn behoorde) het jaar met Paasch-Zaterdag begon. Een tweede bewijs daarvoor vind ik in de eigenaardige schrijfwijze van æ door e met cédille, (echter voor te stellen alleen in de rubrieken of aanteekeningen van de ceremoniën enz.), welke schrijfwijze volgens Maurice Prou in zijn Manuel de paléographie (1), slechts tot in de 13e eeuw zou voorkomen. Dit nu wordt in cerem. wel schijnbaar geloochenstraft, èn wegens het intrinsiek bewijs dat er namelijk een stichting uit de 15e eeuw wordt vermeld, gelijk zoo aanstonds zal blijken wegens het extrinsiek bewijs van het

(1) Manuel de paléographie latine et française du VIe au XVIIIe siècle, suivi d'un dictionnaire des abbréviations avec 23 fac-similés en phototypie. 2e Ed. Paris, Alphonse Picard 1892, p. 72, waar hij aanmerkt dat deze schrijfwijze al in de 10e eeuw voorkomt voor œ en æ, in het begin der XIe nog afwisselde met deze tweeklanken, in de 2e helft dier eeuw overheerschend was, terwijl in de 13e eeuw œ en æ door een enkele *e* werden vervangen.

Digitized by Google

schrift, kenbaar uit de 16e eeuw. Maar uit ons ceremoniale blijkt, naar ik durf veronderstellen, dat de schrijver of samensteller van deze redactie òf een ouder handschrift uit de 12e eeuw heeft gecopieerd, *wat de oudere gedeelten betreft,* òf een afschrift daarvan, uit de 14e eeuw bijv., maar vóór 1333 (toen men het jaar met Kerstmis is begonnen in het bisdom Luik), waarin die oude schrijfwijze bewaard was gebleven; hoewel het best mogelijk is dat men in onze streken langer heeft vast gehouden aan het gebruik om æ op de oude manier te schrijven. In ieder geval niet na 1300 Dit oudere ritueel, dat door den samensteller in de 16e eeuw werd omgewerkt, bestond dan zeker reeds kort na 1477, want gelijk wij zoo aanstonds zullen zien, is er spraak van een stichting door Elisabeth van Kerpen, die omstreeks 1467— 1477 kanonikes van Thorn was. Ons ritueel draagt de duidelijke sporen ook gebruikt te zijn bij den kerkdienst, de bekende spatten gele was die men zoo dikwijls in oude anthiphonaria, missalen enz. aantreft, bewijzen dit.

Zien wij nu achtereenvolgens wat in ons ritueel over Hereswit te vinden is. (Overal waar een e met onderschreven cedille staat, plaatsen wij een *e*).

P. 159 (In festo Philippi et Jacobi):

Philippi et Jacobi port prandium Custos teget tumbam Sæ Herswindis tapita ponetque in quatuor angulis quatuor candelas quas in Missa etiam accendet In medio Ecclesi*e* ponet duo pulpita in quibus Domicell*e* libros ponunt. Hora prima parat*e* erunt pulsatrices et custos pulsat primo ter sive tribus vicibus campana magna deinde pulsatrices statim pulsabunt omnibus campanis usque ad primam lectionem similiter et custos in Ecclesia parochiali. Altera die post primam statim incipitur Tertia qua finita veniunt ad medium Ecclesi*e* et ibi cantant Missam Capituli et tunc pulsatrices parat*e* statim pulsent usque ad Epistolam similiter et Custos Parochialis. In Missa servatur Chorus offertur ad Calicem, Missa finita itur cantando sequens respons. usque ad Tumbam Sæ Herswindis et stant duo Juvenes retro Tumbam habentes unusquisque unam candelam. Sequitur Respons. quod Domicell*e* cantant adcendendo Chorum *Libera me Domine de morte æterna in die illa tremenda* etc. — Finito Responsorio Sacerdos legit cum Domicellis pro defunctis quibus finitis leget sequentem collectam: Oremus Presta, quaesumus omnipotens Deus ut anima famuli tui

Digitized by Google

Anfridi et anima famulæ tuæ Herswindis qui de tuis donis in hoc loco quotidiana pervigili cura nomini tuo praeparaverunt obsequia, perpetua cum sanctis tuis fruantur lætitia. Per Christum DN.

NOTA. — Si festum ss. Philippi et Jacobi inciderit in diem Sabbathi ita ut sequenti die non possit cantari sacrum capitulare tunc vigili*e* prim*e* canentur die [1]....

Dat is: (Op het feest van Philippus en Jacobus). Na den maaltijd bedekt de koster de tombe der Heilige Herswindis met een tapijt en plaats op de vier hoeken kaarsen, welke hij ook onder de Mis zal aansteken. In het midden der kerk zal hij twee lezenaars plaatsen waarop de freules boeken leggen. Om één uur zullen de klokkenluidsters gereed staan en de koster zal eerst driemaal of driewerven met de groote klok luiden, vervolgens zullen de klokkenluidsters aanstonds met alle klokken luiden tot de eerste les, insgelijks ook de koster in de parochiekerk. Den volgenden dag na de prime begint aanstonds de ters, na het einde waarvan men naar het midden der kerk komt en de Kapittelmis zingt en dan luiden de klokkenluidsters, die gereed staan, aanstonds tot de epistel toe, insgelijks ook de koster der parochiekerk. Onder de Misse wordt koorsgewijze gezongen, bij den kelk (opoffering van den wijn) wordt ten offer gegaan. Na het einde der Mis gaat men zingend het volgend responsorium naar het graf der Heilige Herswindis en twee jongelingen staan achter de tombe, elk een kaars in de hand. Volgt het Responsorium dat de freules zingen bij het bestijgen van het koor: Libera me Domini, etc. Na het einde van het Responsorium leest de priester met de freules »pro defunctis," nadat dit geëindigd is, leest hij de volgende collecte: Laat ons bidden: Verleen, vragen wij, Almachtige God, dat de ziel uws dienaars Anfridus en de ziel uwer dienares Herswindis, die van Uwe gaven op deze plaats, door waakzame zorg, dagelijksche blijken van vereering aan Uwen naam hebben bereid, de eeuwige vreugd met Uwe Heiligen mogen genieten. Door Christus onzen Heer.

OPMERKING: Als het feest van de Heilige Philippus en Jacobus op een Zaturdag valt, zoodat den volgenden dag de Kapittelmis niet kan gezongen worden, dan worden de vigiliën gezongen den (vorigen?) dag....

---

[1] Hier is door een onhandigen binder een gedeelte weggesneden.

Digitized by Google

P. 213. (Feria 2a Pentec.). . . . »Et Rector Sti Joannis debet esse Diaconus in omnibus festis Mari*e*. . . In duabus missis Anniversarii Anfredi et Herswindis, Rector Altaris Stæ Catharin*e* in his pr*e*dictis festis quando scilicet Rector Sti Joannis debet esse Diaconus, debet esse Subdiaconus."

Dat is: »En de Rector van het beneficie van den H. Joannes moet diaken zijn op alle feesten van Maria.... In de twee missen van het jaargetijde van Anfredus en Herswindis, de rector van het altaar der H. Catharina moet op de voornoemde feesten, als namelijk de rector van St. Jan diaken moet wezen, sub-diaken zijn."

P. 235. (In Visitatione B. M. V.).... »accenduntur novem candel*e* et tres candel*e* retro tumbam qu*e* ardebunt in omnibus festis Beat*e* Mari*e*. Ad Primas Vesperas, Ad Completorium, Ad Matutinas, Ad summam Missam, Ad Secundas Vesperas, Ad Completorium quas legavit Domina Decana de Carpen."

Dat is: p. 235. (Feest van O. L. Vrouw Visitatie). »Er worden negen kaarsen aangestoken en drie kaarsen achter de tombe, die branden zullen alle feesten der H. Maagd onder de eerste vespers, de completen, metten, Hoogmis, tweede vespers, de completen, welke de Vrouwe Dekanes van Kerpen heeft gelegateerd."

Dat met die tombe die van Hereswit bedoeld is, blijkt uit wat hiervoor is vermeld op 3 Mei.

P. 258. (Assumptionis B. Mariæ V.). »Servantur utr*e*que Vesper*e* in quibus et in Missa ardebunt novem candel*e* et tres retro tumbam cum candelis reliquiarum ad ambas Vesperas et ad Missam."

Dat is: p. 258. (O. L. Vrouw ten Hemel opname). »De beide Vespers worden gehouden, gedurende welke en onder de Mis negen kaarsen zullen branden en drie achter de tombe met de kaarsen der relieken onder de beide Vespers en de Mis."

P. 268. (Nativitatis B. Mariæ V.). »Utr*e*que servantur vesper*e* novem ardebunt candel*e* et tres retro Tumbam ut in aliis festis beat*e* Mari*e*."

Dat is: p. 268. (Geboorte der H. Maagd). »Beide vespers worden gehouden, negen kaarsen zullen branden en drie achter de Tombe als op de andere feesten der H. Maagd."

P. 289. (Omnium Sanctorum). »A prandio hora prima fiunt Vigili*e*

Digitized by Google

ante quas Custos ter pulsat parva nola et tum pulsatrices parat*e* pulsabunt omnibus Campanis usque ad primam Lectionem. Similiter et Custos parochialis. Custos teget Tumbam Herswindis parva tapeta et in quolibet angulo Tumb*e* ponet unam candelam ardentem. Similiter et altera die in Missa."

Dat is: p. 289. (Feest van Allerheiligen). »Na het middagmaal ten één ure worden de vigiliën gehouden voor welke de koster drie maal met de kleine klok luidt, en dan zullen de klokkenluidsters, die gereed staan, luiden met alle klokken tot aan de eerste les; insgelijks de koster der parochiekerk. De koster dekt de Tombe van Herswindis met een klein tapijt en zal op elke hoek der Tombe een brandende kaars plaatsen, eveneens den volgenden dag onder de Mis."

P. 292. (Omnium Defunctorum). »Missa finita Domicell*e* ascendunt Summum Chorum et cantant Libera me Domine fol. 160. Tunc Sacerdos cappa indutus, Diaconus vero et Subdiaconus exutis Tunicis stantes retro Tumbam Herswindis cum Custode aquam benedictam habente et duobus juvenibus candelam ardentem habentibus legunt finito Resp. Miserere cum De profundis cum Collecta Fidelium fol. 44."

Dat is: p. 292. (Allerzielen). »Na het einde der Mis bestijgen de freules het Hoogkoor en zingen Libera me Domina fol. 160. Dan lezen de priester met kap omkleed, de diaken echter en de subdiaken na hun tunieken te hebben uitgedaan, staande achter de Tombe van Herswindis met den koster, die het wijwater bij zich heeft, en twee jongelingen met brandende kaars na het einde van het responsorium: Miserere met De Profundis en met de collecte Fidelium fol. 44."

Uit dit alles maak ik op dat hier wel degelijk spraak is van een cultus, van een heilig-vereering, immers:

1° De dekanes van Kerpen, namelijk Elisabeth van Kerpen, die omstreeks 1447 tot 1461 kanonikes en van ongeveer 1461 tot 1477 dekanes te Thorn was (1), legateert eene stichting van kaarsen op het graf van Hereswit, voor de Maria feestdagen. Dit zal toch wel niet geschied zijn uit bezorgdheid voor haar eeuwige rust, immers er bestond een gesticht jaargetijde, waarvoor jaarlijks 31 goudgulden

(1) Zie J. Habets, Archieven enz. van Thorn, dl. I, p. LXXII, 350, 356, 375, 377, 386. 387 en 403.

Digitized by Google

werd genoten [1]. En dan waren de feesten der H. Maagd, beschermster van het Stift, niet de aangewezen dagen voor zulk een lijkplechtigheid, wel haar jaargetijde.

2° Een versiering met een *tapijt* is toch wel geen gebruik bij een lijkplechtigheid, dan gebruikt men *gewoonlijk* een zwarten doek.

3° De titel van »Sancta", heilige, in het ritueel zelf tweemaal gegeven, is zeer zeker bewijs van heiligvereering en men lette wel dat juist, alleen, waar van haar jaargetijde sprake is, die titel haar wordt geschonken, als of men hierdoor wilde te kennen geven, dat het Kapittel des ondanks zich zeer goed van haar »heiligheid" bewust was.

4° Het zingen van het »Libera" en het bidden van een gebed »pro defunctis" is geen beletsel voor den eeredienst. Voor Hereswit en Ansfried, (die zonder eenigen twijfel in het oude bisdom van Utrecht vóór de Hervorming als *heilig beschouwd en geëerd* werd [2], schoon *niet liturgisch* in Mis en Koordienst, gelijk thans in het aartsbisdom Utrecht [3] en het bisdom Roermond) [4], was een eeuwigdurend jaargetijde gesticht, gelijk wij zagen, daar was geld voor bestemd en ieder Katholiek weet, dat zulk een stichting heilig is. Hetzelfde beletsel stond de *liturgische Vereering* (in de Mis en het

---

(1) Zie Necrologium der abdij Thorn van omstreeks 1715 in duplo op 1 Mei in het Rijksarchief in Limburg. Het schijnt dat later op 1 Mei het jaargetijde van Ansfried en Hereswit werd gehouden, zeker wegens het feest van Kruisvinding op 3 Mei.

(2) Dat hij daar als heilig beschouwd werd, blijkt uit de chron. de diversitate temporum van Alpertus, monnik der abdij van St. Paul te Utrecht, waarin hij diens leven als van een heilige beschrijft. Ook Bat. sacra en Hist. episc. noemen hem heilig.

(3) In het aartsbisdom Utrecht *thans* op den 11den Mei (»dies fixa ex 3tio Maii").

(4) In het bisdom Roermond wordt Ansfried den 15den Mei onder den minder juisten naam van Aufridus vereerd, nòch door Thietmar, nòch door Alpertus, de diversitate temporum (dl. IV van de Mon. Germ.), zijn oudste biographen, gekend en te recht verworpen door Mabillon in zijne Annales ordinis S. Benedicti... auctore Domino Joh. Mabillon. Lucæ, typis Leon. Venturini 1739—1745. 6 bnd. fol. t. IV, p. 61. — (In hetzelfde werk dl. II, 435 en 559 komt ook een Ansfridus, abt van Nonantulæ voor, een bewijs dat die naam dus meer werd aangetroffen). — Volgens een mij verstrekte inlichting zou ook in de officia propria van het bisdom Haarlem, ter goedkeuring in Rome, het officie van Ansfried ingevoegd zijn. — De reden van de verplaatsing van het feest van Ansfried is gelegen in het feest van Kruisvinding op 3 Mei.

Digitized by Google

Koorofficie) van Ansfried in den weg te Utrecht. Ook deze had nl. in de kerk van St. Salvator (het oud Munster) en in de kerk van St. Maarten, eene stichting gemaakt op den derden Mei, gelijk blijkt uit het necrologium in eerstgenoemde kerk op dien datum (zie de uitgave in van Heussen, Historia episcopatum, Antverpiæ 1733, dl. I, p. 65, alsmede de uitgave van dit necrologium, in de Bijdragen van het aartsbisdom Utrecht, dl. XI, 37). Ook zal de feestdag van Kruisvinding, 3 Mei, de *liturgische vereering* van Ansfried hebben belemmerd. In het matricularium Ultraj. der Karthuisers te Utrecht (Acta S.S. dl. VI van Juni, 2e dl. p. 261), komt Ansfried dan ook niet voor. Mr. S. Muller Fz, Rijksarchivaris in Utrecht, vermeldt Ansfried ook niet in zijn »Bijdrage voor een oorkondenboek van het sticht Utrecht. Programma" (1). Een dergelijk geval als met Ansfried en Hereswit heeft ook nog plaats met Koning Swentibold te Elsloo en elders, voor wien nog na de H. Mis wordt gebeden en die, hoewel als heilig geëerd, toch niet *liturgisch* wordt vereerd.

Echter moet ik nog opmerken dat niet vermeld wordt in het ritueel van Thorn dat de kerkelijke getijden van het officie der overledenen waren en de Misse »de Requiem" was. Er wordt slechts van een kapittelmis gesproken.

Ik besluit uit dit alles dat de stipte en consciencieuse nakoming van het gesticht jaargetijde op den 3den Mei, sterfdag van Ansfried, een *meer uitgebreide* vereering van Hereswit heeft belemmerd en men getracht heeft zooveel mogelijk dit te vergoeden door vereering met tapijten en licht.

---

(1) 's Gravenh. Alg. Landsdrukkerij 1890, gr. 8o.

Digitized by Google

Bijlage.

Beschrijving der beenderen van de stichteres der abdij Thorn, zooals zij gevonden werden den 22 November 1893, vervat in een looden kistje, berustende onder den grafsteen op het Hoogkoor der voorm. Abdijkerk, thans parochiekerk te Thorn.

1° Ossa capitis.

Os frontis
Ossa parietalia } 7 fragmenten.
Os occipitis . . . . } doorsnede der breedte van het occiput 10 c/m.

Lengte-doorsnede van het grootste deel van het cranium dat gevonden werd $13^1/_2$ centimeter.

Maxilla inferior met een linker hoektand en een of twee dentes molares aan den rechter kant. Een losse snijtand of hoektand.

2° Ossa trunci.

13 Vertebræ, gedeeltelijk zonder processus transversi en processus spinosus.

6 costæ, de meesten fragmentarisch.

3 fragmenten van ossa ilia en os sacrum.

3° Ossa extremitatis superioris.

Een clavicula, de twee scapulae, breedte $12^1/_2$ centimeter.

De twee ossa brachii, lang $37^1/_2$ centimeter.

Een ulna.

De twee radii, een in fragment, lang 22 centimeter.

4° Ossa extremitatis inferioris.

De twee ossa femoris, lang 45 centimeter.

De twee ossa tibiæ, lang ongeveer 29 centimeter.

Een fibula bijna geheel, lang 27 centimeter.

Drie fragmenten van tibia en radius of wel der tibia alleen.

Vier ossa metatarsi.

Digitized by Google

Digitized by Google

EEN BRIEF VAN

REINOUT IV VAN BREDERODE

aan zijn zwager JOHAN VAN WYTTENHORST,

heer te Horst,

berustende in het Rijksarchief te Maastricht.

Uitgegeven en toegelicht door A. J. Flament, Rijksarchivaris in Limburg.

De schrijver van den brief, dien wij hier mededeelen, is Reinout IV van Brederode, heer van Vianen, Cloetinghen, Voshol en Asten, zoon van Wolfert en van Adriana Back, vrouwe van Asten, van wie hij de heerlijkheid Asten erfde. Hij was de opvolger van zijn neef Hendrik den eersten van Brederode, zoon van Reinout den derden, broeder van Wolfert voornoemd. Reinout IV was gehuwd in eerste huwelijk met Maria van Doorn, bij wie hij verwekte: 1. Hendrik, die in 1573 voor Haarlem sneuvelde tegen de Spanjaarden, terwijl hij deel uitmaakte der Staatsche troepen die Haarlem wilden ontzetten; 2. Walraven, zijn opvolger als heer van Brederode en Vianen; 3. Floris, heer van Cloetinghen, gehuwd met vrouwe Dorothea van Haaften; 4. Wolphert, gehuwd met Geertrui van Broeckhuizen; 5. Maximiliaan Lubbert, gehuwd met de weduwe van Erp; 6. Anna, die Johan van Horne huwde; 7. Adriana, die eerst met Hendrik van Merode en daarna met Hendrik Rivière in 't huwelijk trad; 8. Margaretha, eene geestelijke dochter, zegt Jacobus Kok in zijn Vaderlandsch woordenboek .oorbeeldig juist! 9. Susanna, die dezelfde Jacobus tot abdis van Thorn promoveert, welke waardigheid hij ten onrechte vergeet toe te kennen aan haar oud-tante Margaretha, tante van Hendrik van Brederode, den bekenden hoofdman der verbondene edelen (1). Uit den hier volgenden

(1) Zie Jacobus Kok, Vaderlandsch Woordenboek, achtste deel, 2e druk. Amsterdam J. Allart, 1787, p. 1001—1019, over de leden van het geslacht van Brederode, hier besproken. Zie ook de IIe tafel.

(1) Althans in zijn IIe Tafel na p. 1024 alleen: *abdis*, in den tekst, p. 1008, is zij »abdisse te Thorn, *in 't sticht Keulen*." Ook treffelijk juist!

Digitized by Google

brief zou men opmaken, dunkt mij, dat deze Susanna en Margaretha in 1573 nog niet geboren waren, of te jong om te klagen tegen hun vader, want Reinout spreekt daar van zijn zoon Wolfert en »beyde syne susters" die hij van ontevreden klachten tegen hem beschuldigt, wat dan ten onrechte wellicht juist de twee niet murmureerende dochters bij van Wyttenhorst in verdenking zou brengen. Misschien zijn die Margaretha en Susanna ook hun geboorte verschuldigd aan de speelsche fantasie van Jacobus Kok of zijn zegsman, die met de abdisstaf speelt, ze aan de eene gevende en aan de andere ontnemende, en, erger nog, evenzoo doet met de kinderen der Bredero's.

Reinout huwde in tweede huwelijk eene gravin van Manderscheydt, waarbij hij twee kinderen verwekte, Dirk en Adriana Francisca, die jong stierven, zegt Kok en die hij anders wellicht abt of abdis, minstens geestelijk heer of geestelijke dochter had gemaakt. Deze anonieme gravin van Manderscheidt was Helena van Manderscheidt-Geroldstein, dochter van Gebhard, stamvader der linie Manderscheidt-Blanckenheim-Geroldstein en van Francisca (dochter van Johannes, graaf van Montfort, in Duitschland) (1).

Reinout IV had als zuster: Margaretha, gehuwd met Johan van Wyttenhorst, heer te Horst, aan wien dezen brief is gericht, Charlotte was de naam eener andere zuster, gehuwd met den burggraaf van Montfoort (in Utrecht): Reinout zelf, die het wel kon weten, noemt haar zijn zuster, Kok echter maakt haar tot diens tante. Zij was kort voor het schrijven van den brief gestorven, zooals wij zullen zien. Een nicht van Reinout IV, namelijk Margaretha, dochter van zijn oom Reinout III, vader van den bekenden Hendrik I (den onmiddellijken voorganger van Reinout IV), was gehuwd met Pieter Ernest van Mansfelt en werd de moeder van Karel van Mansfelt, even als zijn vader een bekend legeroverste in Spaanschen dienst, hoewel hij eerst geruimen

(1) Hubners, Drie honderd en drie en dertig geslacht-reken-kundige tafelen, beneffens de daartoe behorende geslagt-reken-kundige vragen tot verklaring der staatkundige historie. Met groote moeyte te zamen gebracht en tot op dezen tyd vervolgt. Te Leyden, Dirk Haak. 1729. 2 dln. 8° oblong, 2e dl. tafel 379, waar de man Richard van Brederode heet, eene vergissing voor Reinout. Den 26/16 Maart 1616 verscheen zij, 76 jaar oud en weduwe van voornoemden Reinout, voor schout, schepenen en burgemeesters van 's Gravenhage, om te getuigen dat Margaretha van Brederode, abdis van Thorn, daar het muntrecht had uitgeoefend en den »Turkensteuer" had betaald (charter in het Archief van de Rijksabdij en 't land van Thorn, in de Rijksarchieven-verzameling alhier).

Digitized by Google

tijd op de hand der Staatschen was en Ottavio van Mansfelt (1), (dien Kok niet kent, maar door een Philippus remplaceert). Deze is wel de jongste zoon van Mansfelt, van wien Reinout IV schrijft dat Granvelle hem aan zijn nicht wou koppelen. Ottavio sneuvelde in 1591, volgens Hubner. Men zie over hem Strada, Bor en van Meteren. Een zuster der zoo even genoemde Margaretha van Brederode, Helena genaamd, huwde Thomas Perenot, broeder van den kardinaal Granvelle.

Dit wat de familie van den briefschrijver betreft, voor zoover kan strekken tot opheldering en toelichting der personen in dezen brief vermeld of het beter verstand van den brief.

De geadresseerde was Johan van Wyttenhorst de jonge, zoon van Joh. v. Wyttenhorst »de alde" en diens vrouw Judoca van Wees (2). Zooals wij zeiden, was hij gehuwd met Margaretha van Brederode, zuster van Reinout IV.

Johan was drost der ambten Kessel en Montfort (in Limburg) maar werd 7 April 1570 als drost van het ambt Montfort vervangen door Willem van Merwyck (3).

Bij afwisseling schijnt deze heer van Horst Spaansch- en Staatsgezind te zijn geweest; in 1568 hield hij, door boden op kondschap naar Coblentz te zenden, Alva op de hoogte van den aantocht van het leger des Prinsen van Oranje (4). Van de pacificatie van Gent, den 8 November 1576, tot 13 Augustus 1585 was hij staatsgezind (5).

Dit zij voldoende voor de kenschetsing der personen.

Zien wij nu de omstandigheden die tot het schrijven der brief aanleiding gaven en lichten wij den inhoud zelven een weinig toe:

Hendrik I van Brederode werd door Alva in Mei 1568 met verbeurdverklaring zijner goederen gestraft, terwijl de Koning naderhand zelf een ontvanger aanstelde voor de heerlijke goederen van Brederode. Hendrik was toen echter reeds overleden, namelijk 15 of 16 Februari van dat zelfde jaar. Aan Reinout IV, zijn opvolger, bleven dus alleen diens eigen vaderlijke goederen over, Cloetingen, Voshol en Asten, in

(1) Hubner, dl. II, tafel 343.

(2) Adolf Steffens, Geschiedenis der aloude heerlijkheid Horst en der Heeren van ter Horst, in het land van Kessel, met 58 bijlagen, 2 platen en het gewoonterecht. Roermond, M. Waterreus. 1888. 8°. p. 37.

(3) Ibidem p. 51.

(4) Ibidem. Zie ook Van Hasselt, Stukken voor de vaderlandsche historie III, p. 125.

(5) Ibidem p. 53—64.

Digitized by Google

welke laatste plaats hij, terwijl de goederen van zijn voorganger geconfisceerd waren, zich schijnt te hebben opgehouden. Zijn eigen goederen verdeelde hij, tijdens zijn leven, onder zijne kinderen Asten had te voren onder de Heeren van Cuyck gehoord. Zinspeelt wellicht daarop het gezegde van Reinout dat hij »na Brabants und Kuycks recht" elk zijner kinderen het zijne zou geven, en werd de heerlijkheid Asten door Brabantsch en Kuyksch recht geregeerd?

Ik weet het niet. In ieder geval was spraak van goederen in Braband. Over dit punt had hij Coenraad (zijn rentmeester of zaakwaarnemer?) bevolen, zijn zwager Wittenhorst te spreken. Zijn zoon Walraven, later zijn opvolger als Walraven III, en diens beide zusters Anna, later gehuwd met Johan van Horne, en Adriana, die eerst met Hendrik van Merode, en daarna met Hendrik Rivière in het huwelijk trad, waren al druk aan het klagen over hun vader en nog wel dagelijks. Ik gis dat die deeling en die ontevredenheid plaats hadden naar aanleiding van Reinout's tweede huwelijk met de gravin van Manderscheidt, het komt dan juist goed uit dat hij de Astensche goederen verdeelde, die hem van zijn eerste vrouw toekwamen. Dit geschiedde geheel volgens oude gewoonte dat hij, bij het aangaan van een tweede huwelijk, aan de kinderen uit het eerste huwelijk hun deel gaf van de goederen door hun beide ouders in huwelijk meegebracht en tijdens dat huwelijk verworven. Terloops zij aangemerkt, dat het Anna de oudste dochter was, die in 1573 bij haar oom Wittenhorst te Horst was gelogeerd en over wie oom verzocht werd een waakzaam oog te houden, daar jonge en volbloedige lieden, spoedig opgevrijd worden en tot liefde zijn geneigd.

Een moeielijk geval bij de deeling voor den ouden Reinout was het dat ook zijn zoon Hendrik door 's Konings regeering als rebel was beschouwd en als zoodanig gesneuveld was voor Haarlem. Dit ongelukkig voorval was hem door Coenraad in een brief bekend gemaakt. Het was nog in diezelfde maand Juli geschied, want in Juli 1573 waren er troepen onder Karel, graaf van Bronckhorst, door de Staatschen afgezonden, om Haarlem, dat door de Spanjaarden belegerd was, te ontzetten en, als schuldig aan het crimen laesae Majestatis, waren ook zijne goederen verbeurd verklaard en zou Alva na 's vaders dood, die confisqueeren, daarom getuigt Reinout ook »my grouelt serr (seer) dat den Hartich (hertog) comen sal und et gedelt (van) Henrick aanslaen" hiermede bedoelt hij diens moederlijk erfdeel en

Digitized by Google

niet slechts dat gedeelte, neen, ook wat Hendrik na zijn dood toekwam zou de Hertog confisqueeren. Dit, zoo getuigt Reinout, geschiedde, omdat hij zijn testament niet had gemaakt voor Hendrik's dood en dezen niet had onterfd. Doch hoe hadde Reinout het ook kunnen vermoeden, dat Hendrik, zijn oudste zoon, als vijand des Konings zou sneuvelen! In dit geval nu begeerde hij den raad zijns zwagers, »want etselve ein schwerliche saech is", voegt hij er terecht bij.

Nog eene andere moeielijkheid kwelde de familie van Brederode door het proces, waarvan Reinout in zijn naschrift spreekt. Wij weten niet welk proces bedoeld wordt. Wellicht had dit proces ten doel het verkrijgen der heerlijkheid Vianen en Brederode.

Reinout laat onmiddellijk op de woorden: »Noch so beger ich van U the vernemen of U geraden verdunckt van den proses Brederoden noch langer stil the schwijgen of wie man best daer in doen sal," volgen: »want ich heb int heymelick vernomen dat die jongsten son van Mansfeld Vyanen wel crygen mucht" enz. De beide heerlijkheden waren wegens ontstentenis van kinderen na den dood van Hendrik I, behalve door verbeurdverklaring, toch op den Graaf, Philips II, gedevolveerd, daar zij kwade leenen waren. Volgens Jacobus Kok had Philips II Brederode in leen gegeven aan den graaf van Mansfelt (1), die echter kinderloos overleed en niet was ingehuldigd. Met dezen graaf van Mansfelt wordt wel Karel bedoeld, die in 1595 sneuvelde te Comorrn en geen kinderen naliet. Wie de jongste zoon van Mansfelt was die »Vyanen wel crygen mucht," ik meen dat het Octavius was, dien Hübner als jongsten wettigen zoon vermeldt, doch die volgens hem in 1564 is geboren. Hoe zou dan Granvelle's Bourgondisch nichtje op hem verliefd kunnen zijn, zooals de briefschrijver meldt en zou de kardinaal Granvelle hem al de heerlijkheid Vianen beloofd hebben, onder voorwaarde van met dat nichtje te huwen? Octavius sneuvelde tusschen 13 en 22 Juli 1591 voor Knotsenburg, dat hij als bevelhebber onder Parma belegerde (2). Kok noemt nog een Philippus

(1) Volgens Jacob Kok t. a. p, p. 1017.

(2) Emanuels van Meteren, Hietorie der Nederlandschen ende haerder naburen oorlogen ende geschiedenissen. Tot den jare 1612. 's Gravenhage, Weduwe en erfgenamen H. Jacobsz. van Wouw. 1635. folio. bladz. 317 kolom 6. Zie ook over zijn tweemaal herhaalden mislukten aanslag op Tholen in 1588, P. Bor, Oorsprongh, begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen, beroerten; en borgerlijke oneenigheden. Amsterdam, Wed. Jan van Someren. 1684. bnd. 3, p. 328.

Digitized by Google

van Mansfelt dien ik nergens anders vermeld vind, nòch bij Bor, nòch bij Strada, nòch bij van Meteren.

De politiek van Granvelle in dezen schijnt te zijn geweest om de protestantsche Brederodes door hun katholieke bloedverwanten de van Mansfelt's te verplaatsen èn in de heerlijkheid Brederode èn in de heerlijkheid Vianen — de beide zonen van Pieter Ernst van Mansfelt, als gehuwd met Margaretha, de eigen zuster van Hendrik den Eerste bestonden trouwens den voornoemden Hendrik even na als Reinout IV zijn »cousin germain" — en tevens om zijn eigen familie, door het huwelijk zijns broeders reeds met de Brederode's verwant, nog nader met dat oud adellijk geslacht te verbinden.

Wij meenen hiermede den brief genoegzaam te hebben toegelicht en laten hem hier volgen:

»Edlun Eruntfestun und fromen frundliche lief Schwager, Ich en k(*an*) E. L. (1) nit verbergen wie dat myn Huysfrau en vorleden Donderdach na Montfort geweyst is op der begenckenisse van unser susteren frau tot Montfort zaelicher, und die wyl ich hier allein sy, ben ich vast unledich, und zwern na Brabants, und Kuycks recht ellick besonder myne(*r*) kynder esgein hun thoe comt over geven, Es gein ich Coenraet am synen lesten hier wesen bevolen had, hy E. L. over schryven sol. So en heft dan niemants over my the clagen gelyck ich wel und genochsaem vernomen heb dat Walraven und beyde syn susters dachelix doende syn ende Coenraet heft my aengesacht, dat myn alste dochter by E. L. in den cost syn sol, daer ich wel met the vreden sy, begierende serr frundlich E. L. op huer ein wenich regard und opsicht nemen wilt, want jonge und volblueidiche luyd haest op gevryt und die liefde vallen laten. Und nou gisterm avont vernem ich einen brief van Coenraeden, den wellicken ich E. L. met seynde, und is van mynen alsten son Henrick die vuer Harlem is gebleven, der Herr sy hem genedich; dat ich nou nit en weet, wie ich et wyselicsten met der deylinge der guederen doen sal, want my grouelt serr, dat der Hiertich (3) comen sal und et gedelt Henrick aenslaen, und na sich nemen, und vorts die rest und Henricks rechs gedeels so in leengoet und anders na mynen afsterven ock na sich nemen, und die anderen daer van beroft syn sullen und dat over mits ich myn

(1) Verkorting voor Euer Liebe. Uw liefde. (2) Fout voor: Hartoch.

Digitized by Google

testement nit vuer synen doot gemaeckt und hem unterft en heb, Hier in so sol ich wel raet van E. L. begeren the hebben, wie ich hier in leven und doen sal, want et selve ein schwerlicke saeck is, begerende frundtlich E. L. my wilt helpen raeden, und my over schryven wie ich best doen sal, und wilt my den brief van Coenraeden weder seynden, hier met E. L. den almechtigen bevolen. Vuyt Asten den 25 July a° 1573.

E. L. gunsticher Schwager
Reynhaert herr tot
Brederoden etc.

Noch so beger ich van u the vernemen of u geraden verdunckt van den proses brederoden noch langer stil the schwygen, of wie man best daer in doen sal, want ich heb int heymelick vernomen dat die jongsten son van Mansfeld Vyanen wel crygen mucht, beheltelich dat hy die nicht vanden cardynael van Granvelle in Eeystaet nemen sol, wonende in Boergoenien, sy is serr schon, und is daer op verlieft, den cardynael heft hem sullix gepresenteert tho vercrygen sonder fault, op die condysy.

In dorso: Dem Edlun Eruntfestun und fromen Johan van Wytenhorst Herr therhorst etc. unsen frundtlichen schwageren tot Venlo.

Zegel in den rand des briefs op het papier gedrukt met rooden lak daarachter tot bevestiging des briefs met het wapen van Reinaut IV: 1 en 4 een naar rechts gewende klimmende leeuw met lambel er boven (Brederode), 2 en 3: drie heraldleliën 2—1, waarover een rechter schuinbalk (Cloetinghen?) (1).

BIJVOEGSEL.

De heerlijkheid Asten, waarvan in deze bijdrage spraak is, kwam aan Catharina, dochter van Hendrik van Brederode (die in 1573 sneuvelde) en Marg. Florak.

---

(1) Het wapen der gemeente van dien naam heeft geen rechter schuinbalk.

Digitized by Google

Digitized by Google

Uit het leven

VAN WIJLEN DEN

Vice-Admiraal en oud-Minister van Marine F. L. GEERLING,

medegedeeld volgens diens scheepsdagboeken en papieren

DOOR

wijlen J. G. VAN DEN BERGH,

oud-Minister van Waterstaat.

Wij laten aan deze schetsen van wijlen den Heer van den Bergh uit het leven van zijn vriend Geerling, die na hem is overleden en welke schetsen de Heer van den Bergh nog tijdens het leven zijns vriends van plan was uit te geven, een korte levensschets, ontleend aan het Dagblad »Ons Zuiden" voorafgaan. A. J. FLAMENT.

»Na slechts 3 dagen bedlegerig te zijn geweest, is den 12de Januari 1894 op bijna 79-jarigen ouderdom in Den Haag overleden de gepensionneerde vice-admiraal F. L. Geerling, oud-minister van Marine.

»Geboren den 4den Mei 1815 te Maastricht, ving hij zijne eervolle loopbaan bij de zeemacht aan als adelborst op het Koninklijk Instituut te Medemblik.

»Den 16den Nov. 1872 in het korps vlagofficieren opgenomen, werd aan hem in den rang van schout-bij-nacht den 30 Sept.

Digitized by Google

1873 opgedragen de betrekking van kommandant der zeemacht en chef van het Departement van Marine in Nederl. Indië.

»Den 17 Juni 1875 bevorderd tot vice-admiraal, werd hij 22 Juli 1877 op zijn verzoek wegens langdurigen dienst met ingang van 1 Augustus d.a.v. gepensionneerd, onder dankbetuiging voor de belangrijke diensten aan den Koning en het land bewezen.

»Ter zake zijner deelneming aan de krijgsverrichtingen in de Wester-afdeeling van Borneo verwierf hij in Juli 1853 de Militaire Willemsorde 4e klasse.

»Herhaalde malen werd zijne voorlichting gevraagd in Commissiën betreffende de zee-artillerie en was hij geplaatst bij maritieme inrichtingen. Ook maakte hij als lid deel uit van de Commissie tot het examineeren van adelborsten.

»Geerling trad als minister van Marine op in het derde ministerie-Heemskerk, maar vervulde dit ambt ternauwernood één jaar — van 23 April 1883 tot 19 April 1884 — daar hij geen kans zag bij den tegenstand in beide Kamers zijne plannen omtrent het auxiliair eskader en de opleidingschepen tot uitvoering te brengen.

»In zijn ambteloos leven leidde hij nog eenige jaren als Voorzitter de conservatieve kiesvereeniging *Vaderland en Koning*."

Digitized by Google

Uit het leven van den vice-admiraal GEERLING.

Frederik Lambertus Geerling werd geboren te Maastricht den 4 Mei 1815.

Zijne vrome ouders hadden hem bestemd voor den dienst der Kerk. Reeds vroeg moest hij de Latijnsche school bezoeken, eerst te Utrecht, later te Arnhem, in welke steden zijn vader opvolgelijk de betrekking vervulde van kapitein-adjudant van den provincialen bevelhebber. De jeugdige Geerling, avontuurlijk van aard, had echter eenen afkeer van de studie der oude klassieken en voelde zich onweêrstaanbaar aangetrokken door de loopbaan van zeeman, waartoe de lust wellicht bij hem werd opgewekt door eenen zijner onderwijzers te Utrecht, die de gewoonte had, bij wijze van belooning, des avonds uit de vaderlandsche geschiedenis, aan zijne leerlingen het verhaal voor te lezen van door groote mannen verrichte heldendaden. Eindelijk moesten de ouders tot de overtuiging komen dat hij aanleg noch roeping had voor de levensrichting die zij hem zoo gaarne hadden zien volgen en dat, bij zijn halstarig verzet, verdere poging om hun in die richting te leiden, ijdel zou zijn. Hij mocht de Latijnsche school vaarwel zeggen en moest zich door bizondere lessen in de Wiskunde en in de nieuwe talen voorbereiden om op het Instituut voor de Marine te Medenblik te worden toegelaten. Hij deed dit met vollen ernst en slaagde in den zomer van 1831. Wegens gebrek aan plaats kon hij echter eerst het volgende jaar worden opgenomen, doch werd toen, na een vergelijkend examen, dadelijk ingedeeld bij het tweede studiejaar. Na regelmatig volbrachte studie, werd hij in October 1835 bevorderd tot adelborst der 1e klasse en geplaatst op het fregat *Euridice*, wachtschip ter reede van Vlissingen. Een jaar later legde hij met goed gevolg het examen af voor den rang van luitenant ter zee 2e klasse. Na een oefeningsreis met Z. M. transportschip *Prins Willem Frederik Hendrik* en verschillende zeereistochten onder bevel van den Schout-bij-nacht Ziervogel, werd hij in het voorjaar van 1838 aangewezen om op de korvet *Amphitrite*

Digitized by Google

deel te nemen aan de expeditie van den generaal Verveer naar de kust van Guinea. De expeditie bereikte haar doel doch de adelborst Geerling, in bezetting gelegd op het fort St. Sebastiaan, kon tengevolge van eene zeer ernstige ziekte, slechts een beperkt werkdadig aandeel nemen aan de krijgsverrichtingen. (1) Tegen het einde van October in het vaderland teruggekeerd werd hij, nagenoeg onmiddelijk, op verzoek van den 1en officier der *Amphitrite*, wien het bevel over de brik *de Pellikaan* was opgedragen, overgeplaatst op dezen bodem om officiersdienst te doen.

Thans begon voor Geerling, volgens zijne eigen meening, een tijdvak van zijn leven dat grooten invloed heeft uitgeoefend op zijne vorming als mensch en als zeeman. Wat hij op de ingetreden loopbaan tot dus ver had ondervonden, had zijne liefde voor den zeedienst niet verminderd. Zijn plichtbesef tegenover Koning en Vaderland was gerijpt. Aanleiding tot minder aangename stemming ontbrak wel niet. Kameraden werden uitgezonden om belangwekkende tochten te doen op fraaie schepen; hem werd een minder aantrekkelijke werkkring aangewezen; doch nimmer zou hij pogen zich van eene opgedragen taak te ontdoen. En het was toch ook duidelijk dat prijs werd gesteld op zijne medewerking. Zijne plaatsing op de *Pellikaan*, door zijn chef persoonlijk aan den Minister gevraagd, was eene werkelijke onderscheiding.

Bij het uitzeilen door een zwaren storm overvallen, ging de brik bijna met man en muis verloren, werd tal van dagen in de Noordzee opgehouden, doch kwam daarna, na eene voorspoedige reis, behouden in de West aan, om met een paar andere vaartuigen van gelijke klasse in hoofdzaak de weinig aantrekkelijke taak te verrichten, tegen het ontvluchten van slaven uit de Nederlandsche plantages naar de Engelsche bezitting te waken. De jeugdige officier vervulde ook minder aangename dienstplichten met ernst, werd den 1e Juli 1839 bevorderd tot luitenant ter zee 2e klasse en vertrok in den aanvang van 1842, met Z. M. transportschip »Dordrecht", naar Nederland. Hij was ruim drie jaren afwezig geweest.

---

(1) De helft der twintig man sterke bezetting bezweek aan ziekte.

Digitized by Google

Reeds den 16e Juli van hetzelfde jaar werd hij geplaatst aan boord van Z. M. transportschip de »Merwede".

Thans voor de derde maal te moeten dienen op een transportschip en niet op een flink oorlogschip, was eene teleurstelling, hoewel op het transportschip meer werd toevertrouwd aan de jonge officieren en deze daardoor beter tot zeeman werden gevormd.

De »Merwede" vertrok naar de West om hout te halen, maakte twee reizen heen en terug en was den 1e Januari weêr in het vaderland.

Inmiddels was door Geerling den 1e Juli 1843, het theoretisch examen voor den rang van luitenant ter zee 1e klasse met goeden uitslag afgelegd. Evenzoo daarna het praktisch.

Als gevolg van het zeer verklaarbare verlangen om weêr op een geregelden oorlogsbodem te dienen, den 31e Maart 1844 overgeplaatst op Z. M. fregat »Sambre", wachtschip liggende te den Helder, werd hij na detacheering opvolgelijk te Terschelling en te Amsterdam, den 1e Mei 1845 aangewezen om deel te maken van den staf van Z. M. korvet »Ajax" welke den 10e Juli koers zette naar de West en den voorlaatsten Augustus het anker liet vallen vóór Paramaribo, waar de kommandant het bevel aanvaarde over de zeemacht in de Westindische wateren.

Er begon nu voor Geerling, wien verandering en avonturen nog steeds lief waren, een dikwerf zeer eentoonigen dienst, die ruim vier jaren zou duren en weinig voor zijn karakter paste, maar toch ook wel lichtzijden vertoonde. Te Paramaribo werden aangename betrekkingen aangeknoopt en kennis gemaakt met zijne toekomstige levensgezellin, die gedurende dertig jaren voor hem eene trouwe echtgenoote is geweest. Het langdurig verblijf vóór Paramaribo vond afwisseling in reizen naar Curaçao, St. Eustatius en Venezuela en in eene, meer leerzame dan genoegelijke detacheering als 1e officier op het stoomschip »Suriname" van 1 Maart tot 1 October 1848. Na terugkeer op den ouderwetsche korvet werd hem het bevel opgedragen over de brik de »Brak", een oud, versleten vaartuig dat spoedig ten eenenmale wrak werd, waardoor een einde kwam aan het kortstondig kommandement.

De »Ajax" ankerde den 21e April 1849 op de reede van Laguagra. Door den kommandant werd Geerling in commissie gezonden naar

Digitized by Google

Caracas ten einde met onzen consul-général, den heer van Landsberge, die aldaar verblijf hield, in overleg te treden. De President der republiek, de heer Monagas, had zijn ontslag aangeboden en men vreesde dat de benoeming van eenen opvolger tot zeer ernstige ongeregeldheden en tot gevaar voor de persoonlijke vrijheid der in de republiek gevestigde Nederlanders aanleiding zou geven. De »Ajax" vertoefde ter reede op verzoek van den consul-generaal en de kommandant wenschte de reis, zoo dit kon, spoedig te vervolgen. Het Congres der republiek, dat den 23e vergaderde, weigerde met groote meerderheid het ontslag van den President; de rust bleef ongestoord en Geerling, die op eigen verantwoordelijkheid den uitslag der beraadslaging had afgewacht, kon de mededeeling overbrengen dat de heer van Lansberge geene bedenking meer had tegen het vertrek van den oorlogsbodem, die den 26e October 1849 ter reede van Vlissingen aankwam.

De veelvuldige tochten hadden de praktische vorming van Geerling als zeeman voltooid. Zijne begrippen omtrent tucht en dienst hadden zich in zeer strenge richting ontwikkeld; hij had veel lust in den zeedienst; het leven aan boord beviel hem en de zucht naar avonturen en naar vreemde landen was nog steeds bij hem onverzwakt. Hij vestigde zich met der woon te Amsterdam en zocht bezigheid.

Voor de oorlogschepen was het gewichtig overgangstijdperk aangebroken van de toepassing der stoomkracht als middel van beweging. Geerling, die reeds vroeger het belang had begrepen voor den marineofficier, om ook in het bestuur van stoomschepen vaardig te zijn en, hoewel te vergeefs, pogingen had aangewend om op een stoomschip geplaatst te worden, had zich zijne detacheering op de »Suriname" ten nutte gemaakt om kennis op te doen in de behandeling van het stoomschip en zich vooral het stoomwerktuig eigen te maken, zocht nu gelegenheid tot verdere bekwaming en verkreeg in November vergunning om tegenwoordig te zijn bij het gereed maken van het stoomschip de »Ardjoeno" op de landswerf te Amsterdam. Tegen het einde van April 1850 vertrok het schip naar het Nieuwe Diep doch kon, door een gebrek aan het stoomtuig opgehouden, eerst in de laatste dagen van December de reis naar Java aanvaarden en liet den 26e Mei 1851 het anker vallen op de reede van Batavia.

Den 1e April 1850 was Geerling bij den staf van de »Ardjoeno" ingedeeld, eene maand later bevorderd tot luitenant t/z. der eerste

Digitized by Google

klasse en werd met ingang van den 1e Juni 1850 benoemd tot eerste officier, welke betrekking hij waarnam tot zijne overplaatsing in de rol van Z. M. korvet »Boreas", op 12 Maart 1852. De benoeming tot eerste officier trof hem geheel bizonder, daar zijne verhouding tot den kommandant, gelijk die van den geheelen staf, zeer gespannen was. Voor den eersten officier is in zulken toestand de dienst dubbel moeielijk en bizonder onaangenaam.

Inmiddels had de »Adjoeno" opvolgelijk eenen tocht verricht op zeeroovers in de wateren van Sambawa en Flores, den rijksbestierder van Palembang in ballingschap overgebracht naar Krawang en den afgetreden Gouverneur-Generaal Rochussen overgevoerd naar Calcutta.

Op den eerstvermelden tocht werden door eene expeditie van gewapende sloepen onder bevel van Geerling, verschillende rooverspraauwen en een groote kampong verbrand; de reis naar Calcutta kenmerkte zich door de ongepaste verhouding waarin zich de kommandant tegenover den heer Rochussen plaatste en hield; de tocht naar Palembang wekte meer belang.

De »Ardjoeno", met een paar compagniën inlandsche troepen aan boord, nam ter reede van Batavia het koopvaardijschip »Hillegonda", met een troepenmacht van 348 man, op sleeptouw en kwam den 22e Augustus 1851 voor Palembang. De rijksbestierder, Ferdana Mantri, de hoogste inlandsche autoriteit en hoofd der mahomedaansche geestelijkheid, een man van zeer grooten invloed, van een eerwaardig uiterlijk en een indrukwekkend voorkomen, zou uit zijn ambt worden verwijderd wegens verzet tegen maatregelen, die de Regeering gemeend had te moeten nemen in het belang van zijn rijk. In de woning van den resident gevangen genomen, werd hij naar de »Ardjoeno" overgebracht. De geheele bevolking van Palembang was onmiddellijk op de been; de beide oevers der rivier waren bezet met mannen, vrouwen en kinderen; honderde inlanders kwamen met praauwen naar het schip, dat in een oogwenk overstelpt was door gewapende lieden, die den rijksbestierder voor het laatst verlangden te zien en zijne borst aan te raken om van hem afscheid te nemen. De toestand was hachelijk; een woord van den Ferdana Mantri, een overijlde handeling, een minder gelukkige maatregel, een noodlottig toeval, konden de aanleiding zijn tot een gruwelijk bloedbad.

Dank zij de rustige en waardige houding van den gevangenen vorst en de met kalm beleid genomen maatregelen, kon de moeielijke

Digitized by Google

opdracht regelmatig worden volvoerd. Met den rijksbestierder werden zijn zoon en drie-en-twintig zijner vrouwen, allen vorstinnen, aan boord gebracht. De zorg voor de hooge passagiers, die behandeld moesten worden overeenkomstig de eischen van hunnen vorstelijken rang, en voor den goeden afloop der reis, welke door eenige wederwaardigheden werd vertraagd, was uit den aard der zaak ter verantwoording van den 1sten officier.

Na nog een drietal reizen tot het overbrengen van troepen naar Palembang, de eerste van Batavia, de beide anderen van Samarang, te hebben volbracht, moest Geerling een' rustigen, doch onbeduidenden dienst op Z. M. korvet »Borcas", wachtschip ter reede van Batavia, aanvaarden.

Zijne overplaatsing was het gevolg van een verslag van zijnen chef. Tegen dat verslag was door hem bezwaar ingediend en dit bracht hem in persoonlijke aanraking met den kommandant der zeemacht, den schout-bij-nacht van der Plaat. Deze vlootvoogd was spoedig van de gegrondheid der grief overtuigd en beloofde redres, zoodra mogelijk.

Den 1e April 1852 belast met den dienst als 1e officier aan boord van het raderstoomschip »Borneo", werd Geerling, een der jongste luitenants t/z. 1e klasse, bij besluit van denzelfden dag benoemd tot 1e officier aan boord van Z. M. fregat »Prins Hendrik der Nederlanden", gestationneerd ter westkust van Sumatra. De voldoening was schitterend. Buitendien was de kommandant van het fregat bekend als een nobel karakter en een zeer bekwaam officier.

De »Prins Hendrik" kwam in den aanvang van October te Batavia en formeerde daar met een zevental andere oorlogsvaartuigen eene flottille, die den 25e op de buitenrêe een spiegelgevecht leverde dat door den Gouverneur-Generaal (1) en den kommandant der zeemacht (2) werd bijgewoond. De 1e officier had gezorgd dat alles op de »Prins Hendrik" die de hoogste gasten aan boord had, in volmaakte orde was; de maneuvers werden alle door hem bevolen; alles liep goed van stapel; de vertooning was geslaagd en de admiraal was tevreden.

Enkele dagen later werd Geerling benoemd tot kommandant van Z. M. stoomschip »Celebes" in aanbouw op den marinewerf te Soera-

(1) Den heer Duijmaer van Twist.

(2) Schout-bij-nacht van der Plaat.

Digitized by Google

baija. Hij was slechts ruim één jaar luitenant t/z. 1e klasse en ging nu een tal van officieren voorbij die veel langer in dien rang dienden. Hij beschouwde dan ook het toevertrouwde bevel als redres van het vroeger geleden onrecht.

De »Celebes" was een zeer handig en doelmatig ingericht ijzeren stoomschip. Het plan er van kwam in hoofdzaak overeen met dat van de »Borneo", gebouwd met de hoofdbestemming om de rivieren van onze gelijknamige bezitting te bevaren, doch was vrij aanmerkelijk gewijzigd om grootere zeewaardigheid te bereiken en had daarbij de fijne lijnen verkregen van een stoomyacht. De lengte op de lastlijn was omtrent 52; de grootste breedte 9,80; de holte middelscheeps, van bovenkant kiel tot onderkant dek 3,37 Meter De kiel en het ondergedeelte van den voorsteven waren geschaafd uit volle ijzeren staven; de plaatijzeren huid had eene dikte van 6 tot 10 millimeter. Er waren een achttal plaatijzeren waterdichte schotten. De logementen waren ruim en luchtig; de raderkasten verbonden door eene breede brug waarop wel 300 man konden plaats vinden. De batterij bestond uit twee dertig-ponders à pivot, één op het vóór-, de andere op het achterschip, en twee zes-ponders in de zijden, op het half dek. Toegeladen had het vaartuig eenen diepgang van twee Meter. Bij eene proefvaart op de reede van Soerabaija liep het negen mijlen; eene voor dien tijd aanzienlijke snelheid.

Den 2e Februari 1853 stelde zich de nieuwe oorlogsbodem te Batavia onder de bevelen van den schout-bij-nacht van der Plaat; en ankerde den 17 Maart e. v. te Sambas, ter beschikking van den gouvernements-commissaris, den heer Prins.

Er waren daar moeielijkheden ontstaan met de Chinezen, hoofdzakelijk met de bevolking der talrijkste en machtigste der Kongsies, die der Taikongs, in de distrikten van Montrado, Larah, Singkawang en Koelor, die gaandeweg nagenoeg geheel onafhankelijk waren geworden van den sultan van Sambas, aan wien zij schatpligtig waren. Een krachtig, werkzaam ras; een schrander, nijver volk van landbouwers, gouddelvers, mijnwerkers; krijgshaftig en goed bewapend met lansen, zwaarden, schilden, ijzeren knodsen, geweren, lila's en ander geschut van eigen, ook wel van europeesch maaksel.

De expeditie in het najaar van 1850 onder den overste Sorg en daarna onder den overste Le Bron de Vexela had haar doel wel niet

Digitized by Google

bereikt, doch was niettemin gevolgd door een tijdperk van betrekkelijke rust. De Taikongs werden echter steeds overmoediger en, toen een hunner hoofdmannen den resident te Sambas in zijne eigen woning beleedigde en, in zijn bijzijn, de Nederlandsche vlag vertrapte, werden afdoende maatregelen onvermijdelijk en werd de heer Prins uitgezonden om een einde te maken aan den toestand, zoo het kon in der minne, zoo niet met geweld. Hij was vergezeld van eene troepenmacht onder bevel van den majoor Andresen, die evenwel geene bevoegdheid had over de zeemacht.

De Taikong-Chinezen hielden zich te Sepang, de hoofdplaats der met ons bevriende Samtioukiouw-Chinezen, als meesters op. De gouvernements-commissaris achtte de bezetting van die plaats van veel belang. De weg er heen liep van Sebawie, een paar uur gaans benedenwaarts Sambas, op den linker oever der kleine Sambas-rivier, over het dorp Seminis; een marsch van ongeveer veertien uren.

Den 29e Maart bracht de »Celebes" ruim 300 man troepen met de bijbehoorende koelies en bagage naar Sebawie. De expeditie was onder de leiding van den majoor Andresen en den kapitein Kroesen. Ook de heer Prins maakte den tocht mede. Het kon, meende hij, slechts een uitstapje van een paar dagen wezen; gevaar voorzag hij volstrekt niet. De kommandant der »Celebes", uitgenoodigd om mede te gaan, meende echter te moeten bedanken, getrouw aan zijn beginsel om niet zonder noodzaak de nacht buiten zijn schip door te brengen, en keerde naar Sambas terug.

Den 25e 'savonds ontving hij een schrijven van den heer Prins, gedagteekend Sepang den 21e, waarin in hoofdzaak het volgende werd medegedeeld:

De onderhandelingen met de Chinezen te Sepang waren in een paar dagen, ten genoege van ieder naar het scheen, afgeloopen. Den 18e had de heer Prins, met den majoor Andresen en eene zwakke begeleiding, den terugweg aanvaard naar Sambas. Het gezelschap had tusschen elf uur en half twaalf v. m. Soengie Oenoet (Kedong dong) bereikt, met het voornemen er te overnachten, toen het verraderlijk werd overvallen door eene bende Taikong-Chinezen, die de opgeslagen loodsen verbrandden en al de goederen vernielden of roofden. Het was onmogelijk zich met den daar aanwezigen post van drie militairen staande te houden en men was genoodzaakt terug te trekken. Een kwartier later werd een detachement onder aanvoering

Digitized by Google

van den luitenant Halewijn ontmoet; de majoor Andresen deed nu weder oprukken; de vervolgende Chinezen werden op de vlucht gedreven en Soengie Oenoet werd hernomen. Alles was daar in vlam en bijna niets kon gered worden.

De Chinezen hadden zich terug getrokken op eene hoogte aan de andere zijde van de plaats en hielden daar stand. Omtrent hunne sterkte was niets bekend en bij de waarschijnlijkheid dat ons etablissement Soengie-Tempapan (Soengie Anam) eveneens verwoest was, werd het onraadzaam geoordeeld met de afgematte soldaten en zonder eenige levensmiddelen dan wat gezouten vleesch, dat de soldaten zelve moesten dragen, daar de koelies gevlucht waren, verder vooruit te trekken en de majoor Andresen besloot gevolgelijk te retireeren naar Balei-Beniang en Sepang, welke laatste plaats gelukkiglijk te half elf uur 's avonds bereikt werd zonder dat men een enkelen gewonde had gekregen. Denzelfden dag werd Sepang door Taikong-Chinezen ingesloten. De voorraad levensmiddelen kon nog slechts enkele dagen strekken; in dit gebrek moest zoo spoedig mogelijk worden voorzien De luitenant Geerling werd uitgenoodigd met alle hem ten dienste staande middelen langs de rivier de Sibangkow levensmiddelen aan te voeren naar Balei-Beniang.

Moge door de ijverige zorgen der Marine (schrijft de heer Prins) aan onzen benarden toestand spoedig een einde komen! Wellicht zullen ook langs de Sibangkow hier en daar door de Chinezen batterijen opgeworpen zijn, doch deze hinderpalen zullen moeten worden te boven gekomen. Ik reken met het volste vertrouwen op U.....

Hadde men niet met meer voorzichtigheid te werk moeten gaan?

De geheele expeditie met zijnen leider en den gouvernementscommissaris, meer dan 500 koppen, was door duizende vijanden ingesloten, zonder levensmiddelen, zonder gemeenschap, van de kust gescheiden door eene vrij breede strook onbegaanbaar, vijandig land.

De gouvernements-commissaris vertrouwde dat de zeemacht redding zou brengen. Dit vertrouwen werd niet beschaamd.

Inmiddels waren reeds vóór dat de brief van den heer Prins was ontvangen, eenige maatregelen beraamd en genomen.

Rechtstreeksche mededeelingen van de expeditie bleven uit; den 13e werd te Sambas het onzekere bericht aangebracht dat de Chinezen van Montrado met eene talrijke macht waren opgerukt om de kolonne te Sepang in te sluiten. Na eene beraadslaging, waaraan

Digitized by Google

behalve Geerling, de plaatselijke kommandant, de assistent-resident, de kapitein Donleben en de Pangerang Bandhara deelnamen, bracht de »Celebes" een detachement van 25 man onder bevel van een luitenant naar Sebawie, dat van daar naar Sepang zou gaan tot het inwinnen van berichten en het verleenen van hulp, het schip zou vóór Sebawie blijven.

Het detachement kwam wegens gebrek aan koelies niet verder dan Seminis, zond onzekere, tegenstrijdige, deels zeer ongunstige, deels geruststellende berichten, kwam in den namiddag van den 15e April te Sebawie terug, trok den volgenden dag weêr naar Seminis en bracht van daar de mededeeling, dat alle berichten onjuist waren, dat de weg naar Sepang open was, de heer Prins op zijne terugreis en dat de majoor Andresen te Sepang zou blijven.

De »Celebes" voerde het detachement naar Sambas terug, waar inmiddels aankwam de kommandant van het fort Sorg, de beleidvolle, doortastende kapitein C. van Houten.

Men was nog altijd zonder zekere berichten en de ongerustheid werd steeds grooter. Er werd een krijgsraad belegd en besloten tot het formeeren eener kolonne van 100 man, samengesteld uit de manschappen van het garnizoen, die maar eenigszins konden gemist worden en voor het overige aangevuld uit de bemanning van de »Lancier" en de »Celebes". De kolonne, waarbij zich een paar zeeofficieren voegden, zou onder bevel van den kapitein van Houten naar Sepang oprukken. De »Celebes" bracht haar den 24e April naar Sebawie en stoomde denzelfden dag terug naar Sambas, waar in den avond van den volgenden dag het reeds vermelde schrijven van den heer Prins aankwam (1).

Reeds in den namiddag van den daarop volgenden dag kwam de »Celebes" te Sebawie ten anker, na steenkolen te hebben ingenomen, de voor Sepang gevraagde levensmiddelen te hebben ingeladen en medevoerende een paar kruispraauwen, een aantal kleine vaartuigen en een honderdtal koelies.

De levensmiddelen werden over de kleine vaartuigen verdeeld en het geheele convooi voor de rivier de Sebangkow werd voorbereid. Daags daarna kwam de »Celebes" vóór Pemangkat, waar aan den

(1) Aangebragt door een als Dajakker verkleeden inlandschen sappeur, aan wien 100 gulden als belooning moest worden uitgekeerd.

Digitized by Google

bevelhebber van het fort Sorg de seinen werden medegedeeld, welke hij zou ontvangen en zou hebben te geven in verband met den tocht van het convooi, dat, in zijn geheel, in den namiddag ten anker kwam vóór de rivier, waar de schoener »Doris" reeds aanwezig was.

In het riviervak tusschen de steenen van Planjoe en de Soenjie Boedak aangekomen, werd het bericht ontvangen dat de troepen Sepang verbrand en verlaten hadden. Het convooi staakte zijnen tocht en keerde terug. Het bezetten van Sepang was, voorloopig althans, opgegeven. Met onversaagden moed en taaie volharding was de kapitein van Houten, na verschillende bloedige gevechten, er in geslaagd den vijand in zijne linien aan te tasten en op de vlucht te drijven. Het doel van den te Sambas gehouden krijgsraad was bereikt, maar de duur gekochte stelling nabij het vijandelijke middenpunt werd prijsgegeven. De »Celebes" bracht de expeditie met den gouvernements-commissaris en den militairen opperbevelhebber van Sebawie naar Sambas terug en een paar dagen later de beide hooge ambtenaren naar Batavia.

Bij dagorder van 18 Mei 1853 werd door den Kommandant der zeemacht officiëel dank betuigd voor hetgeen door de »Celebes" op de kust van Borneo was verricht.

Den 4e Juni was de rappe oorlogsbodem te Sambas terug, medebrengende troepen en oorlogsgoederen.

Door den afloop der laatste krijgsverrichtingen was de overmoed der Taikongchinezen niet gefruikt, eer vergroot. Zij hadden weêr bezit genomen van Sepang en zich gaandeweg meester gemaakt van nader bij de kust gelegen punten. Zij hadden wel is waar telkens de nederlaag geleden in bloedige ontmoetingen met eenige kleine doch gelukkige expedities onder bevel van den braven kapitein Kroesen, welke steeds door de »Celebes" gebracht werden naar de punten van aanval en van daar werden teruggevoerd; maar voor het herstel van het prestige onzer wapenen was eene omvangrijke expeditie tegen Montrado noodig. Tegen die expeditie was evenwel een zeer groot bezwaar, nl. de moeielijkheid om de gelijknamige hoofdplaats van het distrikt van uit Sambas te bereiken. Daartoe was te verrichten een marsch van veertien uren gaans door een woest, met allerhande hindernissen bezaaid terrein, zonder andere wegen dan smalle voetpaden, terwijl koelies, het eenige te gebruiken middel van vervoer, ontbraken. Van Bentoenaij, op den linkeroever der rivier de

Digitized by Google

Slakkow oprukkende, kon Montrado evenwel in zes uren bereikt worden. Het was dus allereerst de vraag of Bentoenaij door een stoomschip was te benaderen en als landingplaats voor eene kolonne kon dienen De plaats was reeds verkend en uit een onderzoek bleek dat de bank in den mond der rivier, onder gunstige omstandigheden kon gepasseerd worden. Na herhaalde besprekingen gaf eindelijk de majoor Andresen, die als opperbevelhebber der troepen zijn hoofdkwartier te Sambas had, bij brief van 3 Juli 1853 aan den kommandant der »Celebes" in overweging te beproeven de Slakkow binnen te stoomen ten einde de opstandelingen te verdrijven, het kongsiehuis, de afsluiting der rivier en andere versterkingen, zoo die er zijn mochten, te vernielen en overigens den Taikongchinezen zoo veel mogelijk afbreuk te doen. In den brief wordt tevens het zeer groote belang in het licht gesteld dat aan de vermeestering van de plaats verbonden is en worden eenige bizonderheden omtrent het versterkte dorp medegedeeld, waaraan in vroegere jaren door den heer Andresen een bezoek was gebracht.

Bentoenaij is ruim $1^1/_2$ kilometer van den mond der Slakkow verwijderd. De bochtige rivier opvarende had men, bij het omkomen van de derde kromming, het kongsiehuis en de daarvoor liggende versterking op korten afstand vóór zich. Op ongeveer vijftig passen vóór die versterking was de rivier afgesloten door twaalf zware balken van vijf en twintig voet lengte en twee en een halven voet dikte, verbonden door zware ijzeren schalmen. De afsluiting was aan beide uiteinden vastgemaakt aan ingeheide hoofden en kon door middel van een op den linkeroever geplaatst windas geopend en gesloten worden.

De eigenlijke versterking bestond uit eenen wal van tusschen ijzerhouten balken ingestampte aarde, ter dikte van 2 en ter hoogte van $1^1/_2$ meter en voorzien van negen schietgaten. De geheele lengte van het werk bedroeg 160 meter.

Het kongsiehuis, omringd door eene zware palissadering van ijzerhout, lag aan het boveneinde der batterij, twintig à dertig passen achter den wal.

Stroomopwaarts van het kongsiehuis en daarvan en van de batterij gescheiden door eene kleine kreek, de Soenjie-Ngarie, die eene natuurlijke versterking vormde, bevond zich het dorp, bestaande uit verscheidene tot verdediging ingerichte huizen.

Digitized by Google

De versterking was bewapend met veertien stukken geschut; op de borstwering der batterij wapperden vlaggen, vertoonende het wapen van Taikoen. De bezetting telde volgens gissing omtrent vijf honderd koppen; meerdere honderden buitendien hielden de bosschen op de rivieroevers bezet.

Tot het volvoeren der onderneming waren aan den kommandant der »Celebes" toegevoegd 1 officier met 40 infanteristen, benevens eenige artilleristen, waarbij zich nog, op verzoek van den kommandant van Z. M. stoomschip »Samarang", voegden de luitenants t/z. 2e klasse Bezemer en Coomans de Ruijter met twee gewapende sloepen en 28 man.

In den brief van den majoor Andresen was opgemerkt dat het kongsiehuis van uit de rivier kon worden beschoten en werd eene landing tegenover eene groote overmacht, alvorens die uit de sterkte verdreven is, afgeraden; evenzoo het vervolgen van den vijand op grooten afstand.

De »Celebes" vertrok van Sambas in den ochtend van den 4e Juli, met het doel om den 5e of 6e met springtij de Slakkow binnen te varen, kwam in den namiddag voor de bank en deed dadelijk eene vergeefsche poging om binnen te stoomen, daar het hoogwater te laag bleef. In den namiddag van den volgenden dag slaagde het schip er in met eenen diepgang van 2 Meters, door kracht van zeil, stoom en uitgebrachte ankers over de bank te komen, waar slechts 16 à 17 decimeter water gepeild werd. Het was echter te laat geworden om nog denzelfden dag den aanval op de sterkte te doen en het schip werd in de tweede kromming der rivier vastgemeerd.

Het was niet bekend of bij Bentoenaij zou kunnen gezwaaid worden en met de kanonnen kon niet recht vooruit worden geschoten. Toch diende de ontvangen raad om de sterkte uit de verte te beschieten en niet te landen alvorens de vijand daaruit verdreven was, zoo mogelijk, te worden opgevolgd. De »Celebes" werd daarom met den achtersteven naar binnen gezwaaid, zoodat ten allen tijde, zoo onverhoopt noodig, naar zee kon gestoomd worden en tevens het achterste kanon, à 30 ℔ en een der zesponders, voordeelig in het vuur konden komen.

In den vroegen ochtend van den 6e Juli begon het stoomschip de rivier achteruit op te drijven, kwam omstreeks acht uur in het gezicht der versterking en ankerde op een paar kabellengten afstand van het

Digitized by Google

benedenuiteinde der batterij. Dadelijk werd door den vijand een hevig vuur geopend uit het voor de Chinezen ongewoon zwaar geschut; enkele kogels troffen het schip, doch alleen het touwwerk bekwam schade. De »Celebes" antwoordde, met het vuur uit de achterste stukken, doch, hoewel alle kogels het doel bereikten en het kongsiehuis in brand geraakte, bleef de vijand stand houden en onafgebroken doorvuren.

Door middel van een onder het hevige vuur uitgebracht werpanker, werd nu het schip eene kabellengte dichter bij de versterking verhaald en werden tevens de mortieren in het gevecht gebracht; maar niet alle granaten sprongen en de wederstand van den vijand bleef onverzwakt; er waren dus andere maatregelen noodig en de kommandant besloot te beproeven om de balkenafsluiting door het er op instoomende schip te verbreken, ten einde de batterij in de flank te kunnen aantasten. Een stout besluit dat het verlies van dat oorlogschip ten gevolge kon hebben.

Allereerst moest het worden gezwaaid met den achtersteven zeewaarts en hiermede ging een geruimen tijd verloren. Inmiddels was de hitte buitengewoon sterk geworden en de manschappen waren zeer vermoeid. Er werd dus rust genomen; het schip werd buiten het vijandelijk vuur verhaald en alles in gereedheid gebracht om het nieuwe plan van aanval des middags ten uitvoer te brengen. Toen echter te 2 uur de aanval zou aanvangen, werd dit door een hevigen en aanhoudenden stortregen verhinderd.

Den volgenden ochtend (7 Juli) te zes uur, was alles in gereedheid gebracht om snel te landen, de steven van het schip was versterkt en o. a. door vastgesjorde kurkenzakken beveiligd; een gedeelte der troepen werd in twee sloepen op sleeptouw genomen; de overigen waren op het schip, zoo goed mogelijk beschut door eene van zakken steenkolen opgestapelde verschansing; en nu ging het met volle kracht op de afsluiting los.

Zoodra men in het gezicht kwam opende de vijand het vuur met gelijke hevigheid als den vorigen dag, terwijl hij tevens van de boschrijke rivieroevers een buitengewoon sterk geweervuur ontwikkelde. Onzerzijds was order gegeven niet te vuren vóór dat de batterij op pistoolschot genaderd was. De »Celebes" liep een achtmijlsvaart, schoof tot aan de raderkast over de versperring heen; de afsluiting brak op drie plaatsen; de geheele scheepsbatterij gaf de volle laag

Digitized by Google

met dubbel schroot; het geweervuur werd geopend en gericht op de oevers en op de kruin der borstwering van den wal; gelukkige granaatworpen en schoten met schroot verdreven een vijandelijke troep, die van uit den linkeroever, beneden den aardenwal, een zeer hevig enfileerend geweervuur onderhield op het schip; dit was inmiddels doorgedreven tot bij het Kongsiehuis, toen een vijandelijke kogel den stopper verbrijzelde waaraan het stuurboords zwaaranker hing; het anker viel, juist op het daarvoor gunstig oogenblik; de Chinezen konden het in de versterking niet meer uithouden en begonnen weldra op de vlucht te slaan; de troepen werden onverwijld aan land gebracht; de sterkte was vermeesterd; de vijand, door een detachement nagezeten, was niet meer te vinden; het Kongsiehuis en alle versterkte huizen werden verbrand. Van Bentoenay bleef niets over dan eene kale plek; voor het vernielen van den hoofdwal der batterij ontbrak echter de tijd.

De vijand had alles achtergelaten. Zes vaandels, de veertien vuurmonden, eene groote hoeveelheid kruid en kogels, handzwaarden, geweren, verschoten kogels, ranjoes, gereedschappen, vischpraauwen, vischnetten, huisraad, enz. werden buit gemaakt.

De luitenant t/z. van Mansfeld kreeg een kogel in het rechter been; een inlandsche fusilier werd, in de onmiddelijke nabijheid van den kommandant, aan het hoofd gewond.

Het verlies van den vijand werd niet bekend, doch moet betrekkelijk aanzienlijk zijn geweest. In het Kongsiehuis werden den eersten dag door het springen van een granaat een dertigtal gewond, waarvan een twaalftal in het hospitaal te Montrado stierven.

Het schip was door een groot aantal kogels getroffen; het tuig had zwaar geleden; tuigkettingen, pardoens en touwwerk waren afgeschoten; in den schoorsteen was een gat geslagen; ook de romp en de fronten der stoomketels waren beschadigd.

Nadat drie der zware balken van de versperring, welke onder het schip waren blijven zitten, verwijderd waren, werden de troepen weêr aan boord genomen en denzelfden dag, te vijf uur namiddag, was de »Celebes" wêer in zee. De expeditie was binnen den tijd van tweemaal 24 uren afgeloopen. Eene gewapende kruisboot bleef ter plaatse achter ten einde te verhinderen dat de stelling op nieuw door den vijand werd bezet.

Het was een stout bestaan op de hechte versperring in te loopen,

Digitized by Google

onder een allerhevigst en zwaar vijandelijk vuur, met een vaartuig dat niet voor dergelijk rammen was gebouwd. Bij het dokken te Soerabaija, enkele maanden later, bleek dat de bodem, over de lengte van den voorsteven tot de raderkast, aan stuurboord door eene der balken vrij merkbaar was ingedrukt, zoodat het te verwonderen is dat het schip dicht was gebleven. Het was een geluk dat de stopper, waaraan het stuurboords zwaar anker hing, juist te pas door eene vijandelijke kogel werd verbrijzeld. Ware dit b. v. gebeurd vóór het breken der versperring, de onderneming zoude in eenen zeer hagchelijken toestand zijn geraakt. Het was een geluk dat de Chinezen veel te hoog schoten. Daaraan toch is het wel voor het grootste deel te danken dat de onderneming geen grooter verlies te betreuren had.

Het schitterende, gelukkig volbrachte wapenfeit, maakte grooten indruk en aan verschillende officieren en manschappen werden onderscheidingen verleend.

De kommandant Geerling werd op denzelfden dag benoemd tot ridder der Militaire Willemsorde 4e klasse en bevorderd tot ridder der 3e klasse.

De vice-admiraal van der Plaat betuigde, in eene dagorder voor de »Celebes", aan de officieren en verdere schepelingen zijne bizondere tevredenheid wegens het belangrijk wapenfeit en de overwinning behaald door moed, inspanning, overleg en samenwerking, daarbij het vertrouwen uitdrukkende dat dit nieuw, bij het eskader gevoegd stoomschip, met eene bemanning die zóó hare plichten vervult, zal voortgaan met het bewijzen van zulke nuttige diensten aan den Koning, het Vaderland en de Kolonie.

Een uittreksel uit het verslag over de krijgsverrichting werd in de Staatscourant opgenomen en de Koning liet de betuiging van Zijne bizondere tevredenheid aan den kommandant Geerling overbrengen. Ook de minister gaf zijne goedkeuring te kennen.

Zoodra de »Celebes" weer voor den dienst gereed was, moest hij op nieuw medewerken bij de expeditiën, welke werden uitgezonden om den euvelmoed der naar Sambas opdringende Chinezen in bedwang te houden, die telkens geslagen, niettemin telkens terug kwamen zoodra de expeditie het terrein verlaten had. Reeds den 16 Juli werden 100 man onder bevel van een kapitein naar Sebawie overgebracht. In September werd een tocht langs de kust verricht

Digitized by Google

tot Pontianak; in November werd die tocht herhaald; daarna werd een zeer belangwekkende tocht gedaan naar de rivier de Kapoeas, welke zeer hoog werd opgevaren. Verschillende troepenbewegingen werden dan hier, dan daar uitgevoerd. Dit alles diende om de Chinezen in verwarring te brengen. Van daag waren de troepen hier, morgen elders, en de expeditiën werden steeds gebracht en gehaald door de »Celebes", die gaandeweg naar herstel begon te verlangen en dan ook van de laatste dagen van November tot het midden van Januari (1854) te Soerabaya eene algemeene reparatie onderging.

De weg naar Soerabaya had geloopen over Batavia en Cheribon. Van Soerabaya werd koers gezet naar Batavia; van daar naar Rembang en terug; eene buitengewoon moeielijke reis, midden in den west-mousson. Tegen het midden van Maart werden eenige compagniën en vele goederen naar Sambas overgebracht; in de laatste dagen van dezelfde maand de majoor de Brabant met 6 officiers en 155 Europeesche soldaten naar Pontianak; den 8 April stelde zich de »Celebes" te Sambas onder de bevelen van den nieuwen stationskommandant, tevens kommandant van de »Banda".

In de eerste dagen van Mei was de troepenmacht, die naar Montrado zoude oprukken, te Pontianak en te Sambas vereenigd. De zeemacht bestond uit de stoomschepen »de Banda, de Celebes en de Onrust"; een paar ziekenschepen en tal van kleine vaartuigen. Tot voorbereiding der expeditie werden menigvuldige tochten verricht. De troepen werden zooveel mogelijk naar Sambas gebracht, en die, welke daar geene plaats konden vinden, naar Pontianak, Permangkat en Manpawa. Den 10e Mei had de »Celebes" aan boord 653 soldaten, 120 koelies en bedienden, met de eigen equipaadje 850 koppen; had op sleeptouw twee groote praauwentoops met 300 man, dus te zamen meer dan 1100 man en kwam reeds den volgenden ochtend te 10 uur, met de »Borneo" en de »Onrust", die eveneens troepen aan boord en op sleeptouw hadden, voor de rivier de Slakkow ten anker. De expeditie zoude van Bentoenig naar Montrado oprukken. Was dit voor Geerling eene voldoening, eene teleurstelling was het dat zijn schip ditmaal niet over de bank kon heen komen. »De Borneo" en »de Onrust", welke minder diep gingen, brachten eerst hunne eigen troepen aan land en daarna die van »Celebes",

Digitized by Google

welke naar Pontianak stevende en den majoor de Brabant met ver over de 300 man van daar vóór Singkawang bracht, waar de »Banka", een civiele schoener en eenige kruisbooten reeds aanwezig waren.

Op de beide oevers van de monding der rivier van Singkawang waren door de Chinezen zware verdedigingswerken aangelegd. De kolonnen van den overste Andresen zouden van Bontoeney uit, langs het strand, naar die versterking oprukken.

De oorlogschepen lagen allen in positie en hadden de vijandelijke batterijen onder schot.

De troepen van den majoor de Brabant waren verdeeld in vaartuigen, gereed om te landen.

Volgens afspraak zou de marine het vuur openen op het oogenblik dat de kolonne van Andresen de vijandelijke vestingwerken zou hebben bereikt. Deze kolonne was in haren opmarsch herhaaldelijk gadegeslagen en de schepen wachtten nog slechts op het sein van de »Banda" om met vuren te beginnen, toen de kommandant van de »Celebes" hollandsche uniformen en hollandsche vlaggetjes opmerkte in de vijandelijke werken en ijlings daarvan kennis gaf aan den stations-kommandant. Bij het naderen der kolonne Andresen had de vijand de vlucht genomen, waardoor het overeengekomen plan van aanval in duigen viel en de vijandelijke versterking op vreedzame wijze werd vermeesterd.

Bij het verder oprukken der troepen moesten nog verscheidene versterkingen, hooger op langs de rivier, worden genomen. De sloepen der zeemacht droegen het hare daartoe bij en van de »Celebes" werden een tweetal matrozen zwaar gewond.

De vermeestering van Singkawang werd enkele weken later gevolgd door de inneming van Montrado.

De »Celebes" bracht den overste Andresen naar Pontaniak terug en maakte nu verder eene bijna onafgebroken reeks tochten langs de verschillende punten der kust, welke voor den betrekkelijk ranken bodem soms, zoo al niet gevaarlijk, toch zeer onaangenaam waren. Het was eerst de overste Andresen, die in persoon de kustplaatsen bezocht om den toestand te onderzoeken en, waar noodig, te regelen; daarna de gouvernements-commissaris, de heer Prins, die in de eerste dagen van Juli te Pontianak terugkwam en de leiding der politieke aangelegenheden weder in handen nam, en

Digitized by Google

met wien nog tal van tochten werden gemaakt op de rivieren van Sambas en Pontianak.

Opgeroepen om naar Nederland terug te keeren, legde Geerling den 13e November 1854 het bevel over de »Celebes" neder. Met leedgevoel. Hij was gehecht aan het flinke en fraaie schip. De twee jaren dat hij het bevel er over gevoerd had, waren voor den kommandant een tijdvak van groote beteekenis; een tijdvak van groote werkzaamheid en van succes. De fortuin was hem gunstig geweest; geen enkel ongeval had zich voorgedaan. Ook lichamelijk was hij steeds wel geweest. Hij had het besef zijnen plicht te hebben gedaan en mocht over zich zelven voldaan zijn. Hij had groote eerzucht, maar tevens de overtuiging dat alleen groote dienstijver hem vooruit kon brengen Hij had zich eenen goeden naam veroverd en de verwachtingen van den admiraal van der Plaat niet teleurgesteld. Welgemoed kon hij voor zich uit zien.

De terugreis naar Nederland werd door Geerling gemaakt als 1ste officier aan boord van de »Merapi," eene oude houten stoomboot met versleten ketels en rijp om te worden gesloopt, die na eene reis van 127 dagen, den laatsten Maart (1855) te Goerû aankwam. Een paar maal had de afgeleefde bodem, die weinig of geen gebruik kon maken van zijn stoomvermogen, het op die reis zwaar te verantwoorden. Op de reede bij de Kaap de Goede Hoop werd hij door een onverwachten storm overvallen; ook bij de Westereilanden had hij met een zwaren storm te kampen.

Geerling was $3^1/_2$ jaar in de Oost verbleven; bijna $4^1/_2$ jaar buiten Nederland. Hij vestigde zich met der woon te Amsterdam, maakte in den zomer eene reis door Belgie, Frankrijk en Duitschland en werd in het najaar geplaatst als kommandant op de brik »de Arend", liggende te Hellevoetsluis en bestemd tot kostschip voor Rotterdam. Des winters lag het schip te Rotterdam en de kommandant betrok eene woning in de stad.

Hij had het vooruitzicht zijn bevel twee à drie jaren te behouden en alzoo niet eer weder naar zee te moeten. Dat verschiet was nog al ver, maar waarschijnlijk brachten hem de terugwerking der periode van inspanning, die hij achter den rug had, en de weinige arbeid, die zijne nieuwe werkkring vorderde, in eene minder aangename stemming. Hij begon zich te verbeelden dat zijne veerkracht

Digitized by Google

hem gaandeweg verliet; dat hij ging opzien tegen de gevaren, de vermoeienissen en de overige bezwaren, die aan het actieve zeeleven verbonden zijn; het verlangen kwam bij hem op naar eene vaste betrekking aan land, zelfs naar hetgeen men gemeenzaam noemt, een baantje. In één woord, hij wilde de marine uit, gelijk zoo vele zeeofficieren den wal opkruipen, wier toekomst als zoodanig tot eigen schade en tot schade van het land verloren gaat. De officier verdween gaandeweg om plaats te maken voor den burger. Gelukkig vond hij vooralsnog geene betrekking naar zijn zin en baantjes, steeds door zoo velen begeerd, waren niet open En binnen het jaar nadat hij het bevel over »de Arend" had aanvaard, kwam de geheel onverwachte benoeming tot 1ste officier aan boord van het fregat de »Prins Alexander der Nederlanden", destijds het kernschip. Op dat schip hoorde een flink 1ste officier en Geerling was daartoe uitgezocht; zoo althans luidde de boodschap van den Minister, de heer Lotsy; maar tegenover den betrokken officier, die haar niet wenschte, was de plaatsing niettemin onbillijk.

De »Prins Alexander" stevende in het laatst van October naar Lissabon, kwam in het laatst van Januari e. v. (1857) te Madera; van daar in Februari ter reede van Texel en werd in Juni buiten dienst gesteld. De 1ste officier werd non-actief, doch reeds in Mei van het volgend jaar weêr 1ste officier, op het wachtschip »de Sambre" te Vlissingen.

Inmiddels had hij te Leiden gewoond, waar hij door opdrachten van den Minister veelvuldig in aanraking kwam met de toen nog jeugdige kweekschool voor de zeevaart. Die inrichting had eene moeielijke wording en kon niet op veel sympathie bij de Regeering bogen, doch Geerling had goede verwachting van hare toekomst en voor een groot deel was het aan hem te danken dat de school bleef bestaan.

De dienst op het wachtschip te Vlissingen was niet erg druk, doch eene pas geboren inrichting om bootmansleerlingen tot onderofficier op te leiden, gaf bezigheid.

Den 19e Februari 1859 benoemd tot kapitein-luitenant, bleef Geerling tot 16 Maart van het volgende jaar op de »Sambre" en ging toen als 1ste over op de »Zeeland".

Digitized by Google

Voor de zesde maal was hij dus 1ste officier. Stellig omdat hij bij uitstek geschikt was voor dien werkkring, maar er mag toch gevraagd worden of niet, ten bate van bevoorrechten, misbruik werd gemaakt van de bekwaamheid en de geschiktheid van een krachtigen man.

De »Zeeland" was een oorlogsbodem van een nieuwe type, waartoe ook behoorden de »Wassenaar", de »Evertsen" en de »Anna Pauwlowna", zeilschepen met zwaar en vol tuig, met hulpstoomvermogen en voerende 51 stukken. Aan den benoemden 1ste officier was mede het toezicht opgedragen op het stellen van het stoomwerktuig en het verder inrichten van den bodem, en tevens de bevoegdheid verleend, om in overleg met den hoofd-ingenieur, de voorstellen te doen die, naar zijne meening, voor eene doelmatige inrichting nuttig en dienstig konden zijn.

Het te water brengen van het lange schip ontmoette bezwaar en vertraging; het in dienst stellen ging niet zoo als het behoorde. In Mei naar zee gegaan, moest het tot herstel der machine, die reeds in den korten tocht beschadigd was geraakt, naar Plymouth. Hier, op de reede, in gewaande veiligheid achter de breakwater liggende, werd het overvallen door den bekenden Pinksterstorm. Het schip lag voor één zwaar anker, stoom kon niet worden gemaakt. Tegen den avond, toen de storm orkaan was geworden, brak de ankerketting. Aan de doeltreffende maatregelen, die, te voren beraamd, onmiddellijk konden worden toegepast, was het te danken dat niet eene ernstige ramp volgde.

In het begin van Juni zeilde de »Zeeland" naar Lissabon en van daar, met de »Evertsen" en de »Wassenaar" tot eene divisie, onder bevel van den kapitein t/z. Wipff vereenigd, naar Malta. De moord der Christenen te Damascus bracht de divisie spoedig voor Baireuth, waar zich oorlogschepen van alle natiën verzameld hadden. De »Evertsen" vertrok evenwel naar Toulon tot herstel van een lek dat eensklaps was ontstaan. De Engelsche admiraal Martin, de oudste en hoogste in rang der aanwezige officieren, nam het opperbevel der vereenigde zeemacht op zich. De Fransche Regeering zond eene troepenmacht van 5000 man, welke aan wal werd gebracht.

De divisie bezocht opvolgelijk de verschillende kustplaatsen, Tir, Sidon, St. Jean d'Acre, Kaiffa en Alexandrie, en keerde van

Digitized by Google

daar terug naar Nederland. Op de kust van Syrie was zij nuttig werkzaam geweest.

Inmiddels had de kolonel Wipff, bevorderd tot schout-bij-nacht, aan den 1ste officier, die het schip tot oorlogschip had gemaakt, het bevel over de »Zeeland" voorloopig overgedragen. Men was reeds in het voorjaar van 1860; in het volgende voorjaar zou de divisie naar huis varen; algemeen werd dan ook verwacht dat de tijdelijke kommandant niet zou worden vervangen. Toen de »Zeeland" echter in December te Mahon kwam, zat daar een kapitein t/z. op de overgifte van het bevel te wachten. Door eene dwaze vergissing kwam buitendien het Commandeurskruis der Turksche Medjidieorde, als erkenning der bewezen diensten, voor Geerling bestemd, in handen van den nieuwen bevelhebber, die het eenvoudig behield, natuurlijk is toen de vergissing hersteld en had een nieuwe benoeming voor Geerling plaats.

In Mei 1861 was het smaldeel te Vlissingen en de 1ste officier der »Zeeland" werd non-actief.

In die dagen verkeerde Geerling niet in opgewekte gemoedsstemming. Het scheen hem toe dat het zeemansvak niet dankbaar was. Hij had den leeftijd van 46 aren bereikt, was bijna 30 jaren in dienst, had op zes schepen gediend als eerste officier en toch, zelfs in een ver verschiet, geen uitzicht op een kommandement. Hij zocht afleiding en maakte met zijne vrouw eene reis over Londen, Parijs, Baden-Baden, Heidelberg en Chaudfontaine, op elke dier plaatsen korter of langer tijd verblijvende.

Een jaar later was hij in dienst in de voor hem weinig begeerlijke betrekking van equipagemeester te Hellevoetsluis. Het ontwerp van een toestel om geschut te laden binnen boord, zoodat de bedienende manschappen minder blootgesteld worden aan het vijandelijk vuur, bracht hem in het voorjaar van 1864 in persoonlijke aanraking met den Minister, Huyssen van Kattendyke. Den 1e Augnstus e. v. werd hij bij het gereed maken van het schroefstoomschip de »Watergeus" geplaatst; den 1e November was hij bevelhebber van dien bodem.

De »Watergeus" was gebouwd volgens de lijnen van het bekende kaperschip der Zuidelijke Staten van Noord-Amerika, de »Alabama"; zou type zijn eener klasse van zeer snel loopende en met ver dragend

Digitized by Google

geschut gewapende kruisers, en zou eene reis maken over Lissabon, Suriname, Curaçao, Bonaire, Venezuela en England. Het zou een ernstig gemeende proeftocht zijn en er werd groote waarde gehecht aan hetgeen die reis zou leeren. Voor het bevelhebberschap zou niet op ancienniteit worden gelet. Het kommandement was dus eene onderscheiding die Geerling te danken had aan de werkzame en ernstige wijze waarop hij steeds had gediend.

Den 10e December begon het schip eenen proeftocht in de Noordzee en ankerde den volgenden dag, een Zondag, voor Scheveningen, zoo dicht mogelijk bij den wal, in vijf vademen water. De Minister bracht een bezoek aan boord en op het strand was een tal van nieuwsgierigen. De proeftocht moest reeds na vijf dagen eindigen omdat de afmetingen van het roer wijziging behoefden.

Den 20e Maart 1865 ging de »Watergeus" van Texel onder zeil naar Lissabon, dat in zeven dagen bereikt werd. Nog in de gronden zeilende, ontdekte Geerling bij toeval dat een eind tros van aanmerkelijke lengte in de schroef vast zat. Het schip zou onder stoom gaan; het eind touw zoude zich om de schroefas hebben gewikkeld en daarvan kon een zeer ernstig ongeval het gevolg zijn, dat nu nog tijdig door de waakzaamheid van den bevelhebber werd voorkomen.

Vóór het einde van April was Paramaribo bereikt, ruim half Mei Curaçao, van waar, na een bezoek aan Bonaire en Laguagra, tegen half Juni koers werd gezet naar St Eustatius en St Martin. In de eerste dagen van Juli werd, vertrouwende op een onjuist bericht omtrent den gezondheidstoestand aldaar, de baai van Havanna binnen gestoomd, die evenwel, ten gevolge eener mededeeling dat er gele koorts heerschte, weêr ijlings werd verlaten in de richting naar de Cheasepeakbaai. Den volgenden dag ontstond aan boord plotseling eene koortsepidemie, die weêr even snel verdween.

Tegen de helft van Juli was de »Watergeus" te Baltimore, in de eerste dagen van Augustus te New-York, vertrok den 11 September naar Europa, was den 23e dier maand te Portsmouth en twaalf dagen later te Nieuwe Diep.

Ter voldoening aan zijne instructie had Geerling gegevens moeten verzamelen omtrent monitors, gepantserde vaartuigen, torpedo's en andere nieuwigheden, welke in den juist beëindigden Amerikaanschen secessie-oorlog in toepassing waren gebracht op het gebied van het

Digitized by Google

zeewezen en zeer de aandacht hadden getrokken. In het volvoeren van deze opdracht was hij ongemeen goed geslaagd. Van Baltimore uit had hij een uitstap gemaakt naar Washington; te New-York had hij de werf bezocht en zoo bracht hij uit Amerika en ook uit England, waar de »Alabama" gebouwd was, een tal van zeer belangwekkende gegevens mede. De Minister betuigde hem schriftelijk zijne bizondere tevredenheid en achtte het nuttig dat de berichten ook aan het Departement van Oorlog werden medegedeeld. De wijze waarop de Minister zich ook mondeling over het gewicht der medegebrachte gegevens uitliet, de ingenomenheid waarmede ze in de bureaux der Regeering waren ontvangen en de wijze waarop ze waren verkregen, gaven alleszins aanleiding om voor de bewezen buitengewone diensten ook buitengewone erkenning te verwachten. Het bleef echter bij woorden en men had zelfs de onhoffelijkheid den bevelhebber van de »Watergeus," in weerwil zijner ancienniteit in zijn kommandement te willen handhaven en naar Indië te zenden. Hij vroeg evenwel non-activiteit en deze kon hem niet geweigerd worden.

Kan het bevreemden dat die behandeling wrevel wekte bij den officier, die zijne eer er in stelde steeds zijnen plicht op de beste wijze te vervullen?

Enkele maanden later, in Juni 1866, werd hij in activiteit hersteld en benoemd tot bevelhebber van de »Willem"; bijna tegelijkertijd tot kapitein ter zee. Deze benoeming, waardoor het reglementaire getal der kapiteins werd overschreden, stond gelijk met buitengewone bevordering en was dus eene aangename verrassing.

De »Willem", nieuw schroefstoomschip der 1ste klasse, in 1863 van stapel geloopen, lag zeer fraai op het water, droeg zijne batterij hoog, voerde een flink driemasttuig, had een stoomvermogen van 250 p. k. nominaal, was gewapend met 16 kanonnen en bemand met 250 koppen.

Volgens de bestaande bepalingen kon een kapitein t/z. het kommandement van een dergelijk schip behouden, doch wierd als zoodanig niet geplaatst. De nieuw benoemde kapitein meende op die bepaling die echter gewijzigd werd, te moeten wijzen; hij bleef dus op de »Willem", stak den 25e September in zee en was den 5e Januari (1867) ter reede van Batavia.

Digitized by Google

Den 3e Maart ankerde het fraaie oorlogschip op de reede te Padang om stationsdienst te doen ter vervanging van de »Cycloop" en had dadelijk eene reis naar Atjeh voor den boeg.

Aan den sultan van dat gewest moest nog kennis worden gegeven van het optreden van den nieuwen Gouverneur-Generaal Meyer. Aan den Gouverneur van Sumatra's westkust was opgedragen de kennisgeving te doen overbrengen. Sedert een drietal jaren echter was men zonder aanraking met Atjeh; van den actueelen politieken toestand wist men niets; de »Cycloop', uitgenoodigd om de boodschap te verrichten, had bezwaar gemaakt en tot lastgeving was de Gouverneur niet bevoegd. Geerling maakte geen bezwaar. Den 20e Maart was hij ter reede van Atjeh. Er kwamen ongunstige berichten aan boord; het volk van Atjeh was zeer vertoornd op de Hollanders die stuk voor stuk van hun land afnamen en het geheel wilden veroveren. De audiëntie was dan ook niet vriendelijk, maar toch niet onbehoorlijk. Er was eene groote menigte volks op de been met blijkbaar onwelwillende gezindheid, doch de stoet kon ongehinderd naar boord terugkeeren en de zending was volbracht.

De gewone stationsdienst kon den kommandant van de »Willem" niet bevredigen; de werkeloosheid drukte hem en hij vroeg om tot herstel van gezondheid naar Nederland terug te keeren. Den 10e November 1867 was hij weêr non-actief en bleef dit bijna anderhalf jaar.

Enkele weken vóór zijn terugkeer zag een geschrift het licht, onder den titel: »Een brief uit de Oost, door G. en gedagteekend P....g, Augustus 1867." Het was van de hand van Geerling en alleen door een misverstand was zijn naam niet volledig vermeld.

De brief, gericht aan eenen vriend in het moederland, met wien de schrijver de — zoogenaamde Koloniale kwestie, die belangrijke zaak — vroeger con amore had besproken, deelt de indrukken mede, welke de schrijver tijdens zijn nieuw verblijf in Indië had ontvangen over »die belangrijke kwestiën, van welker oplossing men zegt dat het *to be or not to be* van Nederland afhangt." Aarzelend was door hem tot die mededeeling overgegaan.

Toen hij uit Nederland vertrok, had de liberale regeering, in hoofdzaak wegens haar Koloniaal beheer, de plaats moeten ruimen voor een behoudend Kabinet en een nieuwe Gouverneur-Generaal zoude de veranderde Koloniale politiek invoeren. Eene aanhaling uit

Digitized by Google

den brief zal de denkbeelden van den schrijver daaromtrent duidelijh maken.

»Nadat ik, zoo schrijft hij, van de vermoeienis der zeereis eenigszins »was uitgerust, kwam ik in de gelegenheid met verschillende personen »kennis te maken, met anderen die te hernieuwen en in hunne »opiniën door te dringen over het groote onderwerp van den dag, en »later, gaandeweg tot het vormen van die overtuiging en dat oor»deel over die verschillende kwestiën, welke gij verlangt.

»Hoewel ik, zooals gij weet, vroeger lang in Indië was geweest en »het in alle richtingen had doorkruist en mij toen reeds voor zooveel »dit eenen leek mogelijk is, gemeenzaam had trachten te maken met »deze heerlijke gewesten en (hunne) bewoners, zoo bood de tegen»woordige toestand, vergeleken met die van vroeger, veel nieuws »aan, dat in hooge mate mijne belangstelling opwekte.

»Het was thans dertien jaar later. Toenmaals scheen Indië welvaart »en rust te genieten, ten minste dat gedeelte waarop bij voorkeur de »blik van Nederland gevestigd blijft, en men zeide algemeen dat het »den Javaan onder het kultuurstelsel meer en meer wel ging.

»Voor zoover ik mij daarvan persoonlijk kon overtuigen, moest ik »dit beamen en ik keerde naar het vaderland terug met het denk»beeld, dat Indië althans een gelukkig land was; er heerschte wel»vaart onder het vaderlijk bestuur van eenen gemoedelijken en »verlichten landvoogd; de gemoederen waren kalm; men hoorde hier »en daar wel eens van veranderingen spreken, die nog in eene verre »toekomst lagen, doch eene groote aandrang daarvoor scheen ner»gens te bestaan. Men prees algemeen de menschlievende strekking »die sommige regeeringsbesluiten kenmerkte en verlichting der bevol»king ten doel hadden, en, men roemde, bij eenen gematigden »vooruitgang, de kracht en rechtvaardigheid van het bestuur.

»Thans echter, was het geheel anders. Waar ik kwam en hooren »kon, bemerkte ik eene zekere agitatie, eene ontevredene opgewon»denheid mag ik wel zeggen, over de plaats gehad hebbende ver»anderingen. Bij anderen daarentegen blijdschap en tevredenheid, »dat nu eindelijk de zaken weêr een beteren weg zouden opgaan. »Het ontging mij niet dat er eene bijzondere groote vrijheid van »denken en spreken was ontstaan, die ik hier vroeger nimmer had »opgemerkt en zelfs de baren regeerden reeds op hunne wijze de »bezittingen (in hunne discoursen wel te verstaan) met een aplomb,

Digitized by Google

»waarover ik verbaasd was. Hoeveel eerbied ik op mijn reeds rijpen »leeftijd echter heb voor die jeugdige bekwaamheden en beslissende »oordeelvellingen, het natuurlijk gevolg van de groote en rijpe on»dervinding waarop zij zeker steunen, zoo besloot ik mij toch maar »liever te houden aan de opinie der verlichte mannen die vele jaren »in de Indiën hadden doorgebracht, die waren ook wat minder luid»ruchtig en dat viel meer in mijn geest; misschien is dat wel toe te »schrijven aan mijne betrekking."

Uit deze regelen blijkt genoegzaam dat Geerling ten opzichte van Ned.-Indië eene behoedzame, behoudende staatkunde was toegedaan. In het voorwoord van den tweeden druk van zijn geschrift zegt hij dan ook: »Het doel van dit schrijven is het richten van een gematigd »woord tot mijne medeburgers, over de zoo belangrijke Indische »toestanden en vraagstukken, ten einde meer en meer de aandacht te »vestigen op de gevolgen van het ontijdig toepassen van sterk »uitgezette liberale beginselen in onze Koloniën. Daaruit zouden, naar »mijne gemoedelijke overtuiging, groote gevaren ontstaan, zoodra »maatregelen worden in het leven geroepen, voor welker invoering, »naar mijn inzien, met het oog op het werkelijk geluk der Indische »volken, vooralsnog geene dringende noodzakelijkheid bestaat."

Behoud was evenwel bij hem geen stilstand, en hij was niet blind voor de noodzakelijkheid van vooruitgang. Hij zegt dan ook verder: »..... toen eenmaal de omwenteling de menschenwaarde meer had »doen uitkomen, de vrijheid van denken en spreken zegevierde, de »opvoeding meer algemeen verspreid en verbeterd wierd, toen brak »ook langzamerhand de lichtstraal door die thans reeds over Indië »schijnt, en zoo hoop ik dat eenmaal de tijd kan aanbreken dat »Nederland, met een welbegrepen vooruitgang en gematigdheid in »zijn schild, roem zal kunnen dragen dat het de grootsche taak, haar »voorbeschikt om licht, beschaving en materieel levensgenot te ver»spreiden onder het millioenental menschen aan haar scepter toever»trouwd, naar behooren heeft volbracht."

Verder, sprekende over de Indische maatschappij, laat de schrijver zich de woorden ontvallen: zoo het eene maatschappij is; en deelt nu omtrent die vraag het gevoelen mede van den generaal Michiels, die met eene ongekende energie het Nederlandsch gezag op Sumatra('s Westkust) op vaste grondslagen heeft gevestigd en aldaar (op groote schaal) de koffiecultuur heeft ingevoerd. De woorden van

Digitized by Google

Michiels mogen hier eene plaats vinden: »Ik kan ter dier zake geen »aanspraak bevatten op burgerlijke of liever maatschappelijke rech»ten, daar waar ik geen maatschappij zie; en dit is daadzakelijk het »geval met die in Neêrlands-Indië; dat niet eens in den waren zin »van het woord, eene kolonie, dat is volkplanting, mag genoemd »worden; het is eene bezitting, geen integreerend gedeelte van Hol»land geworden, en deze bezitting berust hoofdzakelijk op een be»ginsel van militaire occupatie.

»Hoe beter zich die, met den tijd bevestigd heeft, zoo gemakkelijker »is het geworden aan die occupatie eene min ruwe uiterlijke gedaante »te geven; maar de aard van het bestuur moet noodzakelijk in »naauwe verhouding blijven tot het beginsel waaruit het ontspruit, en »waarop het ook noodwendig moet blijven steunen dat is: het meer »of min omsluijerd regt van den sterkste; dit moet en zal blijven »zoo lang philantropen geene verbroedering, geene ineensmelting van »belangen zullen weten te bewerken tusschen zoo vele millioenen »Indianen en de van hun in landaard, zeden en godsdienst zoo ver»schillende overheerschers.

»Wil men ook hebben dat in vele dezer landstreken de souverei»niteit, bij tractaten, van de wettige vorsten, op Nederland is over»gegaan, dan is het nog maar eene overerving van Aziatische over»heersching, die wel eenigzins naar onze begrippen gewijzigd wordt, »maar niet te min den grondslag blijft van regeringsvorm voor land »en volk geschikt.

»Dat de voorname kracht van zoodanige regeering ontleend wordt »van het bij de onderdanen aangeboren denkbeeld van verplichte »lijdelijke onderdanigheid aan zijne overheden zal ook niet betwist »worden: verniel of verzwak maar alleen die zedelijke magt, dan moet »instantelijk en voortdurend tot de materiëele kracht van wapenen »worden teruggekeerd.

»Het zijn zeker geen ware philantropen, welke daartegen zullen »zeggen dat hetgeen voor den inboorling van Indie, dat is van den »waren eigenaar van den bodem, noodig wordt geacht, niet behoeft »op den Nederlander toegepast te worden, en dit is in zekeren zin »waar, ook voor dezen is hier te lande eene strengere beteugeling »noodig, juist omdat hij, zich plotseling ontslagen vindende van de »maatschappelijke banden, waardoor ongemerkt zijnen wandel in het »vaderland was afgebakend, omdat hij verplaatst tusschen eene bevol-

Digitized by Google

»king waarop hij nederziet met een gevoel van verhevene waarde, al »spoedig geneigd is tot hoogmoed over te slaan; dat hij, terwijl hij »tegenover den inboorling een kleine autocraat wordt, de banden van »ordelijke ondergeschiktheid voor zich zelve te zwaar vindt, eindelijk »omdat hij, of zijne overmatige verwachtingen van de fortuin niet »verwezenlijkt heeft gezien, of nog meer, dat de te spoedige en te »groote gunsten der fortuin, opgeblazendheid bij hem hebben te weeg »gebracht.

»Bovendien bestaat het Europeesch personeel grootendeels uit gou»vernements-beambten; zij behooren tot dien schakel van bestuur, »waardoor de massa in bedwang moet worden gehouden en waarvan »geen lid verbroken kan worden zonder het geheele verband in gevaar »te brengen, het is eene gelijksoortige schakel als waarop de militaire »discipline berust en vordert dezelfde trapsgewijze ondergeschiktheid »van onderen af tot aan het Hoofd des bestuurs, het ware eene onge»rijmdheid om voor enkele individus welke in deze landen hun bestaan »komen zoeken, eene afzonderlijke regeering zamen te stellen; het is »hier, ik herhaal het, geene volksplanting; de Europeaan is en blijft »een vreemdeling en moet zich ordelijkerwijze onderwerpen aan de »wetten welke voor land en volk zijn ingesteld; toe te laten dat ook »maar door enkelen, weerspannigheid tegen het bestuur getoond »worde, zoude zijn het zaad verspreiden van een venijnig onkruid, »het teeken geven tot het opwekken van vrijheidsdenkbeelden die »spoedig tot den inlander zouden kunnen overslaan en geheel onver»eenigbaar zijn met de instandhouding van Nederlands heerschappij »voor deze gewesten. Hij die in Nederland over zaken wil oordeelen »welke in Indie plaats grijpen, moet beginnen met zich, althans in »gedachte, over zee te verplaatsen; hij doet anders gelijk de aan»schouwer die bij de vertooning van een bedrijf uit de middeleeuwen, »de verdienste van stuk en uitvoering afmeet naar hedendaagsche »begrippen. Alle die schoone redevoeringen (in de 2e Kamer) over »autocratie,. over waarborg van burgerlijke regten enz. toegepast op »ons bestaan in Indie, dat heel en al berust op overheersching, zijn »minder dan holle klanken; het zijn ongerijmdheden.

»De Gouverneur-Generaal is de plaatsvervanger of de Opperheer »van een aantal groote en kleine despoten; hij is uit kracht van zaken »een autocraat en moet zulks blijven, wil Holland in het bezit blijven »van het land.

Digitized by Google

»De Gouverneur-Generaal, en dit zal ook wel het geval zijn met »andere landvoogden die geen autocraten zijn, kan dwalen in zijne »begrippen of handelingen. Tegen moedwillige dwaasheden of boos »opzet kunnen wij hopen, in deze verlichte tijden genoegzaam waar»borg te vinden in de kracht der publieke opinie, ja in diezelfde stem »van oppositie, welke zich thans in het vaderland doet hooren; maar »die stem moet ook alleen dáár, niet hier gehoord worden; nog min»der mag de magt van den Gouverneur-Generaal aan meer banden »gelegd worden; hij heeft eene discretionnaire uitoefening daarvan »noodig tot algemeen behoud. Hij die zich aan die autocratie niet »wil of kan onderwerpen, blijve in het dierbaar vaderland. Die hier »komt moet het spreekwoord indachtig zijn, 's Lands gewoonte, »'s Lands eer! Constitutionneele begrippen komen hier evenmin te »pas, als of zij voor den Grooten Turk of voor den autocraat aller »Russen werden uitgevent."

Geerling zegt: »Ik ben met dat gevoelen (van den generaal Michiels) bekend geworden door de inzage van een stuk dat eenige opmerkingen van zijne hand bevat omtrent de pogingen die indertijd in de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijn aangewend om de Indische maatschappij, zoo als het heette, tegen willekeur van de zijde der Indische regeering te beschermen; en waartoe aanleiding was gevonden in het uit de kolonie zetten van een paar mannen die gevaarlijk voor het gezag en de rust geworden waren."

Het geschrift van Geerling sluit met de volgende woorden: »Ik »zal om te eindigen een beeld gebruiken. Ik vergelijk de actueele »toestand in Indië met die van een schip, dat onder de bevelen van »een jeugdigen, driesten bevelhebber zich tusschen een aantal reven »en klippen heeft begeven, ten einde een omweg te vermijden, »waardoor hij zijnen bodem in groot gevaar heeft gebracht. Toevallig »bevond zich nog een oud bezadigd zeeman aan boord, die juist »bijtijds het bevel van zijnen jongeren broeder kon overnemen om »eene stranding te voorkomen. Het zal te bezien staan of die nieuwe »bevelhebber er in slagen zal om uit dat nest van reven te raken. »Een paar klippen zijn reeds ontzeild. Er behoort eene buitengewoon »geoefende vaste hand toe om den bodem wêer op diep water te »brengen. Mocht dit onder bijstand der Voorzienigheid gelukken, »dan schiet er niet anders over dan een omweg te volgen en zoo »het einddoel te bereiken. Wellicht dat dan de jeugdige bevelhebber

Digitized by Google

»zijn bevel weêr terug kan bekomen, want hij zal dan veel wijzer »geworden zijn."

De brief uit de Oost had in ruime mate de aandacht getrokken en was spoedig uitverkocht. Geerling was inmiddels in het vaderland teruggekeerd en bezorgde eene tweede uitgaaf met enkele redactie-wijzigingen en een naschrift. Hij bood een exemplaar aan Thorbecke aan, die hem opvolgelijk de twee brieven zond, welke wij gaan mededeelen:

d. Haag, 18 Jan. '68.

Hoog Edel Gestrenge Heer, ik zie mij door Uwen heusschen brief van gisteren en uw daarbij gevoegd geschrift: »Gedachten over »Indische toestanden," vereerd. Wil voorloopig mijne vriendelijke dankbetuiging ontvangen, totdat ik die, na de lezing, op meer waardige wijze zal kunnen uitdrukken.

Hoogachtend en erkentelijk heb ik de eer te zijn,

UH.E.Gestr. dw.
THORBECKE.

den Haag, 31 Jan. '68.

Hoog Edel Gestrenge Heer!

Uwe »Gedachten over Indische toestanden" doen de vraag opkomen: Is de Javaansche maatschappij voor ontwikkeling vatbaar? Gij zegt op blz. 55 van uw geschrift niet stellig neen; maar oordeelt toch het tijdstip tot eene onbepaalde toekomst te moeten verschuiven.

Wat heeft men onder ontwikkeling te verstaan? Vervorming naar onze Europeesche begrippen en instellingen? Of vooruitgang volgens de eigen beginselen van het Indische volksleven? Het eerste zou mij niet raadzaam en niet liberaal schijnen, zoo lang het laatste mogelijk blijft. Maar stilstand is, dunkt mij, zoo al ergens, niet aannemelijk voor de regeering eener maatschappij, waarin wij, niet altijd even wijs, meer desorganiseerend dan opbouwend, zoo veel Europeesche elementen geworpen hebben.

Mag de koers onzer politiek zijn, Java tot eene Europeesche planters-kolonie te maken? Met u zeg ik, neen; wij hebben eene andere roeping; wij moeten Java's bloei voornamelijk van de inlandsche be-

Digitized by Google

volking verwachten, en haar helpen om, overeenkomstig haren aanleg, intellectueel en economisch vooruit te streven. Geene destructie of ontbinding, maar bevordering van inheemsche kracht; geene proefnemingen, maar wisse, vaste schreden.

Voor enkele groote maatregelen in dezen geest, maatregelen die het wezen der Javaansche huishouding niet aantasten en niets in de waagschaal stellen, schijnt mij de tijd gekomen. Anderen zullen op meer kennis van die huishouding, dan wij thans bezitten, moeten wachten. En het is even merkwaardig als onverantwoordelijk, hoe luttel zelfs de kundigsten daarvan weten. Britsch Indië kennen wij nauwkeuriger dan Java.

Het verblijdt mij, dat gij den blik bijzonder op Sumatra vestigt, van waar, volgens uwe treffende opmerking, later wellicht een stroom van beschavenden invloed naar Java te leiden ware.

Heb andermaal dank voor uwe mededeeling over een der moeielijkste en schoonste problema's van ons bestuur. Ware ik jonger, ik stak eens over om de uiteenloopende beschouwingen op de plaats zelve te vergelijken.

Met betuiging van hoogachting heb ik de eer te zijn,

UH E.G. dv.
THORBECKE.

Voor de volledige kennis der denkbeelden van Thorbecke over Koloniaal bestuur, is deze brief stellig niet zonder belang.

Den 1ste Mei 1869 werd Geerling in dienst gesteld als equipagemeester aan de werf te Willemsoord: den 19 Februari 1870 bracht hem zijne benoeming tot ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw: den 1ste Mei 1870 werd hem het bevel opgedragen over het schroefstoomfregat, de »Admiraal van Wasssenaer."

De »Wassenaer" zoude eene reis doen naar de West. Door eene omwenteling was Guzman Blanco president geworden der Vereenigde Staten van Venezuela. Onze Consul-Generaal, wien het verder verblijf aldaar ontzegd was, had Curaçao moeten verlaten. Een tweetal Nederlandsche schepen waren aangehouden. Er moest beproefd worden den gang van zaken weêr in een behoorlijk spoor te brengen; eenig krachtvertoon werd daartoe noodig geacht. Den 15e Juni verliet de »Wassenaer" de reede van Texel.

Digitized by Google

Bij het verlaten van Nieuwe Diep greep een eigenaardig incident plaats. De loods maakte bezwaar om zonder hulp van het stoomvermogen uit de haven te zeilen niettegenstaande de wind daarvoor gunstig was. Geerling liet de zeilen bijzetten en vlug en netjes ging het naar zee. Het werd vrij algemeen als een waagstuk beschouwd om met een zoo groot schip van den kant onder zeil te gaan, doch Geerling behoorde nog te huis in den tijd toen men nog genoodzaakt was het zonder stoom te doen. De maneuver maakte indruk; het volk had gezien dat de kommandant het wist.

Den 21ste Juli was de »Wassenaer" vóór Curaçao en de bevelhebber aanvaardde, overeenkomstig zijne instructie, mede het bevel over de »Kijkduin", die reeds ter plaatse aanwezig was, en stelde zich in betrekking met den Gouverneur, ter beschikking en tot overleg.

Den 30ste Juli ankerden de beide schepen voor Laguagra, op ruim eene kabellengte afstand van de batterijen welke de stad omgeven, doch zoo dat de bodems slechts beschoten konden worden door eene enkele fale van een der bastions. De Venezolaansche schepenmacht, bestaande uit een vrij groot gewapend raderstoomschip, dragende 6 kanonnen, en een viertal gewapende schoeners, lag tevens geheel onder het bereik van het geschut onzer schepen. Een saluut met 21 schoten werd met buitengewonen spoed beantwoord. Op het eerste schot ontstond eene paniek onder de bevolking, die de stad ijlings begon te verlaten in de meening dat de Hollanders zonder meer de vijandelijkheden begonnen.

Ten einde zich geheel te kunnen wijden aan den strijd tegen zijne politieke vijanden, had, naar bericht werd, de President Guzman Blanco de algemeene leiding der zaken overgedragen aan den Minister van Oorlog en bevond hij zich, naar gezegd werd, te Laguagra, zich gereed makende om met de Venezolaansche vloot de scheepsmacht zijner tegenstanders te gaan aanvallen. Ter reede lagen het Fransche oorlogschip »Talisman", de Noord-Duitsche bondskanonneerboot »Meteor", en de beide aangehouden vaartuigen, de stoomboot »Honfleur" met de Nederlandsche en de Nederlandsche schoener »Sarah" zonder vlag. Deze, bij rechterlijk vonnis verbeurd verklaard, was ingericht tot oorlogschip.

Den 2de Augustus werd door de sloepen der Nederlandsche oorlogsbodems een spiegelgevecht gehouden.

Digitized by Google

In den nacht van den 8e op den 9e verliet de groote raderstoomboot met drie der gewapende Venezolaansche schoeners de reede.

Den 10e scheen ook de »Sarah" aanstalten te maken om zich te verwijderen. Tot den bevelvoerenden generaal werd een officier gezonden met de aanzegging dat het vertrek van het vaartuig niet zou worden toegelaten.

Den 13e werd ontwaard dat de »Sarah" geheel onbewaakt was, terwijl de Venezolaansche wachter aan boord van de »Honfleur" reeds in den laten avond van den vorigen dag dit schip verlaten had. Ook de ter reede achtergebleven Venezolaansche schoener bleek verlaten te zijn. Aan den bevelvoerenden generaal werd aangezegd dat, indien het zijn voornemen was de »Sarah" onbewaakt te laten liggen, van wege den Nederlandschen kommandant in de bewaking zou worden voorzien, omdat de »Sarah" beschouwd werd als Nederlandsch eigendom. Kort daarop was de wacht weêr aan boord; voor de geregelde bewaking zou worden gezorgd. Ook op den oorlogschoener keerde wacht terug; die op de »Honfleur" bleef ingetrokken.

Den 17e Augustus werden de diplomatieke betrekkingen tusschen Nederland en Venezuela geschorst en moest de kommandant Geerling bijgevolg zelfstandig optreden. Den 18e had de President der Republiek eenen brief in handen, waarbij de teruggave, binnen 2 × 24 uren, van de beide vaartuigen: de »Honfleur" en de »Sarah", werd gevorderd.

Den 20e was alles voorbereid om des namiddags te 3 uur de vaartuigen met de gewapende sloepen te nemen en had de »Wassenaer" dwars voor de batterijen plaats genomen, toen uit Caracas de mededeeling der Regeering kwam, dat aan de vordering werd voldaan. De beide schepen werden onmiddellijk in bezit genomen en vertrokken den eigen dag naar Curaçao.

Geerling was overtuigd dat de gunstige uitkomst alleen te danken was aan de vrees voor de door hem ontwikkelde strijdkrachten

Den 7e September zette de »Wassenaer" koers van Curaçao naar Nederland, had het benoorden Porto-rico zwaar te verantwoorden in eenen orkaan en was den 18e October te Texel binnen.

Den 2e Augustus was te Laguagra de tijding aangekomen van het uitbreken van den oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk. Na de beëindiging zijner zending betrekkelijk het geschil met Venezuela,

Digitized by Google

meende Geerling dat hij en zijn schip in het vaderland te huis behoorden en op eigen gezag daarheen te moeten terugkeeren. Deze handeling werd door de Regeering volkomen goedgekeurd. Overigens bleef elke officieele erkenning of beoordeeling van den afloop der zending uit. Had men wellicht een minder kordaat en open optreden gewenscht?

Geerling had nog eene andere grief.

Hij had voorgesteld de »Wassenaer" in zijn geheel te laten. Gaarne had hij er een kruistocht mede gemaakt van enkele maanden tot oefening van officieren, adelborsten en manschappen. Dit voorstel bleef buiten beschikking; de beste manschappen werden van het schip gehaald, waardoor de waarde er van als oorlogschip bedorven werd. De fiere, krachtige bodem moest eene reis gaan verrichten, heen en weêr, naar de Oost, met jong volk, tot aflossing van schepelingen, enz. De kommandant verzocht om van zijn bevel te worden ontheven en verliet de »Wassenaer" den 15e Januari 1871.

Ter gewone jaarlijksche audiëntie te Amsterdam werd hij op de meest welwillende wijze door den Koning ontvangen, die hem Zijne groote tevredenheid betuigde. Voor Geerling was dit de meest begeerlijke belooning.

Den 16e November 1872 werd hij bevorderd tot schout-bij-nacht; den 30e September 1873 benoemd tot kommandant van Z. M. zeemacht in Oost-Indie. Hij was de jongste vlag-officier; de benoeming was dus zeer eervol.

Den 15e Januari 1874 aanvaardde hij dezen nieuwen gewichtigen werkkring.

De nieuwe vlootvoogd vond bij zijne aankomst in Indië den Atjeh-oorlog in gang. De regeering te Buitenzorg was zeer optimistisch gestemd en overtuigd dat de expeditie onder aanvoering van den generaal van Swieten den oorlog had beeindigd. Onder hen die dit optimisme niet deelden, behoorde Geerling. Hij wees op de lessen der geschiedenis, op de steeds met goed gevolg bekroonde taktiek der O.-I. Kompagnie, maar de bevoegdheid van den kommandant der zeemacht is in die richting beperkt en de invloeden, welke de zienswijze der Regeering bestuurden, waren meer voor maatregelen, waarvan, naar men meende, eene snelle onderwerping was te verwachten.

Digitized by Google

De uitkomst heeft oordeel geveld. In eene latere betrekking kon Geerling krachtig medewerken om, zoo veel dit toen nog mogelijk, althans geraden was, den vroeger aangewezen weg te naderen.

De Gouverneur-Generaal Loudon viel door de kwestie van het communale grondbezit en werd in Maart 1875 opgevolgd door den heer van Lansberge, die Atjeh onder civiel bestuur stelde. Eene volslagen dwaling.

Toen Geerling in het voorjaar van 1877 zijn kommandement, dat hem veel arbeid en niet veel genoegen had bezorgd, in andere handen overgaf, was de toestand vrij somber. Eene aangename herinnering bleef voor hem de vuurtoren op Poeloe Bras, een groot werk, op zijn initiatief begonnen en onder moeielijke omstandigheden in den tijd van 159 dagen voltooid.

In Juni 1877 in Nederland teruggekeerd, gaf Geerling den wensch te kennen zijne zeemansloopbaan te mogen sluiten en werd hij den 1e Augustus e. v. als vice-admiraal gepensionneerd.

Geerling was te veel zeeman om niet in ruime mate belang te blijven stellen in al hetgeen het vak betrof, waarin hij zoo lang en met zoo groote toewijding had gediend. Van die belangstelling deed hij o. a. openlijk blijken door zijn geschrift: »Over eene vrijwillige reserve voor de Nederlandsche zeemagt," dat in 1879 in het licht verscheen. Dit geschrift voert tot motto de woorden van den hoogleeraar Fruin: »De onzen verdedigden zich zoo goed zij konden; »maar in den oorlog is het bloote afweren van het geweld, zonder »zelf aanvallenderwijs te werk te gaan, op den duur niet vol te hou»den" — en ontwikkelt denkbeelden over de wijze waarop eene vrijwillige reserve voor de Nederlandsche zeemacht ware te verkrijgen.

De meening van den schrijver omtrent de rol welke die macht in oorlogstijd zal hebben te vervullen, blijkt uit de navolgende regelen:

»Nederland met zijnen zeehandel en groote buitenlandsche bezit»tingen verkeert ten opzigte van de verdediging zijner algemeene »belangen in eenen bijzonderen toestand.

»Men kan Nederland bijv. niet vergelijken met Zwitserland.

»Eene bloote verdediging van het grondgebied is niet voldoende. »Nederland steunt en leunt op de zee. Wij kunnen ons daarvan niet »los maken, zonder onze geschiedenis prijs te geven en de wording

Digitized by Google

»van ons volksbestaan. De zee maakt in figuurlijken zin deel uit van »het grondgebied van Nederland en Indië, en Indië is Indisch Neder»land. Te verdedigen zijn dus drie zeer verschillende belangen: »Nederland, de Zee en Indië. Hoeveel eerbied ik ook hebbe voor de »opinie van anderen, dat het lot van Indië beslist zal worden achter »de Hollandsche en Utrechtsche liniën, zoo is dit slechts gedeeltelijk »waar. Wij zouden achter die liniën misschien Holland kunnen be»houden, maar de Koloniën verliezen, omdat wij ze niet verdedigd »hadden. Die voorstelling is dus niet geheel juist. Wij moeten alles »verdedigen wat wij hebben. Wij kunnen aangevallen worden door »eenen vijand, die niet uit het Oosten komt, maar uit het Westen. »Die vijand zal uit de zee komen opdagen en niet bij de liniën van »Utrecht en Holland. Dien vijand moeten wij niet minder vreezen, »dan dien uit het Oosten, want die zal onze zeehandel knakken, »onze schepen rooven en onze bezittingen afnemen. Moeten wij dat »dan maar lijdelijk aanzien en moeten wij daar onze regten ook niet »verdedigen? De hoogleeraar Fruin geeft er het antwoord op. Wij »moeten ook daar aanvallenderwijs te werk gaan.

»Een rationeel denkbeeld van de verdediging van ons land omvat »derhalve ook onze handelsbelangen op den Oceaan en onze Kolo»niën en dient tot grondslag te hebben de grootste ontwikkeling der »in onzen eigen boezem aanwezige strijdmiddelen, gepaard aan onze »finantiele krachten.

»Maar daaruit volgt nog niet, dat wij even sterk moeten zijn als »de magtigste vijand die ons zou kunnen aanvallen; de bedoeling »is, dat wij geen enkel middel onbeproefd moeten laten om die »ongelijkheid van magt zoo veel mogelijk te neutraliseeren."

Van dit standpunt worden de eischen gesteld waaraan onze marine zal moeten voldoen, wordt de bestaande inrichting er van, zoowel wat het materieel als het personeel betreft, beschouwd, en worden de leemten aangegeven om ten slotte meer bepaald te behandelen de bemanning.

»Het bemannen der vloot, zegt de schrijver, is bij alle zee»mogendheden steeds een moeielijk vraagstuk geweest.... Engeland »en Holland bezigden tot nu toe slechts vrijwilligers, doch in de »laatste jaren heeft men in Engeland de noodzakelijkheid ingezien »om hulpbronnen te scheppen, ten einde zich in oorlogstijd te »kunnen redden. De Engelschen zijn thans in het bezit van eene

Digitized by Google

»vrijwillige marine-reserve, gebaseerd op een vast pensioen en bij-»dragen van den Staat. De beste instelling zou evenwel genoemd »kunnen worden de maritieme inscriptie in Frankrijk of het zooge-»naamde klassenstelsel, in de 17e eeuw door Colbert ingevoerd. »Meermalen is het denkbeeld besproken om bij onze marine eene »dergelijke inscriptie in te voeren, maar onze wetten lieten zulks »niet toe. Bovendien is men bij ons volk zeer afkeerig van alles wat »naar dwang zweemt en het is moeielijk denkbaar dat er in Neder-»land ooit eene dergelijke inscriptie zal worden tot stand gebragt."

Op eene vorige bladzijde heeft de schrijver reeds gezegd: »Maar »wat wij niet hebben is eene *Reserve* voor de actieve zeemagt" en heeft in eene noot er aan toegevoegd: »Wij bezitten alleen het on-»zekere middel van aanwerving," en de ervaring heeft geleerd dat aan het Fransche inscriptie-systeem eigenaardige gebreken kleven.

Door den schrijver wordt aan het Reserve stelsel de voorkeur gegeven en wordt het voorstel tot zoodanige vrijwillige reserve in den breede ontwikkeld, om ten slotte tot het besluit te komen dat deze reserve op de navolgende wijze zou kunnen worden tot stand gebracht:

1° Door zich voor het geval van oorlog te verzekeren van de diensten van het uit den dienst ontslagen en geschikt mindere marine-personeel.

2° Door met hetzelfde doel in eene hand te vereenigen een aantal geschikt zeevolk, dat men aannemen kan voldoende in het land aanwezig te zijn.

3° Door het oprigten van een fonds, om daaruit de kosten voor de pensioenen te bestrijden.

Van verschillende, tot oordeel allezins bevoegde zijden, werd het geschrift zeer gunstig ontvangen.

Digitized by Google

Le Comte PAUL VAN DER VRECKEN

(1777-1868).

(Biographie et notes concernant l'histoire religieuse des Pays-Bas).

I.

A la fin du XVIIIe siècle, les catholiques qui vivaient dans les parties des pays de Limbourg, Gueldre, Outre-Meuse et Maestricht placées sous le gouvernement des Etats-Généraux de Hollande, étaient loin de jouir de la liberté à laquelle ils avaient droit. La prétendue tolérance religieuse de leurs maîtres, souvent exaltée à tort aujourd'hui, aboutissait souvent à refuser les emplois du pays à toutes les personnes professant la religion catholique, à exclure des Etats tout député n'appartenant pas à la religion réformée, et dans de nombreuses paroisses, à attribuer l'église catholique à une poignée de protestants, ou à contraindre les catholiques à un partage déshonorant de l'église paroissiale, bâtie à leurs frais.

Malgré ces vexations, la foi catholique s'était maintenue vivante et agissante dans la population. Maestricht était connue et fut réputée longtemps après la conquête française de 1794, pour son opposition aux idées des envahisseurs (1). Sa banlieue partageait à juste titre cette réputation, et tel était surtout le cas pour la riante vallée de la Gueule, qui s'ouvre près de Maestricht et qui mène de cette ville vers Fauquemont.

Deux célèbres établissements religieux, la prévôté de Meersen et la

(1) Lettres adressées de Liége au commissaire général Bouteville par Harzé, le 1e messidor an IV, et Bassenge aîné le 27 vendém. an V. Cartons 19 et 20. Corresp. Bouteville, archives générales du Royaume. Bruxelles.

Digitized by Google

prévôté de St. Gerlach, peu distants l'une de l'autre, y avaient autrefois distribué aux habitants l'aisance et la richesse, et y donnaient encore, à la fin de l'ancien régime, l'exemple et les conseils.

C'est là que s'élevait et que se trouve encore à Houthem-St. Gerlach, l'habitation de celui dont nous voulons retracer la vie (1).

Entre deux rangées de collines, tantôt rocheuses, tantôt boisées, serpente la Gueule, semblable aux rivières du pays tout voisin de Liége. Sur la rive droite, à front de la route, un castel du XVIe siècle dresse ses murs en briques rouges, mêlées de cordons de pierre blanche et ses toits d'ardoises, surmontés de grandes girouettes. Des jardins en terrasse et un parc en pente douce mènent vers la rivière, tandis que de l'autre côté de celle-ci, des rochers escarpés forment une muraille pittoresque et cachent des grottes profondes où la pieuse population de la vallée allait abriter ses prêtres et son culte durant les terribles années 1798—1800 (2).

A la fin du XVIIIe siècle, ce domaine était possédé par M. François Jean Van der Vrecken, avocat au conseil de Brabant, échevin de Maestricht, secrétaire du chapitre Impérial de St. Servais, époux de

---

(1) Les éléments de cette notice avaient été réunis et classés par un homme d'élite, écrivain justement apprécié, M. Emile Gabriel Benoit Nève, docteur en philosophie et lettres, professeur honoraire à l'Université catholique de Louvain, neveu par alliance du comte Van der Vrecken, et frère du savant orientaliste de Louvain, M. Félix Nève.

Le père de M.M. Félix et Emile Nève avait épousé Mlle Rosalie Jeanne Delwarde, dont la sœur, Marie Antoinette Léocadie Delwarde, épousa Paul Van der Vrecken. *(Généalogie de la famille Nève, originaire de la ville d'Ath, dressée sur titres par le comte du Chastel de la Howardries-Neuvireuil.* Tournai — Valleur-Delmée 1884).

Emile Nève avait préparé la biographie de l'oncle dont il partageait la vie depuis 1863, dont il avait recueilli les souvenirs, et dont il continuait à Houthem les traditions de dévouement. Il avait réuni les volumes nécessaires pour compléter par des notes, les récits et les lettres classés par ses soins. Il touchait au moment de couronner ce travail quand la mort le frappa à Houthem le 9 février 1889. *(Notice sur la vie et les écrits d'Emile Gabriel Benoit Nève, professeur-ordinaire honoraire à l'Université catholique)*, par P. Alberdingk Thym, Annuaire de l'Université de Louvain 1891.

(2) Ces grottes, analogues aux cavernes de St. Pierre, renferment un grand espace, dans lequel se trouvent diverses salles, et une église où de nombreuses inscriptions rappellent l'époque néfaste de 1798. Elles ont été décrites par le comte Henri de Mérode qui les visita en 1816 avec beaucoup d'intérêt. (Souvenirs I p. 397).

Digitized by Google

Marie Elisabeth de Lenarts (1). Il appartenait à une des familles les plus considérées du pays, et s'efforçait d'élever ses trois enfants, deux fils et une fille, dans l'attachement à la foi catholique, dont-il était à même, mieux que beaucoup d'autres, d'apprécier les consolations et de goûter les promesses infaillibles par une comparaison journalière avec les cultes protestants exercés à ses côtés.

Son fils aîné, Gisbert Jean Alexandre, élève distingué de l'Université de Louvain, y conquit en 1787 le grade estimé de *Primus* et fit comme tel une entrée solennelle dans sa ville natale (2).

Son second fils, Paul Mathias, auquel est consacrée cette biographie, naquit à Maestricht le 13 décembre 1777. Il vit de près les terribles conséquences des principes matérialistes importés par la Révolution Française; tout jeune encore, il assista au bombardement de Maestricht par l'armée Républicaine en 1793, puis aux horreurs de la seconde invasion française en 1794, invasion qui fut suivie de vingt ans de domination étrangère. A ces violences et à ces bouleversements, il avait pu opposer les enseignements salutaires de la Religion, et dans sa retraite champêtre de Houthem, si voisine de Meersen et de St Gerlach, il avait entendu les appels secrets d'une vocation religieuse. Malgré les circonstances terribles que traversait la Religion, et malgré les appréhensions de ses parents, il se décida à faire les études ecclésiastiques.

La réunion de la Belgique à la France, et l'érection du pays entourant Maestricht en département français venaient d'avoir lieu en 1795. Les Républicains n'osèrent pas, en ce moment, supprimer l'antique Université de Louvain. Muni de lettres de tonsure, le jeune homme entra à Louvain lorsque les cours y furent repris en Octobre

---

(1) Il descendait de Jacques van der Vrecken, de Bergen-op-Zoom, et de son épouse, Anne de Nassau, dont un beau portrait est encore conservé à Houthem. Ses ancêtres avaient occupé de nombreuses fonctions publiques, notamment dans l'échevinage de Maestricht, à la cour des Rois d'Espagne et dans les Postes de Tour et Taxis.

Par sa femme il était allié à la famille Olislagers de Meersenhoven, que nous aurons à citer plusieurs fois. Sa famille blasonnait „*d'argent à trois crémaillères de sable.*"

(2) Le *Primus* de Louvain devint en 1811 juge suppléant au tribunal de Maestricht et en 1823, conseiller à la cour d'appel de Liége *(La Belgique Judiciaire* 1881, p. 1439). *(Annuaire de l' Université de Louvain*, 1846, p. 264 et suiv.).

Au moment de la chute de l'ancien régime, il avait obtenu la promesse d'une place de conseiller au Grand Conseil de Malines (ibid.).

Voir l'étude de Mr Habets: »De inhuldiging van een Leuvenschen Primus G. J. A. Van der Vrecken." Almanach voor het arrondissement Roermond, 1861.

Digitized by Google

1795, et fut logé au collège du Ghâteau. Après avoir, durant deux années suivi fructueusement les cours de philosophie, il prit part au concours général de 1797 et fut proclamé, le 17 août 1797, quatrième sur 58 concurrents.

Les vacances étant arrivées, l'étudiant était allé se reposer chez ses parents pour y jouir de l'arrière saison, souvent si belle au bord de la Meuse. On était à un moment de détente, semblait-il, au point de vue politique. Les élections du printemps de 1797 avaient envoyé au Corps Législatlf une majorité modérée, et parmi elle, assez bien de catholiques. Déjà on espérait un adoucissement aux lois anti-religieuses que la République avait commencé à exécuter en Belgique à l'instar de la France.

Les honnêtes gens, comme ils le font souvent, avaient compté sur le respect de la légalité de la part de leurs adversaires.... Il fallut un coup de tonnerre pour les réveiller.

Le 4 septembre 1797 au matin (18 fructidor An V) par suite d'un complot savamment ourdi, la majorité du Corps Législatif était décimée; — on emprisonnait et déportait les députés, journalistes et autres personnages, réputés comme trop modérés. La minorité révolutionnaire, se déclarant seule investie de la confiance de la nation, réorganisait en France le Gouvernement de la terreur.

On devine les sinistres impressions que ces nouvelles, promptement transmises en Belgique, y firent naître dans les cœurs de l'immense majorité des habitants.

Ces pressentiments se changèrent, hélas, trop rapidement en de cruelles réalités.

Le coup d'Etat du 18 fructidor redoubla l'audace des Jacobins, maîtres désormais incontestés du Gouvernement Français. Il décida le Directoire à accomplir un projet, préparé depuis longtemps. Le 19 octobre 1797 un ordre ministériel décréta la suppression de l'Université de Louvain, et anéantit ainsi en Belgique tout enseignement supérieur. (1)

En même temps, s'ouvrait la période de l'histoire révolutionnaire connue sous le nom de »Petite Terreur", période signalée dans notre pays par une persécution acharnée contre la Religion Catholique.

---

(1) »Les 50 dernières années de l'ancienne Université de Louvain" par A. Verhaegen, p.p. 430 et suite.

Digitized by Google

Fermeture des églises, arrestation et déportation des prêtres et des laïques, vexations de tout genre contre les fidèles et contre tous les citoyens se succédèrent jusqu'au 18 brumaire (9 novembre 1799) et même après.

II

Le jeune Van der Vrecken ne pouvait désormais continuer ses études universitaires. Le sacerdoce l'attirait, et de ce côté encore, toute ressource venait à manquer par la fermeture des Séminaires. Une seule ressource lui restait; c'était de se rendre à l'étranger, au risque de passer pour émigré (1).

Il hésitait encore, lorsque en 1798 l'annonce de la conscription décrétée officiellement par une loi du 5 septembre 1798, et connue bien avant le vote du Corps Législatif, le décida à partir »ne voulant pas, dit-il, se faire tuer en faveur d'une nation et d'un gouvernement qu'il abhorrait". (2)

Muni d'un passe-port pour Hambourg, et se faisant passer pour voyageur de commerce, il quitta ses parents le 20 août 1798 en se

---

(1) La même alternative se présentait pour beaucoup de jeunes gens de notre pays. »On vient de me dire qu'il s'agit que vous alliez continuer vos études ailleurs" . . . . »Je prévois qu'il n'y aura plus d'autre ressource de vaquer aux études et d'en pouvoir profiter." Lettre adressée à P. Van der Vrecken par son condisciple J. De Gruytters, datée d'Anvers, le 2 décembre 1797.

(2) Ces termes n'ont rien d'exagéré. Sans rappeler ici les traits généraux de cette époque, retracés naguère par les Annuaires de l'Archevêché de Malines (1860, 1861, 1864, 1868), par Orts, (La Guerre des Paysans), par Thys, (Les Conscrits Belges en 1798), et par Engeling, (Geschichte des zoegenaemte Kloppelkrieg), je relève dans les notes de P. Van der Vrecken ce fait qu'à la suite de la suppression du culte public à Maestricht en 1797, il était contraint d'aller la nuit à pied à Sittard pour entendre la Messe d'un prêtre non assermenté.

A dater de son départ pour l'Allemagne commença entre lui et ses parents une correspondance considérable qui ne cessa qu'à son retour en 1803. Plusieurs fois par mois il adressait de ses nouvelles à sa famille; or, pas une seule de ses lettres n'est signée de son nom, beaucoup sont signées »Jean von Holtheim". Elles parlent de lui à la troisième personne, en le désignant sous un nom supposé. Elles traitent de ses études et des personnages qu'il rencontrait, à mots couverts, c'est-à-dire, en parlant d'affaires de commerce et de banque. Elles sont datées d'endroits supposés, notamment de Hambourg, et elles passent par des mains tierces avant d'arriver à destination.

Digitized by Google

dirigeant sur Erfurt où résidait le Prince-Evêque de Liège, Mgr. de Méan, ami de sa famille, auquel il comptait demander conseil. Pour satisfaire sa piété et dérouter tout soupçon il eût soin de ne pas se rendre en droite ligne à destination et partit par Venlo et Nimègue, afin de saluer en passant le vertueux cardinal archevêque de Malines, Mgr. de Franckenberg et son suffragant Mgr. Van Velde de Melroy, évêque de Ruremonde, tous deux réfugiés à Emmerich (Duché de Clêves).

Après un pénible voyage, fait partie en diligence partie à pied, le voyageur arriva le 7 septembre 1798 à Erfurt, où il fut reçu par un groupe assez nombreux d'exilés parmi lesquelles Mgr. de Méan avec son secrétaire, le Baron de Buchwald, son confesseur, le P. François Putzeis, religieux Augustin de Hasselt, M. Charles de Cartier de Marchiennes, la mère et la sœur de celui-ci, et un religieux d'Anvers (1). Des émigrés français en grand nombre habitaient aussi la ville; plusieurs étaient prêtres, et devaient gagner leur vie par des moyens honnêtes, mais peu en rapport avec la dignité de leur caractère, par exemple en exerçant la profession de maître d'hôtel.

Fort bien accueilli par son évêque et ancien souverain (2), Van der Vrecken résolut de se fixer provisoirement à Erfurt où il suivit durant 18 mois des leçons de théologie que donnait un des prêtres français. Durant ce séjour il vit arriver quatre de ses anciens condisciples de Louvain se rendant à Dresde pour y continuer leurs études et pour fuir la conscription militaire; il alla leur rendre visite pendant les vacances de Pâques de 1799 en faisant 110 lieues à pied, et en visitant Leipzig et Iéna (3).

Les vacances du mois d'août de la même année furent employées par lui à une autre excursion, faite de concert avec le religieux

(1) C'était, dit Van der Vrecken, M. Pr..... t, jeune prêtre originaire de Berg-op-Zoom, religieux à l'abbaye de Pierre Pot à Anvers.

Sur le séjour d'Erfurt à ce moment cfr. Daris, Notices historiques sur les Eglises du Diocèse de Liège, X p. 78. La Belgique chrétienne, par Claessens, II p. 63.

(2) Maestricht appartenait en commun à la Hollande et à l'évêché de Liège en 1794.

(3) A Dresde le voyageur constata une singulière manifestation de la tolérance tant vantée des Luthériens à l'égard des catholiques. L'Electeur de Saxe, prince catholique, n'y pouvait pas placer un clocher sur sa chapelle privée, bâtie dans son palais.

Digitized by Google

d'Anvers, indiquée plus haut. Les deux amis visitèrent Wurtzbourg, Augsbourg, Munich, Ratisbonne, Nuremberg, Bamberg, voyageant à pied, logeant parfois dans des huttes de charbonniers au milieu des bois, et ayant fait plus de 200 lieues en 28 jours. Notons en passant un trait qui peint à merveille le caractère des voyageurs et les mœurs de l'époque. Arrivant le soir, fort fatigués à Wurtzbourg, ils trouvent les portes fermées, et van der Vrecken crie à une sentinelle: »Dites qu'on ouvre les portes, le prince de Hildesheim est ici." A l'instant le pont-levis est descendu, la porte s'ouvre et les jeunes gens s'y présentant trouvent la garde sous les armes. Un officier demande où est le prince: — ils répondent tranquillement: »Il viendra tantôt." Un série de jurements accueille cette réponse et cinq hommes se précipitent sur les voyageurs et les mettent au corps de garde où ils passent la nuit. Certain banc placé sous leur fenêtre et destiné à la bastonnade les empêcha de dormir non moins que la dureté de leurs sièges. Heureusement, après un sévère interrogatoire, le commandant de place consentit le lendemain à les relâcher, non sans menaces de bastonnade, et sous condition qu'ils quittassent la ville sur le champ.

Depuis longtemps le jeune van der Vrecken désirait se rendre à Rome pour y achever ses études théologiques.

Malgré les malheurs de la chrétienté, Mgr. de Méan n'avait pas cessé ses rapports avec l'ancien nonce du St. Siége en Belgique, Mgr. Brancadoro [1], alors retourné en Italie. A la fin de 1799, les revers éprouvés par les armées françaises avaient libéré Rome de la tyrannie étrangère, et le conclave tenu à Venise, s'occupait de donner un successeur à Pie VI. Séjournant à Venise à cette occasion, Mgr. Brancadoro fut consulté par son correspondant sur les désirs de l'étudiant de Maestricht; il répondit en invitant celui-ci à venir le rejoindre sur le champs, et en promettant soit de le guider dans ses études, soit de lui assurer un emploi à Rome.

Semblables promesses n'étaient pas nécessaires pour décider notre voyageur à entreprendre le voyage de Rome; aussi les accepta-t-il

---

[1] Mgr. César Brancadoro, successivement archevêque de Nisibée, supérieur des missions Hollandaises, nonce en Belgique, secrétaire de la Propagande, évêque d'Orvicto, cardinal-archévêque de Fermo, né à Fermo le 28 août 1755, décédé le 12 septembre 1834. (Voir sa biographie, publiée à la suite de la biographie du cardinal Bernetti. Louvain, Fonteyn, 1852).

Digitized by Google

avec enthousiasme. Une seule chose le retenait, c'était son affection pour ses parents. Ceux-ci lui conseillèrent cependant cet éloignement dans lequel ils voyaient un avenir assuré, mais ils le supplièrent de venir les embrasser avant de partir.

Rentrer en Belgique était chose dangereuse pour Van der Vrecken. Ses qualités d'étudiant en théologie, de conscrit réfractaire, d'émigré, l'exposaient à une arrestation et à la mort, s'il était découvert (1), et il courait grande chance de l'être en passant la frontière ou en séjournant dans une localité où sa famille et lui étaient fort connus. Il n'hésita guère toutefois, et déguisé en négociant Saxon, vêtu à la mode de Thuringe, porteur d'une énorme pipe, muni d'un passe-port allemand, en destination de Liége, au nom de *von Hultheim* (appellation germanique de Houthem), il partit le 25 janvier 1800 d'Erfurt pour Duisburg en diligence. La diligence, sur cette route, n'était autre qu'un chariot ouvert, sur lequel les voyageurs étaient exposés à toutes les intempéries d'un hiver rigoureux, au point que Van der Vrecken s'y trouvait le matin enveloppé comme d'un manteau de neige. Passant à pied la frontière, il arriva par des chemins de traverse à Houthem, où ses parents étaient venus s'établir et se cacha dans les bois pour attendre la fin du jour. A la nuit il se glissa dans le parc et gagna la demeure paternelle, où il entendit un bruit de conversations suspect; c'étaient des voisins venus en visite. Il gagna sans être vu un grenier où il se dissimula jusqu'après leur départ, puis osa enfin se montrer. Six semaines durant, l'exilé séjourna parmi les siens, caché aux yeux de tous les voisins et même des serviteurs de la maison, dont un seul, une fidèle servante, fut instruit de sa présence. Son sort était partagé par un prêtre insermenté que Mr et Mme Van der Vrecken abritaient sous leur toit, pour le soustraire aux rigueurs des lois républicaines. Les deux proscrits durent souvent s'enfuir, et se réfugier dans des cachettes préparées à leur intention, lorsqu'on leur signalait des visites de la gendarmerie, visites fréquentes et inattendues au cours desquelles toute la maison était fouillée. Heureusement, en face du parc de M. Van der Vrecken, de l'autre côté de la Gueule, se trouvaient les vastes cavernes, cachettes impénétrables, dont nous avons parlé, et où les proscrits se retirèrent sans doute souvent.

(1) Assimilés aux émigrés, les réfractaires étaient punis de mort *sans jugement.* Daris, Histoire du diocèse et de la principauté de Liége 1724—1850, III, p. 221, 224.

Digitized by Google

Cette vie dangereuse ne pouvait se prolonger. Et d'autre part, le cardinal Brancadoro pressait l'arrivée de son futur protégé; le conclave de Venise touchait à sa fin. Le 14 mars 1800, Pie VII avait été appelé à la dignité de successeur de St. Pierre. Le 25 mars 1800 notre voyageur prit congé de ses parents, et conduit par un serviteur fidèle, portant ses bagages, il gagna le Rhin par des chemins de traverse. Il emportait de nombreux messages de la part du clergé et des fidèles du Limbourg pour les chefs du clergé Liégeois, et pour les autorités romaines, notamment pour Mgr. Brancadoro. Arrivé sans encombre à Erfurt, il en partit le 17 avril 1800 pour Venise.

La guerre entre la coalition et la France barrait toute autre route que celles de la Carinthie et de l'Istrie. Van der Vrecken descendit donc le Danube, et fut arrêté à Lints par la police Autrichienne, qui lui opposa sa qualité de français et lui refusa l'autorisation d'aller prendre à Vienne la grande route de cette capitale sur Trieste. Forcé d'aller rejoindre cette route à travers les montagnes de la Styrie, il dut faire 50 lieues dans une petite charette de poste découverte, au milieu d'un orage épouvantable, à côté de torrents impétueux dans lesquels le moindre écart de l'attelage effrayé menaçait de le précipiter. Il arriva à Trieste le 20 mai et à Venise le 25, après une navigation mouvementée de deux jours sur l'Adriatique (1).

Fort bien accueilli par Mgr. Brancadoro, récemment promu secrétaire de la Propagande, il fut immédiatement attaché aux bureaux de ce prélat et s'initia aux affaires traitées par la chancellerie Romaine, ainsi que à la langue italienne. Le 6 juin 1800 il partit pour

---

(1) Les lettres adressées de Venise et de Rome par notre voyageur à sa famille, de 1800 à 1803, présentent un tableau extrèmement curieux de la situation de la religion, de la Papauté et du peuple Romain à cette époque. Elles résument aussi les appréciations du public au sujet de la négociation du Concordat dont elles retracent les principales phases à partir du 16 août 1800. Ces détails étant étrangers à l'histoire religieuse des Pays-Bas, nous omettons de les transcrire, en nous bornant à citer cette lettre que Van der Vrecken adressait à sa mère, le 27 mars 1802, en réponse à une missive qui exposait sans doute, les appréhensions des catholiques Belges au sujet du Concordat. »Je me figure aisément la consternation occasionnée par le Concordat. Les nouvelles que je reçois régulièrement d'Erfurt me l'ont déjà fait connaître ainsi que des lettres de Liége. Il faut y penser le moins possible et ne se mêler de rien. Tôt ou tard on connaîtra l'imposture."

N. B. Erfurt était, comme on l'a vu plus haut, le lieu de la retraite de Mgr. de Méan.

Digitized by Google

Rome où se rendaient le Pape Pie VII et tous les dignitaires réunis à Venise. Auparavant il visita Lorette et séjourna à Fermo, ville natale de Mgr. Brancadoro, qui y avait sa famille, notamment ses parents, le c^te^ et la c^tesse^ Brancadoro, et sa sœur, la comtesse Bernetti, dont un fils allait devenir l'ami intime de notre voyageur. Le 29 juin il arrivait à Rome et assistait à St. Pierre aux magnifiques cérémonies de la fête des S.S. Apôtres.

Désormais attaché à la personne de Mgr. Brancadoro, Van der Vrecken s'installa avec ce dernier au Palais de la Propagande, Place d'Espagne et s'occupa activement de la réorganisation de ce ministère important du Gouvernement de l'Eglise. Il suivait les cours de théologie d'un professeur du collège de la Propagande et usait des immenses ressources intellectuelles que la sagesse des Papes avait réunies dans cet établissement: collège destiné aux jeunes gens de toutes les parties du monde (où il surveillait un Egyptien et un natif de Madagascar); imprimerie imprimant en 33 langues; bibliothèque splendide, toutes deux quelque peu dépouillées par les vols des Français en 1798. En dehors de ces études, il travaillait avec les secrétaires de Mgr. Brancadoro, dépouillant la correspondance des missionnaires, faisant les recherches nécessaires et préparant le travail du secrétaire de la Propagande — lourde charge souvent, car deux fois par semaine il ne pouvait se coucher avant deux heures du matin, et devait expédier régulièrement 100 à 120 lettres avant de se mettre au lit. Mgr. Brancadoro, nommé évêque d'Orvieto le 11 août 1800 et appelé à la pourpre cardinalice le 25 février 1801, quitta son poste à la Propagande et s'établit à Orvieto, en ne conservant à Rome qu'un appartement au Palais Sinibaldi. Van der Vrecken alla s'installer à cette nouvelle résidence où il continua ses études et consacra le surplus de son temps à servir de secrétaire au nouveau cardinal. Bientôt d'ailleurs, de nouveaux devoirs vinrent l'y distraire dans sa solitude. La c^tesse^ Bernetti, de Fermo, sœur du cardinal, envoya à Rome son plus jeune fils, Thomas Bernetti, désireux d'achever ses études de droit [1], et elle pria Van der Vrecken de s'intéresser tout spécialement à ce jeune homme.

---

[1] Le comte Thomas Bernetti, né à Fermo le 29 décembre 1779, décédé le 21 mars 1852, entré dans les ordres, créé cardinal le 2 octobre 1826, secrétaire d'État sous Grégoire XVI (Biographie du cardinal Thomas Bernetti, Louvain, Fonteyn, 1852).

Digitized by Google

L'exilé se lia avec son protégé d'une amitié qui ne cessa qu'avec la vie. A deux, ils dépouillaient la correspondance de leur protecteur commun habitant Orvieto, et dirigaient ses affaires et son ménage à Rome. Ils visitaient Rome et ses environs et s'efforçaient, par un travail sérieux, de profiter des leçons que d'excellents maîtres donnaient à la jeunesse Romaine. Van der Vrecken avait, en outre, la charge de correspondre avec beaucoup de prêtres et de laïques Belges et Hollandais que le cardinal Brancadoro avait connus durant sa nonciature en Belgique et qui ne cessaient de le consu'ter.

Au cours de l'année 1801 un grand changement se produisit dans la vie de Van der Vrecken. Une mure réflexion le décida à renoncer au sacerdoce, et avec l'agrément du cardinal Brancadoro, il s'adonna à l'étude du droit et suivit les cours de la Sapience, où il fut proclamé docteur dans les deux droits le 22 juillet 1803 (1).

Le 9 août 1803 un diplôme Pontifical le nomma Protonotaire Apostolique.

Pendant les vacances de 1801, un rapide voyage avec un prêtre liégeois, l'abbé Henrotay, établi à Rome, lui fit visiter Naples. Je passe dans les récits du voyageur les pages enthousiastes qu'il consacre à cette ville, au Vésuve, et à toutes les localités importantes de la route, et je note seulement, qu'à Naples, il constata de ses yeux la liquéfaction du sang de St. Janvier. Sans affirmer un miracle, il rapporta avoir vu avant la messe l'ampoule contenant une poussière desséchée, l'avoir suivie constamment des yeux, et avoir assisté à la liquéfaction de cette poussière.

Le jeune Bernetti dut quitter Rome en septembre 1803. Ce départ décida Van der Vrecken à regagner sa patrie. Les principaux buts de son absence étaient atteints; il avait achevé ses études, et les changements politiques survenus depuis son départ (le Concordat, le Consulat, l'Empire presque fait), lui assuraient une amnistie de fait ou l'oubli, sinon l'amnistie entière pour son infraction à la loi sur la milice et son émigration. Quelque brillantes que furent les promesses du cardinal Brancadoro et du Pape Pie VII, notre Limbourgeois ne put résister au désir de revoir ses parents. Il partit de Rome le 2 octobre 1803, après que dans une audience de congé le Pape eut

(1) En 1806 ce diplome fut visé à Liége par le Procureur-Général près la cour d'appel pour permettre au titulaire d'être admis comme avocat à la cour de Liége.

Digitized by Google

encore fait de vains efforts pour le retenir [1]. Nous ne le suivrons pas en détail dans sa route par Florence, Milan, Lyon et Paris. Contentons nous de glaner dans ses notes quelques incidents.

En passant le mont Cenis, il s'arrêta au couvent-hospice, placé au sommet de la montagne et y fut hébergé avec d'autres compagnons de route par les chartreux qui se dévouaient à soigner les voyageurs. Les religieux, supérieur en tête, prodiguaient à leurs hôtes, les attentions les plus gracieuses, et les servaient eux-mêmes à table, lorsqu'un des voyageurs, jeune militaire français, jugea bon d'élever la voix, et de déblatérer sur ce compte des calotins *(sic)* en adressant à ceux-ci les injures les plus variées de son vocabulaire. Comme il ne cessait ces discours, le supérieur des chartreux, vieillard de 6 pieds de haut, saisit tout-à-coup le chapeau et le sabre d'un autre militaire présent, et s'approchant du jeune étourdi, lui adressa ces paroles: »Voilà »monsieur, ce que j'étais avant d'être calotin assez bon pour vous »servir. J'ai été militaire pendant 30 ans, et j'ai servi avec plus »d'honneur que vous, n'insultant personne. Dans ce temps là, vos »insolents discours à mon égard vous auraient couté cher, maintenant, »mon état me défend de me venger, mais il m'est permis de vous »dire que vous êtes un blanc-bec insolent, indigne de jouir de notre »hospitalité." Toute la table montra son contentement de voir humilier ce mal élevé, et personne ne lui adressa plus la parole pendant le reste du voyage.

Après être arrivé en France, Van der Vrecken demanda en vain d'être servi en maigre le vendredi. »On ne compte plus les jours de »cette manière en France," lui répondait-on.

A Lyon, la superbe place Belcourt n'était plus qu'un amas de ruines, témoins éloquents de la fraternité républicaine de 1793.

A Paris, où Van der Vrecken séjourna 10 jours, il se trouva comme en famille à la Légation du St. Siége, dirigée par le cardinal-Légat Caprara, ayant pour collaborateur Mgr. Mazio, un des prélats attachés au Conclave de Venise en 1799 [2], et devenu, dès 1800, un des amis les plus intimes de notre voyageur.

---

[1] En 1804 et 1805 des offres brillantes furent réitérées auprès de Van der Vrecken de la part du St. Siège. On lui écrivit à plusieurs reprises pour le décider à accepter une chaire à la Sapience.

[2] Mgr. Raphael Mazio est mort cardinal, le 4 février 1832. Voir plus loin son emprisonnement en 1812—1813.

Digitized by Google

Parti de Paris le 8 novembre 1803, Van der Vrecken arriva à Maestricht le 11 novembre, après cinq années de voyages Il rentrait d'exil avec une riche moisson de connaissances scientifiques, une confirmation énergique de sa foi religieuse, un vif désir de continuer à servir l'Eglise dont il avait connu naguère les souffrances, et dont il venait de saluer la résurrection (1).

Nous bénissons cette séparation à laquelle nous devons la belle collection de documents (récits, correspondances), formée par l'étudiant Belge, à dater de son retour, collection à laquelle sont empruntés les éléments de cette notice (2).

---

(1) A Rome il avait assisté à toutes les négociations du Concordat de 1801, comme nous l'avons dit plus haut..

(2) Les manuscrits de P. Van der Vrecken comprennent:

Iº Volume de récits de voyage, à dater de 1798 et s'arrêtant en 1843.

IIº Volume de pièces justificatives, renfermant tous les documents authentiques concernant la biographie du voyageur, notamment les diplômes, brefs, lettres des Papes, etc.

IIIº 2 volumes, renfermant des lettres des personnages suivants; nous mettons les dates de la première et de la dernière lettre entre parenthèses: Cardinaux Brancadoro (1801—1836), Consalvi (1814—1821), Pacca (1814—1838), Castiglioni (Pie VIII) (1825), Litta (1816—1817), Pedicini (1837), Galeffi (1828), di Pietro (1815—1819), de Gregorio (1810—1829), Severoli (1814—1824), della Somaglia (1825—1826), de Angelis (1839—1841), Polidori (1843—1847), Lambruschini (1821—1837), Fransoni (1837—1851), Pecci (Léon XIII) (1843), Mgrs. Capaccini (1830—1841), Fornari (1838—1842), Leardi (1820), cardinaux Filippo de Angelis (1837—1839), Bernetti (1803—1851) et Mazio (1802—1850), deux parents du cardinal Mazio, sa belle-sœur, Mathilde de Marchis veuve Mazio (1804—1818), et le fils de celle-ci, Jacques Mazio (1826—1832).

En outre, les P.P. Lacordaire (1847), et Roothan (1840—1851), le dominicain Belge, Vincent Lamarche (1831—1849), dont la biographie a paru dans la *Revue Catholique* en octobre 1850, le P. de Theux, de la Compagnie de Jésus, missionnaire en Amérique (1836—1837), le vicomte Charles Vilain XIIII, ambassadeur à Rome (1837), Blondeel van Ceulebroeck, agent diplomatique à Rome (1838).

On devine par l'examen de ces noms et de ces dates quelle richesse d'informations offre cette précieuse collection. Les hautes fonctions de la plupart des correspondants de Van der Vrecken (cardinaux, ministres, nonces, membres des Congrégations Romaines), leur permettaient de tenir leur ami au courant de tous les faits pouvant intéresser l'Europe catholique: le Serment de 1815, l'enseignement, le concordat de 1827, l'Évêché de Ruremonde pour les *Pays-Bas;* la révolution de 1830, l'attitude du clergé, l'Université de Louvain, les difficultés diplomatiques du vicomte Vilain XIIII pour la *Belgique;* les affaires religieuses en *Prusse,* en

Digitized by Google

La Paix religieuse, fruit du Concordat de 1801, ne fut pas de longue durée.

Le refroidissement des relations entre Napoléon et Pie VII, puis la rupture entre ces deux souverains, amenèrent le clergé et les fidèles des Pays-Bas à chercher le moyen de communiquer directement avec Rome. Les relations de Van der Vrecken en Italie, ses connaissances diplomatiques et administratives, son savoir en fait de langues étrangères, le désignaient pour servir d'intermédiaire entre la Belgique et le Vatican. Aussi, dès son retour, se trouva-t-il transformé en une sorte de représentant officieux et secret des Congrégations Romaines, recevant les confidences, les demandes, les questions des prêtres zélés et des laïques, les transmettant à Rome, et recevant les réponses de la capitale de la chrétienté (1).

Ce n'est pas seulement avec Rome qu'il se trouvait en rapport. Son voisin, ami et parent Jean Olislagers de Meersenhoven (2), dévoué

Espagne, en *Portugal*, et surtout en *Italie;* enfin en *France*, tous les évènements importants depuis le Concordat de 1801 jusqu'à la Révolution de Février 1848.

Il faut ajouter à ces volumes divers dossiers renfermant des lettres des cardinaux Sterckx, Fransoni, de l'archevêque de Fermo, de Mgrs. Barret, évêque de Namur, de Hesselle, son successeur, Laurent, vicaire apostolique à Luxembourg, Van Bomel, évêque de Liége, Paredis, vicaire apostolique du Limbourg, de Méan, archevêque de Maline, Belgrado, nonce à La Haye, Ciamberlani, faisant fonction de nonce à Munster, Vranckcn, vicaire apostolique à Batavia, de Ram, recteur de l'Université de Louvain, et les lettres écrites par P. Van der Vrecken à sa famille entre les années 1798 et 1851.

(1) Parmi les objets de cette volumineuse correspondance, nous citerons les points relatifs à l'interprétation du concordat — (doutes sur la licéité des achats de biens ecclésiastiques antérieurs à ce traité, sur le sort des fruits provenant de ces achats, sur les charges grevant les biens); puis à partir de 1809, les doutes relatifs aux pouvoirs des Évêques et des Vicaires généraux, au sens de la bulle d'excommunication, etc. Pour tous ces détails, Van der Vrecken avait à Rome un agent, dont la correspondance journalière est conservée, M. Ghilardi.

(2) Marie Jean Joseph Hyacinthe Olislagers de Meersenhoven, né à Maestricht le 22 mars 1786, décédé à Tournai le 20 septembre 1852, était apparenté entr'autres aux Tour et Taxis, de Theux de Montjardin etc.

Il avait étudié le droit à Bruxelles, et les langues orientales ainsi que les sciences naturelles à Paris.

Il était en relation avec les comtes Henri et Frédéric de Mérode, chez lesquels il se rendait fréquemment à Everberg et à Bruxelles: il assista avec Henri de Mérode au concile de 1811 à Paris, et le mena chez Van der Vrecken à Houthem en

Digitized by Google

comme lui aux intérêts de la Religion, était en relations spéciales avec la jeune génération, qui, à Paris, s'efforçait de renouveler les traditions de la vie chrétienne, et notamment avec les congréganistes dont M. Geoffroy de Grandmaison vient d'écrier l'histoire. Tous deux s'allièrent à des familles du Hainaut qui leur procurèrent de nouvelles occasions d'étendre en Belgique, la bienfaisante influence de leurs exemples. Le 22 juillet 1807, Paul Van der Vrecken épousa Mlle Léocadie Delwarde, appartenant à une des familles les plus considérées de la petite ville d'Ath, en Hainaut (1), famille où vivait encore le souvenir des prêtres cachés pendant les années 1798—1799, et attachée à l'ancien souverain du Pays, l'Empereur d'Autriche (2). Olislagers épousa plus tard Mlle du Parc, née pareillement à Ath et décédée en 1877 à Tournai, après une vie entièrement consacrée aux bonnes œuvres.

Continuées ainsi et alimententées non-seulement par l'amitié mais par le désir d'être utile à tant de compatriotes, les correspondances de Van der Vrecken avec le cardinal Brancadoro, M.M. Bernetti, Mazio et d'autres, prirent à partir de 1810 un caractère nouveau.

L'annexion du territoire pontifical, le transfert de Pie VII à Savone, puis à Fontainebleau et sa mise au secret, l'internement des cardinaux en France, l'exil des cardinaux noirs (ainsi appelés parcequ'on leur défendit la pourpre après leur refus d'assister au mariage de Napoléon et de Marie Louise en 1810), le concile de 1811, la

---

1816. (Souvenirs du Comte de Mérode-Westerloo I, p. 209, 276, 303, 336, 396, II, p. 27).

Il fut reçu membre de la Congrégation de Paris en septembre 1811. (*La Congrégation* par G. de Grandmaison, p. 122).

Il porta en secret un message des membres du concile de 1811 au Pape Pie VII emprisonné à Savone. Il se fixa à la fin de sa vie à Tournai, où il se consacra à créer en 1823 et à développer l'œuvre de la Propagation de la Foi, et où sa veuve continua longtemps à suivre ses exemples de charité.

Voir Eloge funèbre de messire M. J. J. H. Olislagers... par le chanoine Ponceau, Tournais Casterman 1852.

Voir aussi les Précis Historiques, 1877, p. 511, et de Stein, *Annuaire de la noblesse Belge*, tome V, 1851, p. 190

(1) Notices généalogiques Tournaisiennes, par le comte P. A. du Chastel de la Howardries, III, p. 793.

(2) Un oncle de Mlle Delwarde, le colonel du Corron, s'était retiré à Vienne, après avoir suivi les armées autrichiennes lors de leur retraite. (Voir plus loin).

Digitized by Google

désorganisation des diocèses de Gand, Malines, Tournai et Liége, l'emprisonnement de plusieurs Evêques et de nombreux prêtres Belges, exigèrent à partir de 1810 des correspondances particulièrement nombreuses et des précautions extraordinaires.

Van der Vrecken, comme Olislagers, s'affilia aux jeunes gens, aux dames, aux ecclésiastiques dévoués qui, dès le début de la nouvelle persécution, s'associèrent en secret pour transmettre aux intéressés les instructions du Pape et des cardinaux fidèles, et pour assister le chef de l'Eglise et ses conseillers. Il nous a laissé peu de détails sur la part qu'il prit à cette bonne œuvre. Nous savons toutefois qu'il correspondait constamment avec les cardinaux noirs, notamment avec M.M. Brancadoro (1) et Consalvi, internés à Rheims, et avec M.M. Mattei et Pignatelli, internés à Rhétel et que l'inquisition de la police était poussée si loin qu'il lui fallait user d'intermédiaires, de langage convenu et de noms supposés pour sa correspondance avec les exilés (2).

Les besoins de ceux-ci étaient si pressants que de nombreuses sommes d'argent furent collectées en Belgique à leur intention et furent transmises par Van der Vrecken à S. S. Pie VII et aux cardinaux. A Rhétel, le cardinal Mattei devait en se promenant chercher les rues les moins boueuses, ses bottes étant vieilles et trouées. A Charleville le cardinal Saluzzo manquait de chemises et s'estimait heureux de recevoir en cadeau, des mains de Van der Vrecken, une pièce de toile de Hollande.

Sans nul doute ce fut lui qui communica en 1811 au chanoine Barrett, alors vicaire-général à Liége, son ami, les instructions secrètes

---

(1) Thomas Bernetti s'était exilé à Rheims avec son oncle Brancadoro.

(2) C'est ainsi que bon nombre des lettres adressées à Van der Vrecken entre 1810 et 1814 ne sont pas signées, qu'elles traitent d'affaires ecclésiastiques à mots couverts, en parlant d'échantillons et commandes de draps etc. — que parfois elles énoncent les nouvelles les plus importantes en des termes convenus, dont il faut prendre le contre-pied pour saisir l'idée de leur auteur. Par exemple les lettres de Bernetti à Van der Vrecken au sujet de l'incident des cardinaux noirs, du 14 avril et du 5 mai 1810, si on les prend à la lettre, déversent le haine et le mépris sur les cardinaux et louent Napoléon en des termes emphathiques. Une autre lettre du même au même, du 29 février 1812, critique amèrement l'attitude de Pie VII vis-à-vis de l'Empereur.

Digitized by Google

de Pie VII qui encouragèrent le clergé fidèle de Liége à résister à l'évêque intrus Legeas (1).

A maintes reprises, Van der Vrecken brava la police impériale. Déguisé en marchand, il visita les illustres exilés et leur porta lui-même les correspondances et les secours qui lui étaient parvenus à leur intention. Circulant à pied, grâce à sa robuste constitution, il fit ainsi au moins dix visites, aux captifs, d'après les notes que nous avons retrouvées.

En février 1811 il se rendit à Rhétel pour annoncer au cardinal Matteï qu'il était devenu doyen du Sacré Collège.

En avril 1813, il se rendit en secret à Fontainebleau pour y exposer au St Père divers doutes du clergé Belge, et il y fut chargé par Pie VII de répandre dans le public la lettre du 24 mars 1813 (2), par laquelle le prisonnier rétractait la signature apposée par lui le 25 janvier 1813 sur le fameux concordat de Fontainebleau, arraché à sa volonté captive par Napoléon encore tout-puissant (3). Vers la même époque il transmettait par Bernetti à Pie VII une série de 24 demandes secrètes, dont l'une portait : »Martens et Goethals, vicaires généraux de Gand, demandent d'être confirmés dans leurs pouvoirs pour agir en secret (4).

Il fallait une abnégation et un courage absolus pour rendre à la Religion ces divers services. Sans vouloir retracer ici le triste tableau

---

(1) Sur le chanoine Barrett, voir: Histoire de la bonne ville de Looz, par J. Daris, II, p. 114 et suiv.

Au nom de ce prêtre zélé, il faut ajouter, dit Van der Vrecken, ceux du chanoine de Saire, et du P. Lejeune, carme à Verviers, connus par les fidèles sous les noms de guerre de *Sobrius* et de *Titius*.

(2) Napoléon nia l'existence de cette lettre *(L'Eglise Romaine et le Premier Empire* par le Cte d'Haussonville, V, p. 266).

(3) Voir plus loin un détail inédit sur le concordat de 1813. Van der Vrecken eut la grande joie de transmettre le message du Pape à plusieurs évêques de France et à tous les évêchés Belges, nous dit-il.

(4) M.M. Goethals et Martens, vivant dans de mystérieuses retraites, administraient le diocèse de Gand en communion avec leur évêque Mgr. de Broglie, et avec le St. Siège. Ils avaient avec eux l'immense majorité du clergé et des fidèles, et luttaient contre un petit groupe de prêtres et de personnages officiels, dévoués à l'Empereur. Voir : *Recueil des mandements, lettres du Prince Maurice de Broglie* précédé d'une notice sur la vie du prélat. Gand 1843. Introduction p. XXV et suiv.

Digitized by Google

de l'Eglise catholique brutalisée et asservie par Napoléon (1), contentons nous de rappeler quelques faits qui permettent d'apprécier les mérites de Van der Vrecken à cette époque (1811—1812—1813).

Les évêques de Gand et de Tournai sont en prison ; l'archevêché de Malines est dirigé par des vicaires généraux, l'abbé de Pradt nommé par Napoléon n'ayant pu recevoir ses bulles du Saint Siège ; à Liège, l'évêché est vacant ; à Gand, Tournai et Liège, Napoléon veut imposer aux vicaires généraux et au clergé des chefs dont la nomination est contraire aux règles ecclésiastiques, et delà naît un schisme funeste. Depuis les violences commises eu 1809 contre Pie VII et en 1811 contre MMgr. de Broglie et Hirn, une partie du clergé Belge refuse de chanter le »*Domine salvum fac*" ; déjà certains prêtres en ont fait autant lors du *Concordat* et des *Organiques*, et d'autres lors du Cathéchisme Impérial. A ces protestations des consciences, le pouvoir répond par un abus de force. La tête du chanoine Stévens, réputé chef des opposants (2), est mise à prix pour 30,000 frs. Depuis 1810, nombre d'ecclésiastiques belges sont traînés en exil entre des gendarmes, et ils traversent la Belgique et la France, jusqu'aux forts lointains de Pierre Chatel, Casal, Ham, dans l'appareil infamant des voleurs. Ils n'ont fait que partager le sort d'un nombre considérable de prêtres Italiens et Français (3). La citadelle de Bouillon est pleine de prêtres emprisonnés ; le fort de Ham en est également rempli (4).

Lors du voyage de Napoléon en Belgique en 1810, des discours méprisants sont adressés par lui au clergé à Bréda et à Bruxelles ; ses idées despotiques y sont étalées sans ménagement. En 1811 avec M.M. de Broglie et Hirn, les abbés Duvivier et Van de Velde, leurs théologiens, sont jetés au secret à Vincennes, puis internés, l'un à Rhétel, l'autre à Verviers ; l'abbé Van Beughem, de Bruxelles est en ce temps-là interné à Versailles, et l'abbé de Lantsheere, de Malines,

---

(1) Voir les ouvrages bien connus de Claessens, Desmet, Van der Moere, Daris, et les monographies relatives à chaque diocèse Belge.

(2) Il ne faut pas toutefois assimiler les disciples de Stévens, rebelles à l'autorité religieuse, aux catholiques Belges mécontents de l'Empire.

(3) Voir Forneron : *Histoire Générale des Emigrés*, III, et les études de M. Mayol de Lupé »*Un Pape Prisonnier*". Le Correspondant, 1885—1887.

(4) En 1812, le Cte de Mérode les aperçut de loin, circulant sur les hautes murailles de la forteresse. (Mémoires I, p. 293).

Digitized by Google

en Italie, puis à Tournai; l'abbé Barret, de Liége, à Besançon. M.M. Van Alphen, Van Gils, Moser, Moors, du diocèse de Bois-le-Duc, sont successivement arrêtés et menés en France, à pied, entre des gendarmes. A Ath, le doyen Lefebvre est mené en prison à Mons et y meurt: son remplaçant, Mr Defrenne, est incarcéré par mesure de haute police jusqu'en 1814 (1). Innombrables sont les prêtres, les religieux, les laïques emprisonnés de la même manière; près de Lierre en une nuit, la gendarmerie en enlève 61 (2).

Nous ne pouvons oublier le P. Lamarche, ami de Van der Vrecken, originaire de Hasselt, et fixé depuis longtemps à Rome, d'où la tyrannie de Napoléon l'expulsa en 1811, en le forçant à venir se cacher à Houthem chez son ami où il demeura jusqu'en 1814.

Je ne parle pas des héroïques 263 séminaristes de Gand, indignement maltraités par l'Empereur à cause de leur fidélité à leur Evêque (3).

Au milieu de cette tourmente les devoirs imposés aux fidèles étaient pénibles et dangereux. Il fallait rester en communion avec des pasteurs emprisonnés ou cachés, éviter des pasteurs schismatiques, entretenir des relations secrètes avec le Pape, les Cardinaux et Evêques fidèles, subvenir à leurs besoins, les consulter sur les doutes naissant chaque jour des circonstances. Tout cela ne se faisait qu'en courant les plus grands périls.

On était au temps où, dans une famille royaliste et catholique, retirée à Versailles, le jeune de Vielcastel demande au prêtre qui le prépare à sa première communion, des explications sur les difficultés existant entre le Pape et l'Empereur, et où le prêtre n'ose répondre à l'enfant (4).

C'est qu'en effet depuis 1809 toute la correspondance du Pape est interceptée, ses papiers sans cesse fouillés par la police (5). Il en est de même pour ses visiteurs (6). La même surveillance s'exerce sur les

---

(1) Histoire de la ville d'Ath, par E. Walure, p. 98, 99.

(2) A. Bergmann, Geschiedenis der stad Lier, p. 511.

(3) J. Van der Moere. Récit de la Persécution endurée par les séminaristes de Gand en 1813 et 1814. (Ed. Gand 1863). Les Précis Historiques, 1865, p. 447.

(4) Le Correspondant, 10 mars 1892, p. 441.

(5) Ibid. 1887, 1er volume p. 775, 776, 789, 2e vol. p. 150, 486, 492, 752, 753, 755.

(6) Ibid. 1887, 2d volume p. 759–761.

Digitized by Google

autres prisonniers ecclésiastiques (1). Les laïques, hommes et femmes, qui sont soupçonnés de communiquer les actes du St. Siège, l'ecclésiastique qui en est trouvé porteur, sont incarcérés, exilés ou surveillés comme des forçats libérés (2). La Comtesse d'Oultremont, d'Anvers, est exilée à Paris, parce que »*elle accapare les prêtres et les pauvres*" (3) ce qui signifie sans doute qu'elle est trop charitable pour le clergé fidèle.

La poste, violant le secret des lettres, et des espions se glissant partout, jusque dans les réunions intimes, laissent peu d'espoir de secret au défenseurs du Pape. Malgré ces perspectives peu rassurantes, Van der Vrecken fut loin d'être seul dans l'accomplissement de la mission de dévouement qu'il s'était donnée. Il cite tout spécialement, comme étant ses associés dans son œuvre périlleuse, le chanoine de Saive, de Liège, le Comte Emile d'Oultremont de Warfusée, fils de la noble dame citée plus haut, le banquier Dubois-Fournier à Valenciennes, et la Marquise de la Vianderie à Paris. A ces noms, on peut ajouter ceux de M. Dumortier-Willaumez, Président du Tribunal de Commerce de Tournai (4), et des familles Gillès, de Robiano, Le Candèle de Rodes, Van den Hecke, de Villers, du P. Leblanc (5).

Il faudrait citer égalemeni ici les chefs et les principaux membres des associations pieuses qui s'étaient constituées pareillement en France, grâce au Vte de Montmorency pour secourir les victimes du despotisme impérial, et pour maintenir des communications secrètes entre Pie VII, les cardinaux et les fidèles. On sait que ces sociétés existaient à Paris, Lyon, Toulouse, Bordeaux et étendaient leur action

---

(1) Voir la surveillance exercée sur M.M. Consalvi et Brancadoro, J. Crétineau Joly, l'Eglise Romaine en face de la Révolution, 3e édition I, p. 374 à 377.

Il en était de même pour le Docteur Van de Velde, d'après le récit fait par lui même de sa détention de 1811 à 1813, manuscrit possédé par M. De Decker, Juge de Paix à St. Nicolas.

(2) Tel fut le cas pour l'abbé d'Astros et Alexis de Noailles, puis pour cinquante prêtres et dames soupçonnés de correspondance avec Pie VII. (Le Correspondant 1889, IIIe volume, p. 1014 et suiv.)

(3) Souvenirs du Comte de Mérode-Westerloo, I, p. 260.

(4) Père du Comte Barthelemy Dumortier, membre du Congrès Belge et de la Chambre des Représentants, cfr. nécrologie publiée par le *Courrier de l'Escaut* le 16 février 1841.

(5) J. Van der Moere, ouvrage cité, page 92.

Digitized by Google

jusqu'en Belgique, au su de la Police [1], sans que celle-ci put découvrir quels étaient les Belges assez audacieux pour enfreindre les ordres persécuteurs du puissant Empereur.

III.

A la suite du pseudo concordat de 1813, quelques cardinaux avaient pu se rapprocher de Pie VII; Bernetti avait pu grâce à eux communiquer aux fidèles des nouvelles de l'auguste prisonnier. Cette accalmie ne dura guère, malheureusement.

On était arrivé au mois de juin 1813. Un instant abattu par les épouvantables revers de la campagne de 1812, Napoléon venait de s'enfoncer de nouveau en Allemagne, et il y tenait brillamment tête à ses nombreux ennemis. Les victoires de Lutzen et de Bautzen (2 et 20 mai 1813) avaient suspendu un peu le mouvement de défection de l'Europe, mais la masse de ses ennemis ne cessait de s'accroître, et l'on pouvait prévoir le moment où l'habilité du grand capitaine et la vaillance de ses troupes, seraient surpassées par le nombre des alliés.

En même temps, soit ordres secrets laissés à la Régente par l'Empereur au moment de son départ, soit zèle malentendu des subordonnés, la captivité de Pie VII et des cardinaux, se resserrait encore davantage. Pour ne citer que des exemples sans doute inconnus, le frère du cardinal Severoli, nonce à Vienne, était jeté en prison à Milan pour avoir tenté de communiquer avec Pie VII; Mgr. Mazio, ami de Van der Vrecken, était emprisonné successivement à Bologne, à Livourne et en Corse durant 16 mois, à compter de 22 septembre 1812, pour un motif analogue [2]. Toute correspondance était interdite

---

(1) Le Correspondant, 1889, IIIe vol. p. 1014 et suiv. 1887, IIe vol. p. 482—767, et IVe vol. p. 83.

Goffroy de Grandmaison. La Congrégation, p. 108 etc.

Pacca. Mémoires, édit. Bruxelles 1839, p. 174 et suiv. Consalvi, Mémoires, II, p. 218.

Duruy. Etudes d'histoire militaire, p. 210—217, 218.

Forneron. Histoire Générale du Emigrés, III, p. 473, 474, 511 et suiv.

(2) Avec Mgr. Mazio se trouvaient emprisonnés au pain et à l'eau à Bologne 140 ecclésiastiques. En Corse, 240 prêtres étaient soumis au même régime; les règlements militaires défendaient aux habitants toute communication avec les détenus à peine d'être traduits devant une commission militaire. (Lettre de Mgr. Mazio à Van der Vrecken, 1 décembre 1812).

A la même époque, des négociants de Lyon convaincus d'avoir fait parvenir des

Digitized by Google

au Pontife. En dernier lieu, à la suite de la protestation du 24 mars 1813, les cardinaux tolérés à Fontainebleau ne pouvaient recevoir du Pape aucune note, l'un d'entre eux était enlevé la nuit et mené à Auxonne; les papiers du Pape étaient constamment examinés par la police; les voyageurs arrivant à Fontainebleau étaient épiés et fouillés minutieusement.

Dans ces circonstances, Pie VII se décida à s'adresser au seul Souverain de l'Europe qui put utilement s'intéresser à l'Eglise catholique, et il rédigea une lettre personnelle adressée à François II, Empereur d'Autriche, beau-père de Napoléon, et alors l'allié de la France, mais indiqué par les circonstances comme arbitre entre le conquérant français et le reste de l'Europe.

Le 21 juin 1813 en effet, un armistice avait suspendu les hostilités entre Napoléon et les alliés; l'Autriche offrait sa médiation, acceptée par une convention du 30 juin, et en juillet les représentants des Puissances allaient se réunir à Prague pour tenter le rétablissement de la Paix.

Le Souverain-Pontife crut donc opportun et nécessaire de signaler à l'Empereur Médiateur sa situation digne de pitié, et de revendiquer ses droits, comme aussi de protester contre la renonciation qu'on prétendait avoir été faite par lui du domaine temporel de l'Eglise. Il se souvenait d'ailleurs que déjà en 1810 François II avait offert sa médiation pour réconcilier Napoléon et le prisonnier de Savone (1). La difficulté était de faire parvenir sa lettre par une voie secrète qui en garantit l'authenticité. L'entourage de Pie VII et notamment Bernetti, séjournant alors à Fontainebleau, songèrent à Van der Vrecken; l'habitude des voyages, la connaissance d'une grande partie de l'Allemagne, l'usage des langues étrangères, son dévouement au St Siège, l'avaient désigné pour ce périlleux honneur.

Périlleux honneur, disions-nous. Les innombrables arrestations dont l'histoire commence seulement à révéler les secrets, les enlèvements secrets par la police, les fusillades mystérieuses par les gendarmes, menaçaient l'homme qui aurait osé porter à l'étranger une lettre du

---

aumônes à Pie VII sont emprisonnés à Ste Pélagie. L'abbé Des Mazures est incarcéré pour le même fait au fort Campiano près de Gênes. (Chan. Desmet, Coup-d'œil sur l'histoire Ecclésiastique dans les premières années du XIXe siècle, p. 188.

(1) Mémoires de Metternich, II, p. 333.

Digitized by Google

Pape (1) Les formes légales n'auraient même sans doute pas manqué pour favoriser l'assassinat juridique d'un semblable messager, sous prétexte de correspondance avec l'ennemi, car il était à prévoir que l'Empereur François se trouverait bientôt en guerre avec la France. La famille et la fortune du messager étaient, d'ailleurs, menacées comme lui en ces temps d'arbitraire où le pouvoir ne connaissait aucun frein (2).

En juin 1813 Van der Vrecken reçut à sa campagne de Houthem une lettre pressante de Bernetti, disant que le Saint Père demandait quelque secours, dont il avait grand besoin pour le bien de l'Eglise. Il envoya immédiatement quelques rouleaux d'or et reçut de Bernetti une lettre de remerciement qui lui demandait s'il connaîtrait quelqu'un qui fut disposé à faire pour le Saint Père un long et dangereux voyage (3). Il n'hésita pas à s'offrir, et son offre fut agréée; le 30 juillet 1813 Bernetti lui adressa les remerciements de Pie VII et lui annonça son arrivée à Liége.

Un des premiers jours du mois d'août, Bernetti descendait à Liége, chez le chanoine de Saive, et y rencontrait Van der Vrecken. Il accompagna celui-ci à Houthem, où il demeura six jours, pour mettre son hôte au courant de la situation du Saint Père, des désirs et des instructions de celui-ci, et où il remit à son ami les précieux documents destinés à la nonciature de Vienne. C'étaient une lettre de Pie VII à l'Empereur François II, datée de Fontainebleau le 24 juillet 1813, une lettre autographe de Pie VII pour Mgr. Severoli, nonce à

---

(1) H. Forneron. Histoire générale des Emigrés, tome III, passim.

«Le bruit a couru que vous avez été fusillé dans le bois de Vincennes" écrit le curé de Oirsschot, M. Van Erp, au docteur Van de Velde, détenu en France, le 22 juillet 1812 (Papiers de famille de M. T. de Decker, Juge de Paix à Tamisc).

(2) Dans les régistres des prisons de Bruxelles, j'ai constaté, entre bien d'autres exemples de détentions arbitraires et sans parler d'innombrables arrestations de prêtres et de religieux, l'incarcération à la maison d'arrêt de Bruxelles en 1813, de deux jeunes filles de la banlieue, l'une du 22 avril au 7 mai, parce qu'elle est »*la bonne amie*" d'un conscrit réfractaire, l'autre du 7 juillet au 17 août, pour le même motif, exprimé laconiquement comme suit: »*pour son amoureux.*" Ces motifs sont textuellement tirés des actes d'écrou.

(3) Toute personne de la suite de Pie VII eut été inévitablement surveillée, dénoncée par les espions et arrêtée par la police, soit à l'aller, soit au retour. Il fallait qu'un étranger se chargeât du message.

Digitized by Google

Vienne (1), lettre qui énonçait la mission confiée à Van der Vrecken, et une autre lettre du même au même, conçue en des termes plus généraux et moins compromettants, destinée à être conservée par le porteur dans le cas où sa sureté eut exigé la destruction des autres pièces. A ces documents étaient joints les rouleaux d'or naguère envoyés par Van der Vrecken à Fontainebleau (2).

Les instructions, dictées par une grande prudence et une expérience remarquables lui prescrivaient de garder absolument l'incognito, sauf vis-à-vis de Mgr. Severoli. Cette consigne fut son salut. Si sa qualité avait été découverte, il eut été arrêté avant de sortir des frontières françaises ou au retour, et toute indiscrétion même à Vienne, l'eut fait connaître par la police française qui avait rempli l'Autriche, Vienne, et la police autrichienne de ses espions (3). Non seulement Van der Vrecken eut péri, et son voyage eut perdu tous ses fruits, mais les rigueurs déjà inouies du Gouvernement Français contre Pie VII et contre le clergé fidèle eussent redoublé.

L'armistice signé le 4 juin 1813 et prolongé le 21 juillet 1813, avait momentanément suspendu les hostilités en Allemagne. Ignorant encore la rupture de la suspension d'armes et la déclaration de guerre adressée par François II à Napoléon, et proclamée dans la nuit du 10 au 11 août 1813, Van der Vrecken et Bernetti quittèrent le 13 août la paisible résidence de Houthem, et se séparèrent à Mayence. Le premier y passa la frontière. Le second se dirigea sur Rheims et Fontainebleau, où il annonça à Pie VII le départ du fidèle messager. Et bien souvent, en août et septembre, le Pontife exilé songea dans sa prière au jeune Limbourgeois qui portait son dangereux message. »Je priais souvent, dit-il plus tard à Van der Vrecken, pour pauvre

---

(1) Antoine-Gabriel Severoli, évêque de Viterbe, né à Faenza le 27 février 1757, longtemps nonce apostolique à Vienne. Ce prélat distingué éprouvait à Vienne même les persécutions de Napoléon. Privé de son traitement et des revenus de son évêché, empêché de jouir de sa fortune confisquée en Italie, il avait du vendre les meubles, chevaux, voitures de la légation, et mettre l'hôtel de la nonciature en location en s'y réservant trois petites chambres.

(2) Le texte intégral de ces lettres a été publié par le cardinal Pacca, Mémoires, édition de Bruxelles, De Mat, 1839, p. 404 et suiv. Le Pape y disait au Nonce, en parlant de Van der Vrecken » *Vous pouvez lui accorder une foi entière.*"

(3) Napoléon se vanta devant Metternich de ce système d'espionnage (Mémoires du Prince de Metternich, entrevue de Dresde, le 25 juin 1813, I p. 150).

Digitized by Google

Maestricht" (1) appellation par laquelle il désignait son jeune ami, dont le nom était alors difficilement prononcé par lui.

Notre Limbourgeois avait eu beaucoup de peine à obtenir un passeport pour Vienne, même en invoquant la santé d'un vieil oncle de sa femme qu'il disait aller y voir (2). Cachant ses dépêches en les cousant dans le grand col du manteau à la mode alors, il franchit la frontière avec difficulté à Mayence, où le Commissaire-Général de Police ne le laissa passer qu'en raison d'une nouvelle favorable arrivée la veille, et annoncant l'appui armé de l'Autriche en faveur de la France.

Courant la poste autant que le permettaient les convois de troupes françaises et le mauvais état des routes, Van der Vrecken arriva en Bavière, où sa qualité de Français lui suscita des difficultés dans chaque ville. Arrivé à la frontière autrichienne, après Passau, non loin de Schärding, il trouve la route barrée par un tronc d'arbre, derrière lequel sont rangés des soldats. L'obstacle est écarté, la voiture s'avance, les passe-ports sont examinés, et les français au nombre de deux sont arrêtés, parce que la déclaration de Guerre vient, dit-on, d'être proclamée. En vain veulent-ils retourner sur leurs pas; — on leur déclare qu'ils sont prisonniers de guerre, en vertu d'un ordre Impérial qui ordonne de consigner à Gratz en Styrie tous les sujets français saisis en Autriche. Sous la surveillance de la Police, ils continuent leur voyage jusqu'à Vienne, où ils arrivent le 22 août à 5 heures du matin (3).

A Vienne les angoisses de Van der Vrecken furent grandes. Il ne pouvait se faire connaître sous peine de courir les plus grands dangers. Et s'il ne se faisait pas connaître, il allait être interné jusqu'à la fin de la guerre au fond de la Styrie. Il se réclama de son oncle du Corron dont le grade et la décoration honorifique devaient lui servir

(1) Lors du séjour de Van der Vrecken à Rome en 1814.

(2) Nicolas Jean Xavier Joseph du Corron, dit le baron du Corron, frère de Mme Delwarde, né à Mons en 1750, colonel du génie au service de l'Autriche, créé chevalier de Marie Thérèse le 18 août 1801, pour sa belle conduite au combat de Kehl en 1797 — mort à Vienne le 6 janvier 1815. (Annuaire de la noblesse Belge, tome XXXV (1881) p. 143).

(3) C'était une allure rapide, en égard aux circonstances. En 1811, la nouvelle de la naissance du Roi de Rome avait été transmise en quatre jours à Vienne, et on regardait cette transmission comme merveilleuse.

Digitized by Google

de sauve-garde. Par grâce spéciale on lui donna 24 heures pour faire visite au colonel, et on le fit accompagner par un agent de police.

Cette compagnie troubla singulièrement le voyageur qui appréhenda un accueil peu favorable de la part du vieillard qu'il allait visiter. Son incognito l'avait empêché de prévenir M. du Corron de sa visite, et comme ce militaire séjournait à Vienne depuis environ 14 ans, jamais il n'avait vu le mari de sa nièce.

Heureusement, la hardiesse de Van der Vrecken le sauva. Saluer le colonel du titre d'oncle, lui parler de sa famille, se dire chargé de divers messages pour lui de la part de celle-ci, fut l'affaire d'un instant. Le militaire douta d'abord et mit son interlocuteur dans un moment de poignante anxiété. Mais des détails précis sur divers parents, des allusions aux séjours faits par Van der Vrecken en Allemagne et à Rome le convainquirent enfin; en même temps le souvenir lui revint de certaines lettres de Belgique dans lesquelles on lui avait parlé des relations de son neveu par alliance avec la Cour de Rome. Il consentit à répondre de son visiteur, auquel l'agent de la Police rappela, qu'après un délai de 24 heures, il partirait pour Gratz.

Laissé seul avec son oncle, Van der Vrecken put exposer le but de son voyage, tout en prenant un repas que neuf jour et neuf nuits de voyage consécutifs avaient rendu fort nécessaire. Il se rendit ensuite à la nonciature, où il fut reçu par le nonce Mgr. Severoli, grâce à l'usage qu'il avait de la langue italienne. Mais laissons le parler :

»Je fus introduit, dit-il, auprès du plus long prélat que j'avais vu »de ma vie, et dont le premier abord était assez sec et sévère. Debout »devant moi, il me demanda : »Qui êtes vous ?"

»Je crois inutile, Monseigneur, de vous dire mon nom. Il vous »est étranger et ne vous dirait rien. Ayez la bonté de lire cette »lettre. L'écriture de l'adresse vous en indiquera peut-être déjà »l'écrivain."

»Il y jette un coup d'œil, et dans le moment même il tombe à la »renverse, et sans connaissance, sur le sopha qui se trouve près de nous."

»Qu'on se figure mon embarras, dans une maison où j'entrais pour »la première fois, près du Prélat que je voyais de même pour la pre-

Digitized by Google

»mière fois et que j'avais l'air d'avoir assassiné ou empoisonné! Je ne »savais que faire... Enfin j'appelle, je crie, je frappe, le vieux do»mestique Lorenzo accourt...."

Le domestique veut faire arrêter Van der Vrecken comme un criminel. Celui-ci réussit à se disculper; — tous deux donnent des soins au nonce, qui revient à lui, et fait sortir le domestique. Reprenant alors la lettre de Pie VII et s'excusant de son trouble, le nonce hésite de nouveau; il se rappelle l'emprisonnement étroit de son maître et le sort de son propre frère, détenu pour avoir tenté de correspondre avec le Pape (1). La défiance l'emporte, et il menace Van der Vrecken de le dénoncer comme escroc ou espion. — Sur de nouvelles protestations de son interlocuteur, il lit la lettre et se déclare convaincu enfin de son authenticité. Puis, réfléchissant de nouveau, il doute, il traite Van der Vrecken d'imposteur et fait venir une voiture pour aller le dénoncer à la Police. Vous n'avez pas pu voir le Pape, dit-il, cela est impossible. Van der Vrecken rassembla alors toutes ses forces, et en peu de mots, exposa au nonce sa mission et l'origine de ses pièces, et lui remit la seconde lettre du Pape, destinée à remplacer la première, comme nous l'avons dit.

Cette fois, il réussit à convaincre Mgr. Severoli, et après un assez long entretien, celui-ci se rendit chez le Vice-Chancelier, Baron de Hudelist (2), pour concerter avec lui la remise de la lettre du Pape à l'Empereur François. Il laissa Van der Vrecken chez lui.

A peine une demie heure s'était-elle écoulée que le nonce rentrait apportant les plus mauvaises nouvelles. Le vice-chancelier s'était obstinément refusé à ajouter foi à la mission de Van der Vrecken, et avait annoncé l'intention de se saisir de ce dernier.

A l'instant, le nonce et son interlocuteur se rendirent à la chancellerie où un long entretien permit enfin à Van der Vrecken de prouver au vice-chancelier l'authenticité de ses pièces et de sa mission.

Ces premières et grandes difficultés étant vaincues, les interlocuteurs

---

(1) Voir plus haut.

(2) En 1814 les lettres de Mgr. Severoli appellent M. de Hudelist »il cavaliere de Hudelist, consigliere di Stato." Nous conservons à celui-ci les qualifications que lui donne le manuscrit de Van der Vrecken. Il s'agit de Joseph de Hudelist, conseiller d'Etat, chevalier de l'ordre de St. Etienne, etc.

Digitized by Google

cherchèrent le moyen de remplir les vœux du Saint Père sans compromettre le messager. L'Empereur François et le chancelier de Metternich se trouvaient au quartier général à Dresde [1]. Le débordement du Danube entravait les communications. Il fallait donc que Van der Vrecken séjournât à Vienne pour attendre l'envoi de ses lettres à l'Empereur et la réponse de celui-ci. Et toute mesure prise pour lui permettre ce séjour, contrairement aux mesures prises vis-à-vis des français l'eut désigné à l'attention des espions de Napoléon, et l'eut perdu sans retour.

On convint donc que Van der Vrecken attendrait à Vienne le retour du courrier envoyé à Dresde et s'efforcerait d'obtenir des permis de séjour successivement renouvelés, émanant de la police, sans révéler à personne les motifs de son séjour. Le vice-chancelier et le nonce promîrent de leur côté de s'intéresser en secret à lui, sans cependant attirer sur lui l'attention de la police, qui comprenait elle-même des espions, comme nous l'avons dit.

Cela fut fait ainsi; et grâce à son oncle, notre voyageur obtint une carte de sûreté ou permis de séjour pour trois jours, et cette carte fut renouvelée successivement. Il en profita pour visiter Vienne, tout en s'abstenant soigneusement de fréquenter la nonciature et la chancellerie.

Vers le 1r septembre, une nouvelle alarmante lui parvint; un décret porté en France ordonnait à tous les Français se trouvant en Autriche de rentrer dans les trente jours, à peine de confiscation et d'autres châtiments. Toujours privé de nouvelles de sa femme et de sa famille, vu son incognito, et s'imaginant les inquiétudes que son absence causait à bon droit, Van der Vrecken s'efforçait en vain de hâter le moment de son départ. Un premier ordre Impérial du 26 ou 27 août lui prescrivit d'attendre une réponse définitive. Celle-ci n'arriva que le 15 septembre, après avoir été retardée par les nombreuses batailles livrées entre les alliés et Napoléon, dans les environs de Dresde. Dès le 18, Van der Vrecken quittait Vienne, après avoir cousu lui-même les dépêches du nonce entre le drap et la doublure de son habit de voyage

Jusqu'aux frontières de la Bavière, il avança sans difficultés. Mais

---

(1) D'après les mémoires de Metternich, l'Empereur François se trouvait à la fin d'août 1813 à Téplitz (I, p. 162).

Digitized by Google

la Bavière se préparait à faire défection et à se joindre aux alliés. — La police y tracassait les voyageurs, et surtout les Français. A Passau, il fallut un demi jour pour l'examen des passe-ports, et encore sous condition, que surveillé par la police, Van der Vrecken se rendrait à Munich, où les autorités de la capitale apprécieraient son cas. A Munich, heureusement, l'ambassade de France était occupée par un belge, le c^te^ de Mercy Argenteau, lequel assista obligeamment son compatriote qui se dirigeait sur Bâle et le Rhin (1).

A Bâle, Van der Vrecken devait trouver à la poste restante, une lettre de Bernetti, dans le cas où rien ne s'opposait à ce qu'il rentrat en France par Lyon et Fontainebleau pour y remettre lui-même en passant, aux captifs les dépêches de Vienne. Le silence de Bernetti devait signifier, au contraire, que des dangers étaient à craindre à Fontainebleau.

La poste n'avait rien reçu de Fontainebleau, — mais une lettre de sa femme rappela au voyageur les inquiétudes mortelles de tous les siens. En conséquence, il descendit les routes de Rhin, afin de suivre le chemin le plus naturel et le plus direct pour Maestricht, et d'y rentrer par Francfort, Mayence et Cologne. A Wiesbaden, la déroute des Français commençait à se faire sentir. On était au dernier jour de septembre, et déjà des cosaques s'étaient montrés aux environs de Cassel en Westphalie. La Reine Frédérique, épouse de Jérôme Bonaparte, roi de Westphalie, venait de quitter sa capitale avec sa cour, et de passer le Rhin à Coblence, pour regagner la France, quand Van der Vrecken arriva devant cette ville. Un orage affreux avait détruit les routes; à la lueur des éclairs, notre voyageur avait été amené à une heure de la nuit à Ehrenbreitstein, en face de Coblence, et le seul lit qu'on y put lui offrir fut celui encore tout chaud de la souveraine.

Ne pouvant dormir à cause des agitations de la route, et des préoccupations que lui causaient les investigations inévitables de la police française occupant l'autre rive du Rhin, il se décida subitement à tenter le passage du fleuve en profitant de l'orage qui ne cessait pas et auquel avait succédé une véritable tempête. Malgré le temps, et

(1) C'était le comte François de Mercy Argenteau, chambellan de l'Empereur, plus tard gouverneur du Brabant. Daris, notices historiques sur les églises du diocèse de Liége, X, p. 35.

Digitized by Google

malgré les arrêtés qui défendaient le passage la nuit, un batelier consent à force d'argent à le passer. L'obscurité est telle, que la barque le dépose en face d'une guérite de gendarmerie, d'où un factionnaire l'aperçoit. En un instant, le poste entier, composé d'un commissaire de police et de trois gendarmes accourt et l'arrête. Les malheureux fonctionnaires à peine vêtus, venaient de se coucher après avoir surveillé le passage de la reine de Westphalie; munis d'une lanterne vacillant sous les raffales, ruisselants d'eau, ils fouillent le voyageur, lui arrachant ses papiers, et tout en parcourant ceux-ci lui intiment l'ordre d'entrer avec eux dans leur réduit. Ils allaient y pénétrer quand un coup de vent violent éteignit la lanterne, referma la porte de la cabane (dont la clef était restée à l'intérieur) et dispersa au loin les papiers du voyageur.

Une bordée d'injures et de blasphèmes accueillit cet incident qui déconcerta le commissaire au point qu'il renonça à fouiller son prisonnier et que sans insister davantage, il lui fit donner la liberté, en lui disant: »Va-t-en f .... bête, on te trouvera bien à Cologne..."

Se dérobant à leurs étreintes, le prisonnier courut vers les remparts de Coblence, où malgré la nuit une porte était restée ouverte à l'occasion du passage de la Reine; il put obtenir une voiture de poste pour Bonn, en se faisant passer pour un personnage de la suite de la princesse. A Bonn, une voiture particulière rentrait vide à Cologne. Il y monta, et caché sous le tablier de la voiture il put éviter les investigations de la police et de la douane de Cologne, qui crurent sans peine que la voiture revenait sans voyageur. Quelques heures après, il était à Houthem, où il calmait les angoisses de sa famille, après environ deux mois d'absence.

Toutefois, son voyage n'était pas terminé. La défaite de Napoléon à Leipzig les 16—18 octobre 1813, et sa retraite, avaient sans doute accru les soupçons de la police. Elle redoublait en ce moment ses mesures inquisitoriales à l'égard des captifs de Fontainebleau. Durant octobre et une partie de novembre 1813 on ne reçut à Houthem aucune nouvelle de Bernetti. Désireux de remettre au Saint Père les messages dont il s'était chargé, et se méfiant de toute autre voie, Van der Vrecken se remit en route au début de novembre 1813, et se rendit à Paris, bien décidé à tout braver pour faire parvenir à Fontainebleau son précieux dépôt.

Arrivé vers la fin de la journée à Paris, il se hâta d'aller retenir

Digitized by Google

une place à la diligence de Fontainebleau. Craignant les espions de la police si nombreux en ce moment, il évita la foule qui encombrait les galeries du Palais Royal, et traversa rapidement le jardin dans l'obscurité. Près de la fontaine, située au centre du jardin, il heurta un inconnu, marchant vite comme lui, et qui, mécontent de cette rencontre, lui cria: »Lourdeau que vous êtes!" »*Lourdeau vous même*" répliqua Van der Vrecken. Au même instant, et mus par le même mouvement, les deux passants s'arrêtaient. »Bernetti, est-ce toi" s'écria notre voyageur. »*Est-ce bien vous Paul*" répondit le jeune Italien. Les interlocuteurs se précipitèrent dans les bras l'un de l'autre et se rendirent à l'écart pour causer à l'aise.

Chose surprenante, et qu'avait sans doute voulue la Providence, Bernetti arrivait de Fontainebleau à Paris, dans le but de chercher un moyen secret et sûr d'informer son ami de ce que tout voyage, tout envoi à Fontainebleau, toute correspondance même déguisée, seraient découverts et entraîneraient la perte des voyageurs ou correspondants. Il n'avait osé écrire ces nouvelles, et étant toutefois convaincu de la prochaine arrivée de son ami à Paris, il y avait couru et s'était empressé déjà de prevenir oralement les amis sûrs que Van der Vrecken voyait d'ordinaire en passant à Paris.

Comme notre voyageur s'était proposé de ne voir personne à Paris, et de se rendre directement à Fontainebleau, il bénit le Ciel qui lui avait permis de rencontrer et de reconnaître son ami dans l'obscurité du Palais Royal.

Durant toute la nuit, les deux amis causèrent, et Van der Vrecken remit à Bernetti les dépêches de Vienne, en lui faisant part des instructions verbales du nonce et de la chancellerie Autrichienne. Le lendemain matin, Bernetti partait pour Fontainebleau, en prenant la place louée par son ami dans la diligence, et à midi, Van der Vrecken repartait pour la Belgique, après avoir échappé presque miraculeusement aux périls de son expédition.

Peu de jours après son retour, il reçut de Fontainebleau par une voie secrète, une lettre des plus flatteuses, lui annonçant la remise au Saint Père des pièces venues de Vienne, et le remerçiant de son exactitude.

Nous ne songeons pas à attribuer à la mission de Van der Vrecken la restauration du pouvoir temporal des Papes, qui s'opéra en 1814. Mais on peut croire que l'appel énergique de Pie VII à la conscience

Digitized by Google

des souverains alliés, et la fermeté des convictions que la transmission de cet appel, dans les circonstances orageuses de 1813 révélait clairement aux nouveaux maîtres de l'Europe, contribuèrent à leur faire prendre en considération les droits du Pontife Romain. Ne leur doit on pas aussi la rupture presque immédiate de ce singulier traité de janvier 1814 (1), par lequel l'Empereur François osa momentanément céder au Roi Murat 400,000 âmes des marches Pontificales (2)?

IV.

Les événements de 1814 avaient mis fin à l'Empire Français et ramené le Pape dans sa capitale, où il rentra le 24 mai 1814.

Van der Vrecken s'étant empressé d'adresser au chef de l'Eglise une lettre, contenant ses respectueuses félicitations, en reçu bientôt une réponse, qui rendait un nouvel hommage à son dévoûment et à son courage. Cette pièce, dont nous donnons en note le texte,

---

(1) Schoell, Histoire abrégée des Traités de Paix, III, p. 348. Mémoires du Prince de Metternich, II, p. 500.

(2) L'émouvant voyage de Van der Vrecken, relaté ici dans son entier pour la première fois, a déjà fait l'objet de plusieurs mentions plus ou moins détaillées.

Il est résumé par le cardinal *Pacca*. (Mémoires, édition de Bruxelles 1839, p. 341). *Artaud*. (Histoire du Pape Pie VII, Louvain 1836, II, p. 270). *Van der Moere*. (Récit de la persécution endurée par les Séminaristes de Gand en 1813 et 1814. Gand 1863, p. 93), et raconté, avec quelques développements dans la *Biographie du Cardinal Thomas Bernetti*, publiée à Louvain chez Fonteyn en 1852, (p. 56) et dans les biographies de Van der Vrecken, citées à la fin de cette étude.

La lettre de Pie VII à l'Empereur François est citée par *Nodari*, Vitæ Pontificum Pie VI, Pie VII, p. 126. *d'Haussonville*. (L'Eglise Romaine et le Premier Empire, édition de Paris 1870. Tome V, p. 303, 304). *Desmet*, (coup-d'œil sur l'histoire Ecclésiastique dans les premières années du XIXe siècle. Gand 1836, p. 386). *Hergenröther*. (Handbuch der Algemeine Kircher Geschichte. Fribourg 1886, p. 370), sans indication au sujet de Van der Vrecken.

En revanche le fait même de la rédaction et de l'envoi de la lettre est totalement passé sous silence par *Consalvi*. (Mémoires du Cardinal Consalvi par J. Crétineau Joly. Plon. 1864), et par *Erasme Pistolesi*. (Vita del Sommo Pontefice Pio VII, 4 vol. in 12°. Rome 1830).

Digitized by Google

traduit de l'Italien (1), le décida à remplir ce qu'il considérait comme un devoir, à se rendre à Rome pour y présenter au St. Père ses vœux et ses hommages, et pour y renouer ses relations d'amitié, quelque peu suspendues par dix années de séparation; il se proposait de revenir par Vienne, pour y voir son vieil oncle.

Le 14 août 1814, il partait à pied de Maestricht pour Liége, d'où les diligences le conduisirent à Givet, Rheims, Besançon, Pontarlier, Lausanne, et, par le Simplon, à Milan et à Rome, où il arriva le 15 septembre. Dès le 18 il était reçu par Pie VII qui lui ménagea une audience spéciale, le remerçiant de son abnégation et de ses services et l'interrogeant longuement sur la situation religieuse de la Belgique.

Le même sujet préoccupait les cardinaux dont plusieurs demandèrent au voyageur des rapports écrits sur les principales questions religieuses à l'ordre du jour.

Parmi ces questions, les plus épineuses étaient à ce moment celles qui concernaient les *Stevenistes*, qui alors encore refusaient de reconnaître l'autorité des ordinaires, établis dans les diocèses belges par Pie VII, et qui même ne cessaient de décrier les ecclésiastiques et les fidèles les plus dévoués au St Siége, tels que M.M. Barrett et de

---

(1) »Cher fils, salut et bénédiction apostolique,

»Parmi le grand nombre de lettres qui nous sont parvenues depuis notre délivrance et notre retour dans la capitale du monde chrétien, bien peu sans doute »nous ont été aussi agréables que la vôtre. Nous avons toujours présentes à la »mémoire, les preuves singulières d'attachement que vous nous avez données dans »les circonstances les plus périlleuses et les plus critiques, et le zèle avec lequel, »méprisant tous les dangers que vous pouviez rencontrer, vous vous êtes prêté à »la commission qui vous fut confiée. Nous n'oublierons jamais la fidélité et l'importance de vos services, et nous conserverons vivant dans notre cœur, le désir de »vous manifester publiquement un jour, nos sentiments de reconnaissance."

»Par ces sincères affirmations, vous pouvez comprendre avec quel grand plaisir »nous avons reçu votre lettre et combien nous croyons sincères les sentiments de »joie que vous nous exprimez à l'occasion de notre libération, puisque vous vous »êtes montré si sincèrement affectionné pour nous durant notre incarcération."

»Entretemps, soyez certain de notre bienveillance particulière en gage de laquelle »nous vous donnons avec toute l'effusion de notre cœur, notre paternelle bénédiction."

»Donné à Rome, près Ste Marie Majeure, le 16 août 1814, de notre Pontificat, »la 14me année." »Pie P.P. VII."

Le document était accompagné d'une lettre non moins flatteuse, adressée à Van der Vrecken, le 16 août 1814, par le Cardinal Pacca, au nom de tous les cardinaux ayant séjourné à Fontainebleau en 1813.

Digitized by Google

Saive, à Liége. Van der Vrecken fut prié de rédiger des notes détaillées sur eux et de les remettre au cardinal di Pietro.

Dans une seconde audience, le 27 septembre, Pie VII entretint son visiteur des Stevenistes, et eut l'occasion de manifester combien il blâmait le chanoine Stevens, chef des dissidents. Van der Vrecken lui avait demandé la dignité de Prélat domestique pour le chanoine de Saive, et Pie VII s'était fâché, comprenant, à tort, qu'il s'agissait de Stevens (1). Son erreur ayant été dissipée, il s'empressa d'accorder la faveur sollicitée, mais il en prit occasion pour communiquer à Van der Vrecken les chagrins que lui avaient occasionnés les Stevenistes. Dans le même entretien, nous relevons un point intéressant. En réponse à une question de son interlocuteur, Pie VII lui affirma nettement que jamais Napoléon ne l'avait frappé, à l'occasion du concordat de 1813. »Cela est faux, dit-il, et je vous invite à dire, en mon nom, à tous ceux qui vous en parleront, que jamais il ne s'est porté, à mon égard, à un tel excès; mais un jour, dans la chaleur de la dispute, au sujet de la renonciation aux Etats Romains, selon l'habitude qu'il avait, il me prit par un bouton de ma soutane et me secoua si fort, en le tirant, que tout mon corps remuait. C'est probablement de cela qu'on veut parler" (2).

En terminant, Pie VII annonça à Van der Vrecken qu'il le chargeait de porter à Vienne, où en ce moment se tenait le congrès des Puissances, divers messages particuliers au cardinal Consalvi, représentant du Saint Siége, — et il l'invita à venir lui faire ses adieux à sa villa de Castel Gandolfo, où la cour Pontificale allait se rendre pour quelques jours.

Dans cette audience de congé, du 10 octobre, le Pape remit à son visiteur une boîte en maroquin rouge, lui disant que c'était là une faible preuve de sa reconnaissance. Croyant que cet étui renfermait un chapelet promis à sa femme, Van der Vrecken n'osa l'ouvrir. Pressé de regagner Albano où il était logé, chez des amis, il refusa

---

(1) Sur l'extinction graduelle des Stévenistes en Belgique, voir Namêche, cours d'histoire nationale XXIX, p. 148 et 149.

(2) Ces sentiments de Pie VII à l'égard de son persécuteur, correspondent à ceux qu'exprima un peu plus tard sa lettre, adressée au cardinal Pacca, le 6 octobre 1817, pour que ce ministre intercédât auprès de la Grande Bretagne en faveur du captif de Ste Hélène. (Forneron, histoire générale des émigrés, III, p. 533, 534.)

Digitized by Google

l'hospitalité que le Saint Père lui offrait et fit une lieue la nuit, à travers une forêt épaisse, au milieu d'un orage effrayant. Sa surprise et celle de ses amis fut extrême, en ouvrant le précieux étui et en y trouvant une tabatière en émail avec uu beau portrait du St Père, entouré de brillants et de perles fines. Il crut même avoir été l'objet d'une confusion et avoir reçu un cadeau destiné à quelque prince étranger. Il fallut des assurances spéciales de la part du cardinal di Pietro, pour le détromper. Quelques jours après, une nouvelle surprise lui était ménagée. Un bref de Pie VII, daté de Castel Gandolfo, le 12 octobre 1814, lui était remis de la part de la secrétairerie des Brefs; c'était son élévation à la dignité de Comte du Palais. Le St Père y joignait deux magnifiques chapelets d'agathe, destinés au nouveau comte et à sa femme (1).

Parti de Rome le 16 octobre, Van der Vrecken arriva, par Triëste et Gratz, à Vienne, le 13 novembre, non sans avoir rencontré de sérieuses difficultés. De Venise à Triëste, des négociants dc Venise l'embarquent sur un petit canot, avec une jeune dame grecque et sa fille. Mais un brouillard épais survenu à la sortie des lagunes, interrompit brusquement la navigation et fait perdre au batelier toute notion sur la direction à suivre. Après deux journées d'angoisses, de froid et de faim, après avoir été exposé au naufrage ou à des rencontres, les voyageurs débarquent enfin le 31 octobre, à la nuit, à Triëste. De Triëste à Gratz une mauvaise voiture conduit Van der Vrecken en 9 jours et quart, sans qu'il pût se reposer dans une auberge, les aubergistes refusant d'ouvrir leurs établissements pour une personne voyageant seule.

Quinze jours durant, il séjourna à Vienne, où, attaché momentanément à la nonciature du St Siége et collaborateur des cardinaux Consalvi et Severoli, il suivit les fêtes et réunions occasionnées par le célèbre Congrès de Vienne.

Il s'occupa en même temps des affaires de Belgique qui ne laissèrent pas de donner certain embarras aux Représentants du St Siège.

---

(1) Le diplôme Pontifical fait mention en termes élogieux du dévoûment du destinataire; après la formule d'usage, on y lit : »Singularis tua pietas, fides ac devotio, erga hanc sanctam sedem, aliaque spectatae tuae virtutis assiduis studiis preclarisque obsequiis testimonia, quæ semper ac presertim in miserrimis vicissitudinibus nostris nuper transactis, nobis prœbuisti, conjunctae, nos inducunt ut tuae tuorumque descendentium honorificentiae aliquo peculari grati animi nostri testimonio per nos consulatur."

Digitized by Google

»Les demandes du Clergé Belge étaient telles, que le cardinal Consalvi n'osait les proposer au Congrès: »qui demande trop n'obtient rien": ainsi s'exprime Van der Vrecken avec une franchise à laquelle il faut rendre hommage (1).

Il ne manqua pas non plus de revoir le vieil oncle qui, naguère, lui avait été de tant d'utilité (2).

Ayant atteint le but de ses désirs, notre voyageur quitta Vienne le 27 novembre 1814; le 8 décembre, il rentra chez lui, après un voyage de près de 900 lieues.

Parmi ses souvenirs de voyage, il rapportait un joli tableau de l'Ecole Italienne, envoyé à sa femme par le Nonce de Vienne, Mgr. Severoli, tableau encore conservé aujourd'hui à Houthem.

L'année 1815 lui réservait un déplacement plus triste. Son ami, le colonel Coenegracht, commandant le régiment de carabiniers au service des Pays-Bas, avait vaillamment combattu au milieu du corps Hollando-Belge à Waterloo, le 18 Juin 1815, et avait été mortellement blessé. Il agonisait dans une ambulance sur le champ de bataille; à la demande de la famille, Van der Vrecken courut en poste à Bruxelles, et de là au champ de bataille, où il fut assez heureux pour retrouver son compatriote qu'il aida à mourir, et auquel il rendit les derniers devoirs.

V.

On sait, qu'au point de vue religieux, les débuts du gouvernement des Pays-Bas en 1814, avaient été pleins de promesses. Aux preuves que les historiens en donnent, on peut ajouter une curieuse lettre que le Prince-Souverain Guillaume d'Orange adressa le 27 octobre 1814 au cardinal Brancadoro, en sa qualité d'ancien nonce aux Pays-Bas, lettre que le destinataire communiqua le 16 décembre 1814, à Van

(1) Van der Vrecken fait ici évidemment allusion au mémoire de Mgr. de Broglie adressé le 14 octobre 1814 au Congrès de Vienne. De Gerlache. Histoire du Royaume des Pays-Bas, 4me édition II. p. 47 et 71. — Claessens. La Belgique Chrétienne II, p. 213—214.

(2) Le colonel du Corron survécut fort peu de jours à la seconde visite de son neveu. Il décéda le 6 janvier 1815.

Digitized by Google

der Vrecken, dans le but de la faire connaître aux nouveaux sujets du Prince (1).

Bientôt la situation changea : l'expulsion violente de Mgr. Ciamberlain, envoyé du St Siège et ancien secrétaire de Mgr. Brancadoro, et l'attitude du Souverain lors de la discussion de la loi Fondamentale froissèrent les catholiques.

La Belgique se vit profondément troublée, en ce moment, par la question du serment.

Le Roi Guillaume exigea de tous ses sujets investis d'une fonction publique, un serment qui paraissait à beaucoup de catholiques, prêtres et laïques, entraîner une approbatiou sous réserve du système de tolérance établi par la loi fondamentale de 1815.

Les scrupules des Belges, opposés à ce serment, trouvaient une justification dans diverses mesures prises par le Souverain, telles, notamment, que l'arrêté du 16 septembre 1815 exigeant le placet, et celui du 10 mai 1816 amplifiant le précédent et renforçant les articles organiques ajoutés par la mauvaise foi de Napoléon au Concordat de 1801.

Mgr. de Méan, appelé à siéger à la première chambre des Etats-Généraux, avait cru la prestation du serment licite, et avait prêté celui-ci, au grand mécontentement de beaucoup de fidèles. Il avait été ensuite proposé par le Gouvernement des Pays-Bas à Pie VII pour l'archevêché de Malines, et cette nouvelle avait déplu aux mécontents.

Par une note du 19 mars 1816, le Cardinal Secrétaire d'Etat Consalvi avait blâmé l'attitude de Mgr. de Méan (2) qui se décida le 18 mai 1817 à expliquer son serment d'une manière fort plausible en faisant connaître qu'il n'avait nullement entendu, en le prêtant, porter atteintes aux enseignements de l'Eglise (3).

On sait qu'après cette déclaration, il fut nommé par le Pape le 28 juillet 1817 au siège de Malines et qu'il ne tarda pas à s'associer avec courage à la résistance que les provinces méridionales opposèrent aux mesures du Gouvernement Hollandais. On sait aussi que

---

(1) Cette lettre a été publiée intégralement dans la biographie du Cardinal Brancadoro, citée plus haut, éditée à Louvain.

(2) Claessens. La Belgique chrétienne, I p. 242, II p. 75.

(3) Ib. I, p. 248.

Digitized by Google

son explication sur le sens du serment fut adoptée par le St Siége et qu'en conséquence les fidèles cessèrent toute opposition.

Le Gouvernement Hollandais finit le 14 août 1821, par se rallier complètement à la formule de Mgr. de Méan, ce qui mit fin au différend (1).

Au printemps de 1817, la controverse avait atteint un rare degré d'intensité. Le clergé et les fidèles étaient divisés (2). On ne comprenait pas encore bien exactement, le sens assigné, par Mgr. de Méan, à sa déclaration. Mgr. de Broglie, évêque de Gand, avait encore adressé le 23 mars 1817 au St Siége un rapport sur les diverses formules de serment qui pourraient être employées.

Dans ces circonstances, le Cte Van der Vrecken résolut de partir pour Rome où divers amis l'appelaient; il y prit part à un incident curieux qui lui montra combien la prudence humaine est sujette à errer, et, dont le récit, fait par lui-même, fournit une preuve éclatante de son dévoûment absolu aux intérêts de la catholicité, et de sa modestie.

Sans se laisser arrêter par le débordement du Rhin qui avait couvert les routes de plusieurs pieds d'eau et qui le força par deux fois à faire placer sa voiture sur des radeaux durant plusieurs lieues, il partit de Houthem le 28 mai 1817, et gagna Rome par Stuttgart, Inspruck, Mantoue et Bologne. Arrivé le 28 juin au matin et n'ayant pu faire encore aucune visite, il assistait le lendemain à la solemnité des S.S. Apôtres Pierre et Paul, à St Pierre, où il s'était placé près du chœur, lorsque la cour Pontificale entra pour la Grand'Messe. A la tête des cardinaux se trouvait Mgr. Consalvi; à peine fut-il à sa place qu'il aperçut dans le public le voyageur belge bien connu. — Descendre à l'instant de sa place, aller droit à Van der Vrecken, l'embrasser et lui donner rendez-vous pour la sortie de la cérémonie, fut pour le cardinal, l'affaire d'un instant. Qu'on juge de la confusion du voyageur devant de pareilles marques d'amitié, en un lieu aussi

---

(1) Claessens. La Belgique chrétienne, I p. 249, II p. 214.
de Gerlache. Histoire du Royaume des Pays-Bas, 4e édition, II p. 73.
Souvenirs du Comte de Mérode-Westerloo, I p. 357.

(2) Nous citerons, à titre d'exemple, la démission que Mr Hélias d'Huddeghem, membre des Etats Provinciaux de la Flandre Orientale; crut devoir donner de ses fonctions. — Ce fait eut de nombreux imitateurs.

Digitized by Google

auguste, en présence de toute la curie Romaine, des ambassadeurs et d'un public considérable.

Introduit après la messe auprès de Consalvi, Van der Vrecken reçut de lui la nouvelle que Mgr. de Méan serait préconisé archevêque de Malines dans un consistoire annoncé pour le 7 juillet suivant. Une discussion courtoise s'ensuivit entre le visiteur qui, pris au dépourvu par cette nouvelle, insistait sur les griefs des catholiques belges à l'égard du serment tel qu'ils l'avaient entendu jusque-là, et Mgr. Consalvi, répondant que la déclaration du 18 mai 1817 était pleinement suffisante, et qu'on ne pouvait exiger davantage d'un prélat âgé, au moment de son élévation au siége archiépiscopal.

Comblé d'amitiés par son hôte qui l'invita à dîner pour le lendemain et lui annonça une audience Pontificale pour le 6 juillet, le voyageur visita d'autres cardinaux notamment N.N. S.S. di Pietro, Pacca, Fontana, Litta, Gabrielli, Galeffi, qui l'entretinrent dans un tout autre sens, et se dirent fort opposés à la nomination de Mgr. de Méan qu'ils attribuèrent à Mgr. Consalvi. Ils supplièrent Van der Vrecken dont ils devinaient les sentiments, de parler franchement au St Père, et l'autorisèrent à citer leurs noms.

Grand fut l'embarras de Van der Vrecken. L'audience Pontificale lui paraissait un malheur sans exemple. Il se voyait forcé, ou d'y parler contrairement à sa conscience ou d'y contredire le cardinal Consalvi, son ami et son hôte. Il fut tenté de se soustraire à ces eventualités et d'invoquer une indisposition. Mais l'esprit de devoir l'emporta, et il se présenta devant Pie VII qui l'entretint immédiatement de la rétractation de Mgr. de Méan. Respectueusement, Van der Vrecken exposa les sentiments de ses compatriotes et des cardinaux opposants au St. Père, qui parut fort surpris en l'entendant, et qui le remercia de ses renseignements en lui promettant un nouvel examen de l'affaire. Quelques heures plus tard, une assemblée de cardinaux était convoquée, et Mgr. Consalvi, toujours convaincu de l'opportunité de la nomination de Mgr. de Méan, s'y exprima avec une telle force qu'il entraîna la majorité en sa faveur, et que le lendemain, 7 juillet, la nomination était annoncée (1).

---

(1) Il est juste de dire que Pie VII et Consalvi, tout en résistant aux désirs des catholiques Belges, au nom desquels avait parlé Van der Vrecken, firent encore, après la nomination, divers efforts pour préciser le sens du serment qui était, par

Digitized by Google

Néanmoins, dit Van der Vrecken, Consalvi ne lui témoigna pas le moindre ressentiment, quoiqu'il fût instruit de l'opposition qu'il avait manifestée. Le Secrétaire d'Etat avait deviné que bientôt les critiques s'apaiseraient, et que les catholiques Belges, non seulement se rallieraient à la formule de serment préconisée par Mgr. de Méan, mais obtiendraient l'adhésion du Gouvernement Hollandais.

Il avait en vue, non seulement la solution juste d'une controverse épineuse, mais le bien du diocèse de Malines, qui fut bientôt contraint de louer sans réserve son nouvel archevêque. Mgr. de Méan, oubliant la démarche faite par Van der Vrecken en 1817, lui accorda sans hésiter sa confiance la plus entière, comme nous le dirons plus loin.

Le 28 juillet eut lieu le consistoire où fut proclamé le nouvel archevêque de Malines.

Ayant terminé diverses autres affaires qui l'avaient appelé à Rome, Van der Vrecken en partit le 7 août par Milan et le St. Gothard (qu'il franchit à pied), par Lucerne, Bâle, Huningue, Metz et Luxembourg. Détail à noter : les diligences de Belgique valaient beaucoup mieux que celles des autres pays, et cependant, de Luxembourg à Namur, il fallait trois jours, on logeait en route, à Marbehan et à Marche. Le 6 septembre 1817, le voyageur rentrait à Houthem.

VI.

Les luttes religieuses qui passionnèrent les Belges sous le gouvernement Hollandais, occupèrent une grande place dans l'existence du Cte Van der Vrecken. La liberté d'enseignement, celle du culte même, compromises par les arrêtés du Roi Guillaume, reclamèrent

---

le fait, déclaré licite. Sans nul doute, le voyage de Van der Vrecken fut l'origine de ces démarches.

Le 19 juillet 1817, un avis inséré dans le *Diario di Roma* insista sur les regrets de Mgr. de Méan. Le 3 décembre 1817, un bref fort étendu, *Antequam litteras*, adressé à Mgr. de Méan, lui témoigna les regrets du St. Siége au sujet d'une lettre que, le 3 juillet 1817, le prélat avait adressée à un ecclésiastique de Bruxelles, lettre qui semblait dépasser la mesure et qui avait été publiée dans divers journaux. Ce bref développait clairement l'opinion du Pape et des Cardinaux.

Claessens. La Belgique chrétienne, I p. 250, II p. 77 et 78.

Daris. Histoire du diocèse et de la P^tié^ de Liége (1720-1850) IV p. 282.

Digitized by Google

tous les efforts des catholiques Belges. Reconnaissant alors le haut mérite de Mgr. de Méan, archevêque de Malines, que naguère sa conscience lui avait fait un devoir de combattre, Van der Vrecken fit, en quelques années, douze fois le voyage de Malines, pour se rendre aux appels du chef de l'Episcopat Belge. — Selon le désir de celui-ci, il se rendit également à Paris, pour y consulter certaines autorités importantes.

En même temps il se consacrait à fonder dans les Pays-Bas, l'œuvre si importante de la Propagation de la Foi qu'il y installa en 1823, et pour laquelle il exerça jusqu'à sa mort les fonctions de collecteur (1). Son ami Olislagers faisait la même chose à Tournay, où la première année il recevait 130 frs. (1823) et encaissait en 1852, la somme de 200,000 frs.

Le désir d'exposer à ses amis de Rome, les difficultés nouvelles l'entraîna bientôt vers cette Italie qui ne cessait de l'attirer. Une occasion toute particulière l'y poussa, à la fin de l'année 1824. Le comte d'Oultremont (2), de Liége, avait, en Italie, un procès important et interminable. Il pria le comte Van der Vrecken de vouloir bien s'y intéresser.

Ce fut assez pour décider le voyageur à se mettre en route, malgré les rigueurs de l'hiver, afin d'arriver à Rome au moment du Jubilé promulgué par le Pape Léon XII, récemment élu.

Changeant encore une fois d'itinéraire, il partit de Houthem le 10 décembre 1824, et gagna Rome en quatre semaines par Lille, Paris, Lyon, Turin, Milan et Bologne, non sans avoir bravé des dangers considérables. Une neige épaisse avait couvert les routes des Alpes et des Apennins. En traversant le mont Cenis, douze cantonniers devaient frayer le passage et soutenir la diligence. En descendant les pentes des Apennins, la diligence versa, et menaça de tomber dans un précipice profond de plusieurs centaines de pieds, au bord duquel elle était restée suspendue.

Cette fois, Van der Vrecken obtint plusieurs audiences de S. S. Léon XII et retrouva les mêmes dispositions amicales de ses anciens chefs, patrons et condisciples. Il dut consacrer beaucoup de temps au procès du comte d'Oultremont et finit par faire triompher les

(1) Annales de la Propagation de la Foi, 1824. (5me cahier p. 33).

(2) Cité plus loin.

Digitized by Google

intérêts de son client contre les prétentions d'un mandataire peu fidèle. Il put aussi refaire le voyage de Naples, en compagnie d'un jeune Belge, le B^on d'Overschie de Neeryssche, neveu d'un prélat Liégeois, qui alors séjournait à Rome, Mgr. Charles de Mercy Argenteau, ancien officier au service de Napoléon.

Après avoir gagné les indulgences du jubilé de 1825 et avoir assisté aux imposantes cérémonies de la Semaine Sainte à Rome (1), il en repartit à la fin d'avril et rentra chez lui le 25 mai, après avoir suivi la route de la Corniche, et visité le midi de la France jusqu'à Toulouse (2).

Il avait pu mettre les autorités Romaines en garde contre les tendances du Roi Guillaume et de ses ministres. Pareil avertissement ne tarda pas à être justifié. A peine le voyageur était-il rentré en Limbourg que parurent les célèbres arrêtés de 1825 sur l'enseignement, arrêtés destinés, semblait-il, à arracher la jeunesse Belge au catholicisme et à soustraire les clercs à l'autorité des Evêques.

A dater de ce moment, la correspondance de Van der Vrecken avec Rome, et surtout avec Mgr. Mazio, à la veille d'être promu au cardinalat, et chargé de suivre les affaires des Pays-Bas, prit une extension considérable.

Le modeste intermédiaire qui suppléait par son activité au nonce que le roi Guillaume n'avait pas voulu garder (3), ne nous à guère laissé de notes sur les années 1825 à 1830.

Nous constatons seulement que, en trois années de temps (18 juillet 1825 au 19 juin 1828), Mgr. Mazio lui adressa 43 lettres, dont bon nombre, longues et curieuses, au sujet de la conduite du clergé et des fidèles Belges, comme aussi au sujet de la préparation et de l'exécution du concordat du 18 juin 1827.

---

(1) Parmi les Belges rencontrés à Rome en 1825, le voyageur cite Mgr. de Mercy Argenteau, le sculpteur Kessels, le baron Van de Vivere, de Gand, amateur de médailles et d'antiquités. Il eût pu mentionner un autre archéologue gantois, le baron Kervyn de Volskaersbeke, mort à Rome en 1826. N'a-t-il pas confondu ce dernier avec M. Van de Vivere?

(2) De Toulouse à Paris, pour 160 lieues, on payait en diligence 90 frcs., soit 0.56 par lieue. Actuellement nos trains rapides coûtent, en Belgique, environ 0.47 par lieue, pour de grandes distances.

(3) De 1825 à 1829 il n'y eut pas de nonce dans les Pays-Bas. Claessens, ouvrage cité, I, p. 62, 63, 99.

Digitized by Google

C'est assurément à lui que parvint la célèbre lettre, écrite de Rome le 13 août 1825, par Mgr. Mazio, sur ordre du Pape, pour blâmer les arrêtés du Gouvernement Hollandais et louer l'épiscopat de sa résistance (1). Cette lettre, qui donna lieu à une conflit retentissant entre Mgr. de Méan et le Bon Goubau, Directeur-Général des affaires du culte, est conservée aux archives de l'archevêché de Malines, sans que son destinataire soit connu. On sait seulement que Mgr de Méan, en s'expliquant à son sujet, dit qu'elle lui avait été communiquée par une personne qui s'était rendue chez lui et qu'il ne jugeait pas à propos de nommer. Cette personne ne pouvait être que Van der Vrecken.

Il convient d'ajouter, pour mettre en relief le mérite de ce dernier, qu'en écrivant au sujet de cette lettre à Mgr. de Méan, le 4 février 1826, le Baron Goubau lui intima l'ordre de remettre désormais au Gouvernement, tout document de ce genre, et la défense d'y donner aucune publicité, sous peine de poursuites (2).

Le 17 juin 1827 avait été signé un nouveau Concordat entre le Pape et le Roi des Pays-Bas. On sait que cette convention ne reçut pas d'exécution, et que le Gouvernement Hollandais l'enfreignit par une circulaire du 5 octobre 1827, maintenant les prescriptions tyranniques dirigées contre les Séminaires (3). Il n'est pas sans intérêt de dire ici que les protestations de Mgr. de Méan contre une pareille conduite (4) furent hautement approuvées à Rome.

Dès le 6 novembre 1827, Mgr. Mazio ayant reçu par Van der Vrecken, une copie de la circulaire, lui écrivait que si elle était maintenue, »le concordat serait par là travesti et détruit" ; à son avis, ce document était absolumeut contraire à l'intention des parties contractantes ; l'institution du Collège philosophique, à titre obligatoire, était condamnée par la liberté promise aux Séminaires diocésains, et c'était

---

(1) Claessens, ouvrage cité, II, p. 88.

(2) De Gerlache, Histoire du Royaume des Pays-Bas. III, p. 56. Van der Vrecken n'ignorait pas les dangers auxquels il s'exposait. En écrivant à Bernetti en 1827, il le priait de bruler sa lettre: »Il s'agit de mon existence et de ma liberté, et je ne suis pas seul dans le monde." Il répétait la même chose dans une lettre adressée au même le 8 juillet 1828.

(3) Claessens. Ouvrage cité, II p. 103. (4) Ib. p. 104.

Digitized by Google

par égard pour le Roi Guillaume que cette institution n'avait pas été mentionnée comme abrogée dans le corps du concordat.

Par une autre lettre du 15 novembre 1827, on voit que toute la correspondance préalable au Concordat, est communiquée à Mgr. de Méan et que la Cour Romaine assure ce dernier, par l'intermédiaire de Van der Vrecken, qu'elle n'omettra absolument rien de ce qui est nécessaire pour faire triompher le bon droit (1). Les lettres suivantes, de 1827 à 1828, sont conçues dans le même sens.

VII.

Les événements de 1830 avaient resserré les liens unissant les Limbourgeois aux catholiques Belges. Ils occupèrent naturellement Van der Vrecken qui y trouva de nouvelles occasions d'employer au service du bien ses nombreuses relations à Rome.

La cour de Rome blâmait sans doute les entreprises calvinistes du Roi Guillaume, mais elle ne pouvait autoriser une révolution; une fois la révolution consommée, la Curie ne put renouer immédiatemeut avec le nouveau gouvernement, les relations qu'elle avait eues avec l'ancien (2).

En même temps, les idées de Lamennais se répandaient parmi les membres du jeune clergé et y trouvaient des adhérents.

L'élévation de Grégoire XVI au trône de St. Pierre, en 1831, mit un Pontife nouveau en présence de toutes ces difficultés.

On devine combien le Cte Van der Vrecken dut à cette époque se multiplier pour entretenir avec Rome et avec ses compatriotes la correspondance que de semblables circonstances durent engendrer.

En 1833, parurent les mémoires du Cardinal Pacca. Van der Vrecken y trouva son nom cité par cette illustre victime de Napoléon,

---

(1) L'emploi d'une voie détournée ne doit pas surprendre de la part du St Siège. On sait que le Gouvernement Hollandais se crut autorisé à violer le secret des lettres, et que partant la correspondance de Mgr. de Méan n'était rien moins qu'assurée de ne pas être livrée au Bon Goubau.

On sait d'ailleurs que le même Gouvernement fit ouvrir le bureau du nonce Capaccini et y fit soustraire les correspondances de cet envoyé. (Claessens. Ouvrage cité, II p. 107. A. Eenens. Les conspirations militaires de 1831, I. p. 26.

(2) Sur les premières relations diplomatiques entre la Belgique et le St Siège, voir Claessens, la Belgique chrétienne, I p. 99 et suiv. et Bon de Haulleville: Les missions du Roi des Belges auprès du St. Siège, depuis 1830, Revue générale, 1888, vol. I et II.

Digitized by Google

et s'empressa de remercier l'auteur, eu lui communiquant un récit de son voyage de 1813. Le cardinal lui répondit en lui exprimant le vœu de voir publier ce récit et en y rectifiant deux petits détails.

Le 29 mars 1833, Grégoire XVI créa spontanément Van der Vrecken chevalier de l'ordre de St. Grégoire institué tout récemment, et en réponse aux remercîments du nouveau dignitaire, il lui adressa une pressante invitation à l'effet de se rendre à Rome, dès que ses occupations le lui permettraient.

Ce fut assez pour décider le Cte Van der Vrecken à refaire le voyage d'Italie. Mais la santé fort ébranlée de sa sœur, puis le choléra sévissant depuis 1832 dans diverses régions de l'Italie, le retinrent, jusqu'à ce qu'enfin, au printemps de 1837, il put se mettre en route. Chargé de commissions de tout genre pour les Congrégations Romaines et pour divers habitants de la Ville Eternelle, il partit le 27 mai 1837, par Cologne, Nuremberg (où il vit un petit tronçon de chemin de fer fonctionnant à la vapeur), Munich, La Carniole, Trevise, Bologne, Florence et Livourne, d'où un bateau à vapeur le mena à Civita-Vecchia. Le 23 juin il entrait à Rome et descendait au couvent des P.P. Dominicains de la Minerve chez son ami, le P. Vincent Lamarche. Sans s'en douter, il courait au devant des plus grands dangers que devait traverser son aventureuse existence.

Après avoir embrassé le cardinal Bernetti, chez lequel il fut forcé de dîner tous les jours, quand d'autres invitations ne le retenaient pas, notre voyageur commença à faire les démarches multiples dont il s'était chargé.

A la Trinité du Mont il visita les Dames du Sacré Cœur, parmi lesquelles se trouvaient Mesdames de Bellefroid et Moreau de Bellaing, auxquelles il apportait divers messages de leurs familles. Pour la première, cette visite d'un compatriote estimé devait être le dernier souvenir des siens et de sa patrie, comme on le verra bientôt.

Peu avant son départ de Maestricht, le Cte Van der Vrecken avait eu l'occasion de recevoir comme protonotaire apostolique, un acte d'une haute portée.

Le Rév. Mr Lysens, dernier survivant des anciens chanoines de la collégiale de N. D. à Maestricht, se trouvait en possession de deux insignes reliques provenant du chapitre dont il avait fait partie. C'étaient deux croix d'or, renfermant des parcelles de la Vraie Croix de N. S. J. C.; l'une avait été donnée au chapitre par l'Empereur Philippe en 1204,

Digitized by Google

l'autre avait appartenu à l'Empereur Constantin qui la portait toujours sur la poitrine. Un recueil de pièces authentiques formant registre, joint aux reliques, et appuyé d'ailleurs sur de nombreuses mentions des chroniqueurs confirmait l'authenticité des reliques.

Désireux d'éviter toute revendication de la part de l'Etat et d'assurer à ces épaves de la Révolution, la destination voulue par les donateurs, le possesseur déclara s'en dessaisir en faveur du Pape régnant et le protonotaire apostolique dressa acte de cette volonté, comme aussi de l'enquête à laquelle il procéda sur l'origine de ces précieux dons.

Il se chargea également de les faire parvenir à destination.

On comprend donc qu'il insista dès son arrivée à Rome pour obtenir la faveur d'une audience.

Admis au bout de peu de jours, en présence de Grégoire XVI et reçu de la façon la plus flatteuse, Van der Vrecken fut confondu, lorsque son interlocuteur lui remit, dès le début de l'audience, le cordon de commandeur de l'ordre de St. Grégoire, en lui prescrivant de s'en revêtir sur le champ. Il osa à peine prier le Souverain Pontife d'agréer les reliques dont il était porteur, et dont celui-ci le remercia vivement.

Une conversation de plus d'une heure s'engagea ensuite et roula sur les intérêts religieux de la Belgique. Le Pape questionna Van der Vrecken au sujet des Evêques et du clergé Belges, du ministre de Belgique à Rome (1), et ne le congédia qu'après avoir exigé la promesse de renouveler sa visite deux fois par semaine, et lui avoir remis divers cadeaux précieux, tels que reliques et médailles.

Après ces premiers devoirs de politesse, le comte Van der Vrecken songea à faire une excursion en Sicile; c'était un projet déjà ancien, et le séjour de deux mois qu'il comptait faire, à Rome, pour s'acquitter des missions dont il était chargé, semblait autoriser cette absence. Cependant, en arrivant à Rome, il avait apprit l'arrivée du choléra asiatique à Naples; dès les premiers jours de son séjour, le nonce du Pape, à Naples, annonçait déjà plus de 400 décès par jour. Renonçant à visiter Naples, Van der Vrecken se résigna à se rendre directement à Palerme, où la fête de Ste Rosalie devait être célébrée

(1) Le vicomte Vilain XIIII représentait la Belgique à cette date, près des diverses cours Italiennes, et notamment à Rome. Voir plus loin.

Digitized by Google

en grande pompe, le 11 juillet. Tout-à-coup, le 3 juillet, on annonça deux cas de choléra à Palerme; le 4 il y en avait des centaines, le 10 on comptait 1845 décès!

Ces terribles nouvelles, renseignées avec exactitude à son ami le cardinal Bernetti, secrétaire d'Etat, forcèrent Van der Vrecken à renoncer à l'excursion projetée. Malheureusement, il ne prévit pas l'extension que le fléau allait prendre, et il résolut de rester à Rome.

Ses mémoires, rédigés d'après les pièces officielles, telles que rapports de nonces et consuls Romains, présentent un tableau effroyable de Palerme et de Naples. En quelques jours, la première de ces villes perdit 16,500 habitants, soit le dixième de sa population; la populace se souleva, — et une guerre civile fit succéder de nouvelles horreurs aux ravages de l'épidémie.

A Rome la crainte s'empara des habitants; le 10 juillet, on apprit que le fléau avait passé les frontières, et que des fuyards l'avaient apporté à Cezarano, dans les Etats Romains.

Le Gouvernement Pontifical autorisa les villes et les bourgs à instituer des cordons sanitaires, afin d'empêcher la propagation de la maladie. Il prit, en même temps, toutes les précautions possibles pour en empêcher la propagation à Rome. Commissions sanitaires, lazarets, surveillance minutieuse de tous les malades, préparation de cordons sanitaires pour isoler tout foyer d'infection, tout fut organisé en peu de jours, sous les yeux de Van der Vrecken, que Grégoire XVI entretint, à plusieurs reprises de tous les détails de ces mesures.

Une neuvaine de prière, suivie par une foule innombrable dans toutes les églises de la ville, commença le 23 juillet. Elle rassura la population mais elle ne put arrêter le marche du fléau.

Le 24 ou le 25, un cas de choléra se déclara sur une place publique où passait Van der Vrecken; en une heure la population entière en était informée et un voile de deuil parut descendre sur toute la cité. Dès le lendemain, une dizaine de cas identiques éclataient sur divers points. Le surlendemain on ne comptait déjà plus le nombre des victimes.

Quel spectacle que celui de la ville des Papes durant ces jours de tristesse! Des cordons de troupes cernent les maisons où le fléau a éclaté. Les couvents et établissements publics sont transformés en lazarets. On ne rencontre que des convois funèbres, des transports de malades, ou des prêtres courant chez les agonisants. Sur les murs,

Digitized by Google

on ne voit que des affiches officielles, annonçant les mesures de précaution prises par les autorités.

Malgré les lettres pleines d'inquiétude de sa femme, Van der Vrecken avait tenu bon les premiers jours. Cependant, se rendant compte des angoisses qu'il occasionnait en Belgique, il songea à quitter le foyer dangereux au milieu duquel il vivait. A sa grande stupeur, il constata qu'il était trop tard. Les premiers jours de l'apparition du fléau, des centaines d'étrangers avaient fui vers la Toscane et vers les bords de l'Adriatique. Les habitants des villes et villages traversés par ces fuyards, ne tardèrent pas à s'alarmer et à fermer leurs portes à tout voyageur, au moyen de cordons de force armée. En peu de jours cette attitude hostile prit un développement tel que trente cavaliers durent accompagner le courrier de la poste, pour forcer le passage à Albano. Après cette scène de violence, les routes se trouvèrent définitivement fermées.

Le voyageur qui avait bravé tant de périls, qui avait disputé sa vie aux gendarmes de la République et de l'Empire, aux espions de Napoléon, aux glaces des Alpes et des Apennins, se voyait réduit à attendre le danger, pour ainsi dire, l'arme au pied. Non pas qu'il le craignît : il se croyait à l'abri du fléau, mais il ne pouvait supporter l'idée des craintes terribles de sa femme et de sa famille, instruites par les journaux des progrès du mal à Rome, et probablement privées de toute nouvelle de lui.

Il finit par perdre le sommeil, tant étaient grandes ses inquiétudes. Ne cessant de calculer tous les moyens de quitter la ville, et, encouragé par le Souverain Pontife, qui lui promettait son appui énergique, il finit par se décider à tenter de partir comme courrier diplomatique extraordinaire du St. Siége. Le 2 août il exposait son plan à Grégoire XVI, qui le ratifia sur le champ, et le 3 août au soir, il partait pour Bologne, muni de dépêches pour Mgr. de Angelis nonce Pontifical à Schwytz. Dans son audience de congé, Grégoire XVI lui remit le récépissé des reliques de la Ste Croix venues de Maestricht, et y inséra les témoignages les plus flatteurs de sa bienveillance, en ajoutant qu'il déposerait la relique dans la basilique Vaticane, près de la Confession de St Pierre.

A ce moment même le fléau éclatait au couvent des Dames du Sacré-Cœur et y frappait à la fois sept religieuses, parmi lesquelles Mme de Bellefroid. Il épargna heureusement un jeune abbé français,

Digitized by Google

que Van der Vrecken avait fréquemment rencontré et dont on devinait déjà le talent, l'abbé Lacordaire.

Contrairement à son attente, notre courrier extraordinaire put traverser les bourgs les plus voisins de Rome, grâce à la nuit et grâce à son titre d'envoyé du St Siége. Il lui fallut négocier, protester, promettre de ne pas sortir de sa voiture, subir des visites nombreuses et essuyer des affronts répétés, mais il parvint toutefois à gagner Bologne. En peu de jours il était à Schwytz, et, après un séjour en Suisse qui lui permit de voir Einsiedeln, le lac des Quatre Cantons et le Rigi, il rentrait à Houthem sain et sauf, le 4 septembre 1837.

Il eut soin de ne pas oublier les victimes du fléau qui avait précipité dans un seul cimetière de Rome 15,800 cadavres (1). Le 6 octobre 1837, il envoya au cardinal Lambruschini, une somme de 1057 frs., destinée à secourir les familles les plus éprouvées. Sur ordre de Grégoire XVI, cette somme fut distribuée aux enfants privés de parents par le fléau.

Au voyage de 1837, se rattachent les quelques détails suivants, intéressant l'histoire diplomatique.

Le Vicomte Charles Vilain XIIII, accrédité par le gouvernement Belge auprès de la Cour Romaine en 1832, avait cessé ses fonctions en avril 1833, à la suite de certaines difficultés entre lui et le St Siége. Il attribuait sa disgrâce à son secrétaire M. Blondeel, qui aurait communiqué à la Curie les copies des dépêches adressées au Gouvernement de Bruxelles par son chef (2). En 1835 il avait été renommé par le Gouvernement Belge, sans l'agrément du St Siége qui laissa voir son mécontentement, et il avait retardé sa venue à Rome jusqu'en 1837, tout en y étant représenté par son secrétaire.

En 1837 il fut enfin reçu par Grégoire XVI, au mois de juin; il obtint une audience de congé en octobre, et se retira définitivement. Mais son insuccès entraîna également le départ de Mr Blondeel, envoyé à la fin de la même année, comme consul général à Alexandrie.

Ce fut seulement le 15 novembre 1839, que le Comte d'Oultremont remplaça M. Vilain XIIII.

Il importe de remarquer que la Cour Pontificale fut loin d'avoir,

(1) Selon une lettre du P. Lamarche du 7 novembre 1837.

(2) Les missions du Roi des Belges auprès du St Siége, depuis 1830, par le Bon de Haulleville. Revue générale, 1888, Ir vol.

Digitized by Google

dans ces démêlés, le rôle capricieux que certains historiens lui ont prêté.

Nous voyons, en effet, dans la correspondance de Van der Vrecken que ce dernier était l'ami de Vilain XIIII et que leur compatriote, le P. Lamarche, lié également avec tous deux, envoyait dès 1832 et 1833, au premier, des nouvelles et des compliments affectueux et réitérés du second (1). Le 2 mars 1836, le P. Lamarche s'expliquant auprès de Van der Vrecken sur le retour de Vilain XIIII comme ministre de Belgique à Rome, attribuait l'attitude peu favorable du St. Siége, à la trop grande liberté de langage et d'allure que s'était permise l'envoyé Belge, »alla sua poca prudenza". Le 12 décembre 1837, le même correpondant revenant sur ce sujet, disait que Vilain XIIII parlait trop et qu'il avait eu tort d'en vouloir à Blondeel, lequel »a toujours parlé en faveur du Vte Vilain XIIII".

Passant par Florence en juin 1837, Van der Vrecken s'arrêta dans la famille Vilain XIIII, dont il n'eut pas le plaisir de rencontrer le chef, momentanément absent de sa résidence; mais, renseigné par ses correspondants, il put prendre énergiquement la défense de celui-ci, lors de sa première audience de Grégoire XVI, le 9 juillet 1837. Il put, en particulier, répondre aux questions du Souverain Pontife, au sujet de l'attitude de Vilain XIIII au Congrès National Belge (2) et plusieurs fois, durant ses différentes audiences, il put reprendre ce sujet délicat. Grâce aux explications qu'il donna, l'Envoyé Belge reçut du St. Père, à cette époque, un accueil sur lequel il n'avait osé compter (3).

En même temps, Van der Vrecken vit à l'œuvre Blondeel, qui en juillet et en août 1837, remplissait à Rome les fonctions de chargé d'affaires de Belgique, et qui, en cette qualité, protégea avec un dévoûment remarquable, ses nationaux contre le fléau du choléra.

---

(1) Lettres du 31 janvier, 30 mars, 6 avril, 21 août 1833.

(2) Il y avait pris la défense des Saint Simoniens, au nom de la liberté des cultes, le 18 février 1831. Huyttens. Discussions du Congrès National, II p. 541 et suiv.

(3) Lettre de Vilain XIIII à Van der Vrecken, datée de Florence, 11 août 1837. »Permettez-moi, en attendant de vous remercier de la manière dont vous avez parlé »de moi au Pape. J'ignore ce que vous lui avez dit, mais dans la longue et si »bienveillante audience que le St. Père m'a accordée, le jour de mon départ, »il m'a fait entendre que vous lui avez parlé de moi, et j'ai pu juger, d'après »le changement d'accueil de S. S. que ce n'était pas en mal."

Digitized by Google

Rentré en Belgique, il put signaler au comte de Theux les services de M. Blondeel et ainsi il contribua à assurer à celui-ci, la mutation honorable qui allait le mener à une brillante carrière diplomatique (1).

Aussi reçut-il bientôt de celui-ci, une lettre pleine d'expressions de reconnaissance, en date du 11 mai 1838, dans laquelle Mr. Blondeel insérait la protestation suivante, intéressante pour l'histoire de ses démêlés avec son chef:

»Mais j'oubliais de vous dire que j'ai appris quel a été le grand chef d'accusation de M. Vilain; il a osé déclarer que j'avais remis au St Siége, copie des lettres écrites par lui dans sa première mission à Rome, au général Goblet, alors ministre des Affaires Etrangères, et dont j'étais secrétaire à cette époque. Ceci est une calomnie comme tout le reste, qui lui vaudra quelque jour un éclatant démenti" (2).

Après avoir aidé ainsi les Représentants Officiels de son pays, Van der Vrecken dut encore se préoccuper de leur remplacement.

En novembre 1837, un chargé d'affaires Mr Vermeersch, remplaça provisoirement Mr Blondeel, mais le ministre restait à nommer, et sa nomination tarda jusqu'en novembre 1839. Par diverses lettres de ses correspondants, notamment du P. Lamarche, Van der Vrecken fut supplié, au cours de 1838, d'intervenir auprès du Gouvernement Belge pour que celui-ci désignât un envoyé sympathique au St Siége, tel que le baron de Man ou le comte d'Oultremont (3).

Ce dernier fut nommé en 1839, et il accepta, non sans hésitations. Par un de ces hasards dont elle a le secret, la Providence envoyait

---

(1) De Haulleville, ouvrage cité, p. 465 et suiv.

(2) Ajoutons que dans une lettre du 28 août 1839, le cardinal Bernetti s'explique avec Van der Vrecken au sujet de Vilain XIIII et attribue l'insuccès de celui-ci à ce fait qu'il *parlait trop* et se croyait toujours dans son pays, au lieu de se conformer aux convenances diplomatiques exigeant une certaine réserve. Le cardinal n'eût pas manqué de parler des dépêches de Vilain XIIII, s'il en avait eu quelque connaissance.

(3) Le comte Emile d'Oultremont de Wegimont de Warfusée, fils de la comtesse d'Oultremont exilée à Paris en 1811, avait largement aidé Van der Vrecken à réunir les aumônes nécessaires à l'entretien de Pie VII et du clergé emprisonnés par Napoléon. Ce fut pour lui que Van der Vrecken entreprit son 4me voyage à Rome en 1825.

Voir les notes que contient sur lui et sa famille le »*Recueil des bulletins de la propriété publiés par le Journal l'Escaut*" 1887, p. 99—100, 131, et 1891, p. 127.

Digitized by Google

ainsi à Rome, par l'intermédiaire du pélerin de 1813, un de ses mystérieux et généreux collaborateurs dans l'œuvre de la défense du clergé catholique contre Napoléon.

VII.

Les traités de 1839, qui séparèrent définitivement le Limbourg Hollandais de la Belgique, n'empêchèrent pas P. Van der Vrecken de continuer à s'intéresser au pays de sa femme et aux œuvres qui pouvaient y contribuer au salut des âmes (1).

Se rendant compte de l'importance de l'enseignement, il rédigea le 26 août 1840, un mémoire adressé au P. Roothan, Général de la Compagnie de Jésus, pour lui demander de fonder un Collége à Ath en Hainaut; il y signalait l'état défectueux du collége communal, les dangers qu'il présentait pour la religion des élèves, et les défiances légitimes qu'il inspirait aux familles. Par une lettre du 24 septembre 1840, le P. Roothan déclina cette offre (2).

En faisant ses adieux au Cte Van der Vrecken, en 1837, Grégoire XVI lui avait exprimé la crainte de ne plus le revoir. Le Pontife avait néanmoins échappé au choléra et s'était rappelé par des lettres au souvenir du pélerin de Maestricht. Ce dernier, toujours attiré vers Rome et désireux de faire le voyage de Sicile que l'épidémie lui avait interdit, se décida à franchir de nouveau les Alpes en 1843. Vers le 20 mars il quitta Houthem et il gagna Civita-Vecchia par Metz, Lyon et Marseille (3).

---

(1) Il continua à s'occuper principalement des intérêts spirituels de ses compatriotes, comme le prouvent les lettres citées plus haut de M.Mgrs Paredis, Laurent, Vrancken, Belgrado.

(2) En 1851, le Cte Van der Vrecken fut plus heureux en obtenant du P. Roothan la promesse de continuer à s'occuper du collège de Sittard (Limbourg Hollandais).

(3) Passant à Gênes, il y visita dans un asile d'aliénés l'infortunée Genueffa Colombo, jeune italienne qu'il avait assistée quelques années auparavant à Maestricht, et dont il avait obtenu le rapatriement aux frais des autorités italiennes. Il constata *de visu* la folie complète de cette malheureuse, et dans son journal de voyage il ne put s'empêcher d'insérer une note démentant énergiquement les détails insérés sur G. Colombo dans un roman à sensation publié plus tard sous le titre de: »*L'orpheline de Maestricht.*" Ce roman avait pour auteur un parisien, qui rédigea à Maestricht une feuille française »L'Intelligence", nouveau journal du Limbourg. L'auteur, Jules le jaloux de Paully, était né en 1813 et il quitta Maestricht en 1861.

Digitized by Google

Le 18 juin il était à Rome, où il retrouvait le P. Lamarche et le cardinal Bernetti, ses hôtes dévoués. Dès le 23, il était reçu par Grégoire XVI qui l'embrassa et lui accorda diverses preuves de sa bienveillance.

Le 29 notre pélerin assista aux magnifiques cérémonies célébrées à St. Pierre, à l'occasion de la fête des S. S. Apôtres Pierre et Paul; le Pape officia, assisté de 33 cardinaux et de 50 évêques, en présence du corps diplomatique, de toute sa cour et d'une foule d'étrangers.

La fête de Ste Rosalie, qui devait se célébrer à Palerme le 11 juillet, parut à notre voyageur la meilleure occasion pour visiter enfin la Sicile. Il s'y rendit et put assister dans la rue de Tolède, à Palerme, à la procession qui s'y déployait chaque année en l'honneur de la patronne de la ville.

Précédée des troupes, des ordres religieux et confréries, la statue de Ste Rosalie s'avançait majestueusement sur un char atteignant la hauteur du 4me étage des maisons, char contenant 90 personnes, et tiré par 48 bœufs. Ce immense cortège circulait la nuit, au milieu d'une illumination féérique, au sein d'une foule énorme.

Après avoir visité les principales curiosités de la Sicile, Van der Vrecken se dirigea vers l'Etna, qu'il gravit en partie à cheval, en partie à pied, et dont il atteignit le sommet, peu avant le lever du soleil. Il put assister au spectacle grandiose de l'astre du jour se levant au dessus de la mer Méditerranée et illuminant progressivement toute la Sicile et la Calabre, s'étendant aux pieds du spectateur, et il ne s'arracha qu'à regret à la contemplation d'un panorama aussi éblouissant.

De la Sicile, il prit le chemin des écoliers, en poussant une pointe jusqu'à Malte, où, au milieu des ruines curieuses des établissements des chevaliers de St. Jean de Jérusalem, il rencontra les derniers survivants de cet ordre illustre, et eut peine à les reconnaître sous les traits de quelques vieillards infirmes et misérables.

Enfin, après avoir encore séjourné durant tout le mois d'août à Rome, et après avoir obtenu du Souverain Pontife une audience de congé à la fin de laquelle ce saint vieillard lui fit ses adieux jusque dans l'autre vie, Van der Vrecken quitta Rome le 1er septembre. Il se rendit à Gênes, et franchit le grand St Bernard à pied sans guide, en logeant à l'hospice situé au sommet de ce célèbre passage

Digitized by Google

des Alpes; à la fin du mois il était rentré dans sa riante demeure de Houthem.

VIII.

Tandis que en Hollande la situation des catholiques s'améliorait sensiblement, et qu'en Limbourg notamment la création de l'Evêché de Ruremonde contribuait à fortifier le zèle des pasteurs et des fidèles et à développer les bonnes œuvres chères à Van der Vrecken, la révolution poursuivait son programme anti-religieux et anti-social et bouleversait l'Europe; la guerre au catholicisme se déclarait ouvertement en Suisse et se préparait en Italie, en France et en Allemagne. Au milieu de ces agitations, l'avénement de Pie IX, proclamé Pape le 19 juin 1846, fut signalé par des réformes nombreuses qui encouragèrent les ennemis de la Papauté et ne laissèrent pas de troubler les correspondants de Van der Vrecken.

Tenu par eux au courant des nouvelles de toute l'Italie, le châtelain de Houthem prévit l'ébranlement prochain des trônes et des nations sous l'effort peu combattu des novateurs et des sociétés secrètes. Il n'oublia pas, cependant, de féliciter respectueusement le nouveau Pape de ses loyaux essais de réforme, et il en reçut le 28 juillet 1847, un bref, louant le zèle dont il avait fait preuve dans les temps les plus difficiles.

Bientôt, par l'intermédiaire de ces mêmes correspondants, il assista, le cœur navré, à la Révolution Romaine de 1848—1849, à l'assassinat de Rossi, à la fuite du Pape vers Gaëte et à tous les excès de la démagogie.

Dans le beau couvent de la Minerve, où il avait si souvent logé, deux Dominicains furent poignardés par des brigands à la solde de Mazzini. Non content de multiplier les pillages, les assassinats, les sacriléges, les bandes révolutionnaires occupèrent le couvent et le transformèrent en caserne et en hôpital. Déjà malade de la poitrine depuis 1845, le malheureux P. Lamarche ne voulut pas quitter le couvent où il exerçait les fonctions de curé, et, victime de la brutalité de ses hôtes, il dut bientôt s'aliter et expira le 2 juillet 1849, au milieu des insultes des prétendus défenseurs de la frater-

Digitized by Google

nité et de la liberté, au moment même où pénétraient dans la ville Eternelle, les colonnes libératrices de l'armée Française (1).

Privé de cette précieuse amitié, Van der Vrecken, n'avait plus désormais en Italie, d'autre correspondant intime, que son compagnon d'études, le cardinal Bernetti, échappé par hasard aux assassins et retiré à Fermo, dans sa famille, durant les troubles révolutionnaires. Le 14 février 1849, il adressa directement au cardinal Antonetti une somme de 2000 frs., destinée au St Père séjournant à Gaëte, somme dont le cardinal lui accusa réception peu de jours après.

Apprenant enfin le prochain retour du Pape dans sa capitale (retour effectué le 12 avril 1850), il lui adressa le 19 février 1850 à Portici, une longue lettre le félicitant au sujet des derniers événements, et, s'excusant par son grand âge de ne pas venir en personne saluer le Souverain Pontife dans sa capitale. Une réponse affectueuse de Pie IX, datée de Rome le 18 mai 1850, suivit cette démarche; le Pape y rappelait spécialement les services éminents rendus au St Siége par le destinataire »au péril de ses jours."

Profondément touché de l'attention du Pontife et, désireux de lui présenter ses hommages, comme aussi de faire ses adieux à son ami Bernetti et à la Rome de son enfance, le châtelain de Houthem prépara un dernier voyage, dont le récit détaillé ne nous a pas été conservé.

Nous savons seulement par sa correspondance, qu'il entreprit durant l'été de 1851, à l'âge de 74 ans, ce septième et dernier pélerinage au tombeau des Apôtres, et qu'il l'accomplit sans que sa santé en souffrît. Il séjourna à Rome, au plus fort de l'été, durant les mois de juillet et d'août, et fut parfaitement reçu par Pie IX. A sa dernière audience, le Souverain Pontife retint longtemps le vieillard, le remercia avec effusion de sa démarche, lui fit cadeau d'une précieuse croix de corail, et non sans émotion, prit congé de lui, en lui disant: »Au revoir, mon cher comte, dans un monde meilleur."

Ce fut avec les mêmes sentiments d'espoir dans une autre vie et de chagrin momentané bien vif, que sur sa route de retour, Van der

---

(1) *Notice sur le P. Vincent Lamarche de l'ordre de St. Dominique*, extraite de la Revue Catholique, octobre 1850. — Tirlemont, Merckx 1850.

Digitized by Google

Vrecken fit ses adieux, le 24 août 1851, au cardinal Bernetti, après avoir passé huit jours avec lui dans sa retraite de Fermo.

Revenu dans sa patrie, en septembre 1851, le patriarche des catholiques Limbourgeois, déposa définitivement son bâton de pélerin. La mort du cardinal Bernetti, survenue le 11 mars 1852, celle de M. Olislagers, décédé le 20 septembre 1852, et, par suite, la rupture graduelle de ces puissants liens d'amitié qui l'avaient uni à la Curie Romaine (1), l'âge et les infirmités, le forcèrent à renoncer enfin à l'activité dont nous avons vu tant de preuves.

IX.

Longtemps encore, toutefois, il continua à s'occuper des bonnes œuvres qui avaient rempli son âge mur, notamment de la Propagation de la Foi et des Conférences de St Vincent de Paul. Il était président de la Conférence de ce nom organisée dans sa paroisse à Maestricht, et c'était un noble exemple pour la jeunesse du Limbourg, que de voir ainsi à la tête d'une des œuvres les plus nouvelles de la foi catholique, le vieil athlète qui, depuis plus de cinquante ans, personnifiait dans les Pays-Bas, le dévoûment à la cause de la religion et de la Papauté (2).

De grandes épreuves l'attendaient dans ses dernières années. Ce fut d'abord, la perte de sa femme, décédée à Maestricht le 2 novembre 1853; ce furent aussi les attaques incessantes dirigées en Italie contre la Papauté, et les tentatives de vol à main armée dont la Révolution, complice du Piémont, menaça le St Siége, en dépit de toute justice, notamment en 1860, 1862, 1867.

Il se retira à Houthem, où les soins dévoués d'une parente, revenue de la religion Réformée à la religion catholique, adoucirent ses dernières années,

---

(1) C'est en 1856 que s'arrêtent les précieuses correspondances de Van der Vrecken dont nous avons parlé plusieurs fois.

La dernière lettre du cardinal Bernetti, est datée du 29 octobre 1851; elle félicite son ami d'être heureusement rentré à Maestricht.

(2) Il n'oubliait pas les intérêts temporels de ses concitoyens. Appelé à siéger dans la commission d'agriculture de la Province de Limbourg, il exerça pendant trente ans les fonctions de secrétaire de cet important collège. (Annuaire administratif du Limbourg, 1821 à 1850).

Digitized by Google

troublées par l'affaiblissement de ses facultés. Les fatigues et les émotions avaient fini par dompter cette nature puissante, et l'avaient cruellement accablée. Malgré cet affaissement, les souvenirs de son dévoûment généreux lui restaient présents à la mémoire d'une façon vivante. Nous tenons d'un témoin oculaire, que, peu avant la mort du comte Van der Vrecken, voulant, au cours d'une visite à Houthem, faire revivre l'intelligence quelque peu éteinte du châtelain, il n'eut qu'à entretenir celui-ci de Rome et de la Papauté. En entendant ces mots, le vieillard se redressait, les souvenirs lui revenaient, les récits, les portraits, les descriptions se succédaient sur ses lèvres. On croyait entendre un jeune homme racontant son premier voyage, avec tout le feu de ses vingt ans.

En 1863 il vit se réaliser un de ses désirs les plus chers en assistant au mariage de sa parente et de son neveu, M. Nève, mariage à la suite duquel ce dernier, jusque-là bibliothécaire en chef et professeur honoraire à la Faculté de philosophie de l'Université Catholique de Louvain, vint habiter Houthem.

Le 25 mars 1868, il s'endormit pieusement dans le Seigneur qui lui épargna, en l'appelant à lui, la suprême douleur d'apprendre les spoliations de 1870, et de savoir Rome envahie, le Pape prisonnier, le Quirinal déshonoré, le droit, une fois de plus, audacieusement foulé aux pieds.

Peu de jours après, une foule immense accourue dans la paisible vallée de la Gueule, accompagna à sa dernière demeure ici-bas, au pied de l'église conventuelle de St. Gerlach, le nonagénaire et légendaire pèlerin de Rome.

Conduits par sa Grandeur Mgr. l'Evêque de Ruremonde, les catholiques du Limbourg se réunirent autour de ce cercueil et écoutèrent avec recueillement l'éloge funèbre prononcé, au nom du clergé du diocèse, par Mr Van Soest, vicaire à Maestricht.

Une simple pierre tumulaire rappelle aux étrangers le nom de ce fils dévoué de l'Eglise; mais la mémoire des Limbourgeois et de tous les Belges a suppléé à tant de modestie et de désintéressement en popularisant le nom vénéré de Van der Vrecken; la gravure a reproduit ses traits (1), des publications populaires ont rappelé les

(1) En 1852, un fort beau portrait du comte Van der Vrecken fut gravé par Schubert et édité par la maison Simoneau de Bruxelles.

Digitized by Google

faits principaux de sa vie [1]. Puissent ces lignes contribuer encore à préserver de l'oubli, auprès des générations nouvelles, la figure attachante de celui qui en est l'objet!

Puissent-elles aussi contribuer à montrer à ces écrivains, malheureusement nombreux, qui prétendent ravaler notre patrie, à la date de 1790, à l'égal de la Béotie et de la Chine, combien d'indépendance, de fermeté, de prudence, d'élévation, l'éducation religieuse du siècle dernier avait pu inspirer à nos ancêtres, en dépit de l'invasion progressive des idées françaises!

PAUL VERHAEGEN.

---

[1] Cf. »*Hulde aan de zalige nagedachtenis van den heer Paul Van der Vrecken*, lijkrede bij de plechtige begrafenis te Houthem St. Gerlach, den 30 Maart 1868, door A. Van Soest, kapelaan in O. L. Vrouwe kerk te Maastricht." Maastricht bij Hollman, 1868.

Voir aussi: »*Korte levensschets van Graaf Paul Van der Vrecken*, uitgegeven door de Administratie van de Katholieke Illustratie," bij Henri Bogaerts, St. Jorisstraat, 's Hertogenbosch.

Digitized by Google

Opschriften der Grafsteenen

zich bevindende in de gangen der gevangenis

voorheen Minderbroederskloster

TE MAASTRICHT.

Medegedeeld door Baron von GEUSAU.

Zooals bekend is hebben de Minderbroeders op het einde der 17e eeuw hun klooster op de St. Pieterstraat verlaten en een nieuw klooster gebouwd op de Tongerschestraat. Nadat ingevolge de wet van 15 fructidor an IV (1 September 1796) tot opheffing der geestelijke orden, dit klooster door de Paters was verlaten, heeft het eerst gediend tot departementale school, daarna tot werkhuis van behoeftigen en is ten slotte ingericht geworden tot gevangenis.

Door deze veelvuldige verandering van bestemming is er in het klooster veel verbouwd geworden, zoodat men niet met zekerheid kan zeggen of de grafsteenen nog op dezelfde plaats liggen, waar zij oorspronkelijk zijn nedergelegd. Wij laten daarom de opschriften dier grafsteenen, volgens de daarop aangegeven jaartallen, volgen.

V(enerandus) P(ater) F(rater)
JVDOCVS VAN
GESTEL S(acerdos) P(rædicator) C(onfessarius)
OBIIT 26 JVLY
1694

B(roeder) PHILIPPUS
VAN DEN
BERGHEN.
24 JULIUS
1702
R. I. P.

Digitized by Google

1711
F.(rater) FRANS
HUTEBIESE.
S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius) GUAR.(dianus)
7 SEPT. R. I. P.

V.(enerandus) P.(ater) FRANCISCUS.
MONS.
S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius) OB.
8. JAN. 1717

F.(rater) JACOBUS
VAN ABEL.
LAI.(cus) NOVIT.(ius)
B. 14 MARTY
1717

V.(enerandus) P.(ater) F.(rater) DIONISI.(us)
LIPSEN.
VICARIUS.
OBIIT
28 JVN. 1718
R. I. P.

F.(rater) FERDINANDUS
TOURS.
LAIC.(us) OB.(iit)
23 DEC. 1719

F.(rater) LAUR.(entius)
ODE-
KERCKEN
LAICUS
1 OCT. 1722

OBIT 6 APRIL
B(roeder) GERARDUS
FRANCX
1724.

V.(enerandus) P.(ater) F(rater)
FRANCISC.(us)
TILEMANS. S.(acerdos)
P.(rædicator) C.(onfessarius) OB. 25
JAN. 1725

P (ater) RUDOLPHUS.
TRIBOLET
S.(acerdos) P.(rædicator) OBIIT
24 JVNI 1727

A(nn)O D(omi)NI 1736
DIE 26 AP. OBIIT.
A.(dmodum) V.(enerandus) P.(ater) F.(rater) GODEF(ridus)
ESSERS. S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius)
ET. VIC.(arius) ACT.(ualis)
R. I. P.

Digitized by Google

F.(rater) JOANNES
VOLDERS.
LAICUS. JUB.(ilarius)
DEN. 8. OCT.
1740. R. I. P.

16 XBRIS 1740
OBYT. P.(ater) F.(rater) ANT.(onius)
RUTTEN. S.(acerdos)
P.(rædicator) C.(onfessarius) ET. ORG.(anista)
R. I. P.

6. 7BRIS. 1741
OBYT. P.(ater) F.(rater)
MATHIAS LOVRIX
S.(acerdos) P.(rædicator) ET. C.(onfessarius)
R. I. P.

1742.
1 FEB. OBYT.
F.(rater) JOES. DE
CRAEN. LAIC.
R. I. P.

A° D(omi)NI. 1743.
DIE. 7. 7BRIS.
OBYT. V.(enerandus) P.(ater) F.(rater)
LAMB.(ertus) PUTMANS
S.(acrae) T.(heologiae) L.(ector) M.(oralis)
R. I. P.

1748. 7. 9BER
OBIIT. P.(ater)
HENRICUS
JANSSENS. S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius)
R. I. P.

F.(rater) RVMOLDUS
BERTELS. LAIC. DISP.(ensator)
FIDE.(lis) OBIIT
6 OCT. 1749
R. I. P.

13. DEC. 1753.
HENRICUS
LEMMENS
LAICUS
R I. P.

1754.
16 GBRIS. OBYT. F.(rater)
JOANNES. VAN DE
WYGAERT. LAIC.(us)
HORTUL(anus)
R. I. P.

Digitized by Google

1755. 22 FEBR.
OBYT. V(enerandus) P(ater) ANTON
KERSAVONTS
S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius) IN. ORD.(ine) JUB.(ilarius)
R. I. P.

OBYT 30 JULY
1756. P.(ater) P.(rater) NICOL.(aus)
DE LAET. S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius)
R. I. P.

OBYT. 26 MARTY
1759 P.(ater) F.(rater) FRANC.(iscus)
DUBIEN. S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius)
R. I. P.

OBYT. 22
9BRIS. 1759
P (ater) F.(rater) FRANC.(iscus)
RAPPELLIER.
S (acerdos) P.(rædicator) C (onfessarius)
R. I. P.

OBYT. 29. JAN.
1763. V.(enerandus)P.(ater) HENR.(icus)
MENS. JUB.(ilarius) ALIQ.(uando)
CONC.(ionator) AC. MON.(ialium) CON.(fessarius)

OBIIT. 29 JAN.
1764. P.(ater) HENR.(icus)
VAN. BORCOM
S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius)
R. I. P.

OBIIT. 14 FEBR.
1764. P.(ater) F.(rater) ADR.(ianus)
DE COSTER
S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius)
R. I. P.

Digitized by Google

OBIIT. 1767
DIE 28. SEPT.
P.(ater) F.(rater) CAR.(olus)
LE. PAGE. S.(acerdos)
P.(rædicator) C.(onfessarius) R. I. P.

OBIIT 23. 8BER.
1768 F.(rater) SERVAT.(ius)
BEMELMANS
DIACON.(us) R. I. P.

OBIIT 13 XBRIS 1771
V.(enerandus) P(ater) LAMBERTUS
WOUTERS ALIQ(uando)
VIC.(arius) ET. INSTRUC(tor)
R. I. P.

ANNO 1775
DE. 21 NOV. OBIT
V.(enerandus) P.(ater) F.(rater) FRANCISC.(us)
LA CROIX
S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius) IN. ORD.(ine) AC. SAC.(erdotio) JUB(ilarius)
R. I. P.

V.(enerandus) P.(ater) F.(rater) JOES
MULDER. ALIQ(uan)DO
CONC.(ionator) ET. DISC.(retus)
CONV.(enti) OBIIT
5 JULII 1778
R. I. P.

1781
23. 8BRIS. OBIIT
P.(ater) F.(rater) JOES.
DELHE S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius)
R. I. P.

A°. D(omi)NI. 1790. DIE.
17 7BRIS. OBIIT. P.(ater) F.(rater)
JOES. MERTENS
S.(acrae) THEOL.(ogiae)
ALUMNUS. AETATIS
28. PROF. 3. SAC. 2.

Digitized by Google

A(nn)O. D(omi)NI. 1792 DE
2 JANI. OBIIT. P.(ater)
JOES THEEUS
S.(acerdos) P.(rædicator) C.(onfessarius) AETATIS 53
PROF.(essionis) 31 SAC.(erdotii) 29.
R. I. P.

ANNO. DO(min)I. 1795
21 MAY OBIIT.
F(rater) JACOBUS
MOMBAERS. LAICUS
HORTULANUS
FIDELIS. ANNO
AET.(atis) 68. PROF.(essionis) 39
R. I. P.

Digitized by Google

Het klokkenspel van Sittard.

Dikwijls heeft over deze plaats in vroegere eeuwen de oorlogsfakkel gezwaaid, en rijkelijk hebben hare inwoners al de ellenden van den krijg doorstaan.

In den Gelderschen successie-oorlog tusschen Karel V en Willem van Gulik, Berg en Kleef, werd Sittard den 22 October 1542 door de Brabantsche troepen ingenomen, waarbij zij »die stat altemael slecht hebben gemaeckt ende hebben daer eyn dorp van gemaeckt" (1). Het stadhuis schijnt bij die gelegenheid ook zeer geleden te hebben, want eenige jaren later werd tusschen Hertog Willem van Gulik en den magistraat van Sittard onderhandeld o. a. over de herstelling van het stadhuis. Het hertogelijk besluit van 13 Juli 1564, waarbij een en ander geregeld werd, bevat ook bepalingen over het plaatsen van »ein uhrwerck und klock" (2). Ongeveer honderd jaren later bleken herstellingen dringend noodig, en wendde de Sittardsche magistraat zich hiervoor tot den Hertog Filip Willem. Een hertogelijk schrijven van den 21 October 1655 bevatte het antwoord. Om de kosten te bestrijden o. a. voor het herstellen van het uurwerk en het klokkenspel, maakte de magistraat den 12 Juli 1659 een omslag van 1702 gulden en $17^1/_2$ stuiver. Het was toen niet voor het eerst, dat wij van het klokkenspel melding gemaakt vinden. Zooals wij zagen, was er in 1564 slechts sprake van één klok. Den 14 October 1644 namen echter burgemeesteren, schepenen en raad 326 gulden en 4 stuivers op (3), om twee gebarsten stadsklokken te hergieten en een nieuwe klok aan te schaffen, terwijl uit eene overeenkomst met Johan von Neell van 4 Maart 1654 (4) blijkt, dat het klokkenspel toen uit 11 klokken bestond.

(1) Publ. du Limb. VII, p. 409.
(2) Invent. v. h. Oud Archief der gemeente Sittard, I, p. 168.
(3) Ib. II, p. 48. (4) Ib. II, p. 110.

Digitized by Google

Deze overeenkomst vonden wij in het Archief te Sittard. Zij luidt als volgt:

»Khund vund zu wissen seie hiemit Jedermenniglich, dass heudt dato zwischen Einem Ehrbahren Burgermeister und Ratt der furstl. Jülichscher Stadt Sittardt, ahn einem, so dan Johanem von Neell, burgeren und Uhrwercksmeistre zu Linnich, ahm anderen theil, wegen reparation des Uhrwercks uften Rhathaus zu vorbesagtem Sittardt, nachvolgender accordt tractirt abgehandlet und beschlossen worden:

Vund Erstlich solle ermEr Johan von Neell, die ermangelende defecten vund gebrechen, angeregten Uhrwercks mit Zuziehung wolgEr. Stadt Herren Burgermeisters und Rhatsverwandten, aufs fleisigst examiniren und besichtichtigen, wie auch daraut alsobaldt geschehen ist; und nachdem lauts seines von Neell eigener relation sich befunden, dass ahndem gehenden, der Unrast und weiss treibenden wercks, ein neuw radt und spill ermangelen, wie auch, dass dass grossen, und aufwiegenden Räderen Zändt zu bessern, so dan, dass zweij neuwer getrieber von nöthen wie imgleichen, dass ahn der weiss vier Rädere zu repariren vor einss: Zum anderen, dass ahm schlag Wercke die Zändt dess grossen aufwiegenden, wie imgleichen auch dess anderen rädts Zändt, neben auch zweie neuwen getrieberen ebenfalss der besserung, wie auch zu dener noch zehen pannen, In welche die räder gehen, bedürfftig sein sollen, Zum dritten, dass ahm Spielwerke ein neuwe Tonn, Item neuwe Clauiren, uber Ein hundert und mehr schrauen oder noten, so dan ein neuw radt, welches den Windtfluegell zwingt, wie auch noch ein neuw aufwindenders radt mit Schwingelss, so dan, weil besagt Spielwercke numehr auf siebentzehen Klockhen mit dubbelen Hämeren respec. neuw gemacht und reparirt werden solle, darzu neuwe und notige Hämer ermangelten, und erfordert würden;

So ist demnach austrücklich vereinbahrt, bedingt und conditionirt, das ermEr. Uhrwerckemeister Johan von Neel nicht allein alle vorgEte defecten, und ermangelende gebrechen, sondern auch, wass sunsten noch ferners zu angeregter reparation, und respec. neuwer Verfertigung mehrbesagten Uhrwercks, wie auch bringung vorangedeuter siebenzehen Klockhen, in eine rechte musicale melodij, einich sins von nöthen sein mögte, ahm alleraccuratist, und bestendigst, und mit einem Worte, wie sich dass aufs recht meisters proba, aigt und

Digitized by Google

gebührt auf seine Kosten machen und repariren solle; wobeij dan in Specie ferner verabredt und abgehandlet.

Erstlich dass dass Spielwercke, wie vorgest., auf siebenzehen Klocken, mit dubbelen Clauiren und dubbelen Hämeren.

Zum Zweiten, dass besagte neuwe Tonn, so hoch, als dieselbe unter dass Wercke einigsins fallen kan, dan zum allerwenigsten ad $4^1/_2$ fuess auf vorangezogene dubbele Clauiren und Hämere mit ihren löcheren woll und recht correspondirendt;

Zum drieten, dass uft jedere brugge oder mensure mehrbesagter tonnen, acht verscheidene musicale noten oder schrauuen in aller gebühr gemacht werden;

Zum Vierten, dass obenmeltes schlagwerck, nicht allein die gantze Uhren auf die grosse Uhrklocke sondern auch iedesmahl die halbe Uhren, auf eine andere bequeme Spielwercksklock, schlagen, und aber die Viertel Uhren, mit spielen bedeuten und anzeigen;

Zum Funfften, dass er auch dasjenig, wass ahm besagt Uhrwercke, innerhalb Jahr und Tage mögte zu deficyren kohmen, oder sunsten mangelhafft werden auf seine eigene Kosten, (:ausserhalb doch, dass der magistrat ihme alsdan eine freie Herberge zu bestellen:) behörlich repariren, Zum 6, dass diss angeregt Wercke, alermassen vorbeschrieben und conditionirt ist, zwischen diess, und negstküufftigen s. remigij, gestalt dasselbig alssdan gebuhrendt ufzuhang, unfelbar fertig, und geraidt sein solle, welche alle und iede conditiones dan gEr. von Neell auch auf sich und angenohmen hat, Hingegen haben ebwolgE. Herren Burgermr. und Raht ihme ebgE. Uhrwercksmeistren Johannem von Neell versprochen und angelobet. Zum ersten, obberurt defectuos horlogium, auf ihre Kosten und gefahr in seinre von Neell zu Linnich gewonliche behausung, lieferen und nach volendigter arbeidt von dannen wider abholen zu lassen, Zum Zweiten, weil der Spielklockhen ahn itzo nur Eilft seindt und aber dass wercke wie vorgEt., auf Siebenzehen aussgefertigt werden solle, die ubrige sechs Klockhen, auf ihren dess magistrats gemeine Stadtmidelen zu verschaffen, und bestellen zu lassen, Zum dritten, fur seines Johannen von Neell fleiss und mehr Kösten so viel angeregt wercke auf funftzehen Klocken betrift. Ihme zur Erlohnung In 4. nachfolgende termines zu geben zweihundert und fünftzig Reichsthlr., nemblich für den ersten termin als baldt $62^1/_2$ Rthlr., für den Zweiten, als nemblich das Uhrwercke solle ufgestellt sein, gleichfalss $62^1/_2$ Rthlr., sodan ein halb Jahr

Digitized by Google

darnacher wider $62^1/_2$ Rthlr., und endtlich noch Ein halb Jahr darnacher die ubrige $62^1/_2$ Rthlr., Vund daneben ahnstundt pro arrha eine selbst einen rohrnobel, und dessen Haussfrauw zur liebnuss einen schiffnobel; zur dass werck der zweijnbriger Klocken aber, eine ehrliche recompens und recognition, dero vielg Er. von Neell sich wol begnüg lassen, und bedancken solle, Zum Vierden, beij aufsetzung dess Uhrwerckes haben obwolg Er. Hr. Burgermr. und Rhat, obgedachten von Neell ferner versprochen und anglobt, ihme und seinen Knechten eine freie Schmidt (: iedoch wol zu verstehen, die Kohle, und zum meiste — 150 ℔ Herss darzu und aber ferners nichts:) zu halten, so dan einen laiendecker und Zimmerman zu fastmachung der Klocken zu bestellen: womit dan, weile beiderseitz contrahirende Parthein, zu frieden und content gewesen, so seindt dieser accord und vertragss zettulen zweij gleichlautenden Inhaltz beschrieben und unterschrieben, auch op seithe mehrgEs Hr. Burgermrs. und Rahtz mit ihren gemeinen Stadtsiegel, op seines von Neel aber mit seiner gewonlich Pittschafft confirmirt und bestaitigt worden. So gescheh Sittardt Im Jahr 1654 ahm Vierdten Martij.

Johan von Neell, Ohrwercker in Linnich.

Ex commissione Magistratus, P. B. L. dus ab Hackh."

Volgens deze overeenkomst zou aan von Neell onmiddellijk de eerste termijn der bedongen som voldaan worden, wij vonden hiervan dan ook de volgende kwitantie:

»Anno 1654 den 4 Martij auf verordnungen des Magistrats zu reparation des uhrwercks dem Meister Jan von Neilen uhrwercksmeister zu Linnidh auf diesem Kisten bezalt $62^1/_9$ Rchtl.

Joannes Kleinen."

Reeds den 1 October van hetzelfde jaar ontving von Neell nogmaals geld op afrekening, blijkende uit de volgende stukken:

»Ahm 1 octobris 1654 mr Johannen von Neill auf verordnung des magistrats auf diesen kastlein zu reparation der Uhr Klocken bezahlt — 31 Rthlr., hiervon hat Johan von Neill folgenes Quitung ein gelievert."

»Dass Bürgermeister Scheffen und Rath der Stat Sittart, mir heut dato ferners uftrechnung geliehen haben Ein und Dreissig Reichsthaler, solches bezeugt mit meiner eigener Handt underschrifft. So geschehen zu Sittart den 1 octobris 1654 Johan von Neell."

Digitized by Google

De hoop, om spoedig in het bezit van het uurwerk en klokkenspel te komen, werd wel met aandrang uitgesproken in de kwitantie, die wij thans kunnen overleggen, maar zooals blijken zal, zouden er nog jaren verloopen:

»Dass Burgermr. und Rath der Stat Sittart mir underbenanten, zu verfertigung der Uhrklocken und Spielwercke ahm Rathauss hiesebst heut dato auf mein eingendig anhalten ferner bezahlt haben, vier und zwenzig Reichsthaler (Jedoch mit diesem beding, dass selbiges werck vor nugn. anstehende Pfingstfest, nach einhalt dess falss auffgerichen schrifftlichen accordes allerdings aussfertigen, sunsten aber ob gedachten Burgermr. und Rath freijstehen solle, so wol ob gesetzen vier und zwenzig Rthaler, alss auch alle vor diesem bezahlte pfennigen zu reperiren, vor dan mich zu herausgebung al solcher pfenningen hiemit obligire). Solches bezeuge mit meiner Handt underschrifft,

So geschehen den 14 Octobris 1655,

Johan von Neell.

N.B. Nach zufragen wohe der accordt zu finden, weil man vermeint dass noch einiche pfenningen erlacht worden, ierob im kastlein..... quitung vorhunden."

Bovenstaande kwitantie toch werd nog gevolgd door onderstaande:

»Dass heut dato der magistrat zu Sittart mir underbenanten zu bezahlung des uhrwercks ferners erlacht hat, fünf und zwenzig R.thaler, solches bezeuge mit meiner eigener handt vederschrifft.

Sittart den 20 Febrarij 1657.

Johan van Neel."

En de volgende aanteekeningen, waarop ook nog gelden aan hem gegeven worden verantwoord:

»Anno 1658 ahm 23 Novembris, mr. Joan von Neel gethaen auss dem Keessgen ad acht richsthaler.

Von Roberten Kuchen ein Souverain.

Von Jan Nolmans sol Abrahm Lul empfang in mr. Joans Nahm ad zwolff richsthaler aber allein sechs bekommen.

Eodem die hab ich ahn Abrahm Lule aufgesprochen und darnacher betzalt ad zehn richsthaller — Summa zusamen — 36 richsthaller.

Reynier Soutzen."

Digitized by Google

Intusschen bleek het, dat het uurwerk en het klokkenspel grootere herstellingen noodig had, dan men aanvankelijk bevroedde. Een stuk zonder onderteekening geeft een overzicht van de werkzaamheden door van Neel in 1660 verricht, en is blijkbaar door zijn waard aangehouden. Tevens kan men hieruit, naar het ons voorkomt, afleiden, hoe lang hij met het plaatsen en opstellen te Sittard bezig was. Dit stuk is van den volgenden inhoud:

»Anno 1660 den 20 Maij hatt der herr Bürgermeister Adam Suisters meister Johan den Uhrwircker beij mir zur herberg krängcklich ein bracht, und ist mit einem gar bössen und verwundten schenckell beij mir krancklich verplieben bis den 13 Junij, macht alsso 24 tag, setze täglich wegen verpflegung, Kost und tranck $2^1/_2$ schil. st.

Den 14 Junij hatt besagter Meister Johan erstlich angefangen auf den Rhatthauss ahm Uhrwerck allein zu arbeithen.

Den 17 und 18 eiusdem haben meister Johan und Theiss Koup zusahmen gearbeit und beij mir gessen und getruncken.

Vom 19 Junij bis den 29 eiusdem hatt meister Johan mit Wilhelmen Dhalmans Eitsumb (?) und Korstgen, Issenbröchers gearbeithet beij mir aber gessen und getrucken in der Stattnhamen.

Von vorge. 29 aber bis den 1 Julij hatt meister Johan allein beij mir gessen und getruncken.

Den 8 Julij ist meister Johanss Sohn Peter von Linnich khomen und mit seinem Vatter biss den 20 im arbeit verplieben beij mir aber kost und tranck gehabt.

Von vorges. 20 Julij aber bis den 3 August ist meister Johans Sohn absent gewesen, mr. Johan aber hatt gearbeit und beij mir seine verpflegung gehabt.

Den 3 Augusti ist meister Johanss Sohn Peter widerkhomen und hatt mit seinem Vatter bis den erste Novembris beij mir gessen, getruncken und die verpflegung gehabt.

Vom vorges. ersten Novembris bis den 17 eiusdem is meister Johan absent, Peter aber present gewesen.

Vom 18 Novembris bis den 6 Dezembris ist Peter absent, meister Johan aber praesent gewesen.

Digitized by Google

Von vorges. 6 Dezembris biss den 25 eiusdem ist meister Johan mit seinem Sohn Peter praesent gewesen.

Von vorgesagten 25 Dezembris bis den 3 dieses monats Janrij ist Peter abwesendt, meister Johan aber anwesendt verplieben.

Von negstvorges. 3 biss ansero den ist meister Johan mit seinem Sohn Peter praesent verplieben."

Belangrijk is de rekening van Daniel Quirinary, omdat wij hierdoor als den vermoedelijken gieter der klokken Glaudy leeren kennen, Deze rekening is van den volgenden inhoud:

»Anno 1661 den 6 Januarij mit Meister Jan von Neell ouwircker berechnet dass von den 14 Octobris 1660 bis den 6 Januarij 1661 in allem ahn bier versert hatt 92 g. bier, facit ahn gelde . 9 gl. 4 st.
beij mich Daniel Quirinarij.

Anno 1660 in Octobris haben Bürgermeister Suisters her Eorunoss (?) und h. Alexander Simonis verscheiden Mahlen wegen dass die noten und sünsten ahm ourwerck verordonirt zusamen versert und gedroncken 25 g. bier, f. . . . . 2 gl. 10 st.

Noch H. A. Suisters mit meister Jan wegen dass ahm ourwerck ethwae herstelt versert 8 gr. bier f. . . . . 16 st.

Noch meister Glaudij Clochengiesser von den 6 Novembris 1660 bis den 10 dito zu samen versert. . . . . 4 gl. $4^1/_2$ st.

Noch H. A. Suisters mitt meister Jan, mr. Kamps und Korstge als ein Klistlingtje gestelt zusamen versert $13^1/_2$ gr. bier 1 gl. 7 st.

Zusamen 8 gl. $17^1/_2$ st.

In alles zusamen. . . . . 18 gl. $1^1/_4$ st.
Daniel Quirinarij."

Uit onderstaande rekening van C. Haen mag men besluiten, dat het geheele werk in 1661 opgeleverd werd, vooral omdat hier gesproken wordt van de uurwijzers, en de timmerman en leiendekker vermeld worden, wier werkzaamheden aan een afwerking doen denken. Deze rekening heeft tot inhoud:

»Verzeichenuss wass mr. Jan N. der aurwercksmeister, von Lenniech

Digitized by Google

heft vertert bij Stincke Hane opdat Erste verdell Jahrs, In zeijt mr. Nikolaas Claessen (1) deinst,

Item heft der woerss. meijster vertert beis op Jahrs Dach same ——— 214 g. Beirs, Item der kneegt Korstge vertert op 29 dage Jedes Dages 2 g. Sa. . . . . 58 g.

In alles —— 272 g. Sa. . . . . 27 gl. 4 st.

Item de 28 Novembris heft mr. Hinderich der schrinemecher, vertert, alss dije aurweiss aufgericht is worden. . . . . 14 g.

De 5 Decembris der schrinemecher mijt de Leiendecher, opn die aurweiss, gearbeit, danmahl vertert . . . . 13 g. Sa — 2 gl. 14 st.

Item alss der Leiendecker op die poell heft gearbeidt, danmahl vertert . . . . 35 g.

Item noch gearbeidt opdat Steinen Meurke, danmahl vertert — 6 g. Sa. . . . . 4 gl. — 2 st. Stuver.

Somma 34 gl. orkundt

Chreysteen Haen."

Ten gevolge van het meerdere werk was intusschen den laatsten December 1660 door den magistraat met von Neell de volgende aanvulling der overeenkomst van 4 Maart 1654 tot stand gekomen:

»Khundt nnd zu wissen seije hiemit, demnach Bürgermeister und Rhatt alhie zu Sittartt ahm 4 Martij a° 1654 mit dem Uhrwercksmeistren zu Linnich Johannen von Neell Burgeren dahrselbst, wegen reparation des Uhr, und Spielwercks hieselbsten sicheren accordt, vund vergleich aufgericht, JetzermEr. Uhrwercksmeister aber, ahn statt verglichener reparation, ein gar neues Uhr- und Spielwercke gemacht auch geliefert, und desswegen seiner arbeits, und desto mehr darzu erforderten und gelieferten Eifers halber, ein Vielmehreres praetendirt, als vorangezogener Vergleich nachführt, als haben vorgEr. Burgermeister und Rhatt mit Ime Johannen von Neell dieserthalb dahin in der guete sich verglichen, dass sie demselben ueben dennen lautt obberurten accordts versprochenen Zweijhundert fünftzig Reichsthlr, und biss dahin beij weijlandt Arnodten Kampss, zeit seines lebenss gewesenen Burgermeistress und Scheffen hieselbsten

(1) Deze Nikolaas Claessen was in 1661 burgemeester van Sittard.

Digitized by Google

nachgelassener Witwen, beij derselben anfangs veraccordirten, und zeit seines von Neel wircklicher arbeits aufgangenen ordinari mundtkosten, auf vorgehende liquidation und abrechnung, noch ferner Einmahl für all Sechzig Reichsthlr ahn gelt, zufolg deren beij obgen. vergleich praesigirten terminen unfehlbar bezahlen, und daneben dass altes Uhr- und Spielwercke folgen, und liefern lassen; Hingegen aber oberwehnter Johan von Neell vor allen dingen, alle und Jede mängre und gebrechen obbesagten newen Uhr- und Spielwercks, so bereits seie angezeigt, vund noch ferner durch unpartheijsche werckssverstendige angezeigt werden mogten, vorhin accordirter massen, auft meisterliche proba, auf seine Kosten ersetzen und verbesseren, und soviel die durch Ime und die seijnige, vielleicht hin und wieder gethane extraordinari Zechten, und Zehrung wie auch alle andere Kosten betrifft, er von Neell selbst abstatten und bezahlen, und sonsten allen und Jeden beij obenangeregten vorigen vergleich gemachten conditionibus allerdings nachkommen solle, womit dan beiderseits partheien endlich zufrieden gewesen, und solchen vergleich eigenhandig respective underscriben, und mit hiesiger Stadt hierunden wissentlich aufgetruchten Insiegell neben dero syndici underschrift bevestiget haben, so geschehen den letzten Decembris 1660.

Johan von Neell
ohrwercker in linnich
Ex commissione Magistratus
P. B. L. dus ab Hackh.

De weduwe Freijaldenhoven schijnt de klokkenspecie geleverd te hebben, want een stuk (1) van 15 December 1666 spreekt van hare vordering wegens in 1659 geleverde specie.

Zwaar had Sittard het in 1677 te verantwoorden. Bij een strooptocht, die den 22 Augustus de Franschen ondernamen, bleven de openbare gebouwen gespaard, maar bij den tweeden inval op den 2 September ging het stadhuis in vlammen op (2). Volgens de nog

(1) Inventaris v. h. Oud Archief der gemeente Sittard, II, p. 56.

(2) Jaarb. v. h. kanton Sittard, 1877, p. 66. Bij deze gelegenheid ging ook de raadhuisklok verloren, die het oudste opschrift van Limburg had, hetwelk luidde:

Hoc vas format Zittart, quod Maria Vocator dvm. scribo anno M. C. bis quadrageno (1180).

J. Habets, Middeleeuwsche Klokken en Klokinschriften, p. 4 en 21.

Digitized by Google

bestaande volksoverlevering zouden de Franschen het klokkenspel naar Maastricht gevoerd hebben. De geschiedenis is echter hiermede in strijd, want toen den 11 Juni 1684 de magistraat, deken en kapittel van Sittard met Jean de Plumere te Hoei, de volgende overeenkomst (1) aangingen over het hergieten der klokken van de St. Pieterskerk, werden hierbij uitdrukkelijk de klokken van het klokkenspel van het stadhuis genoemd, zooals hieronder blijkt:

»Ce Jourdhuij le quatorsieme Jours de Juin l'an mille sixcente huitante quatre les Messieurs Doijen et chapitre, et le magistrat de Sittart sont accordé avec maistre Jean Plumere fondeur des cloches que le dict Sr. Plumere refondra les quatres cloches de la grande Eglise a vne accordt suiuante et musical a scauoir vt re mi fa tout a fait perfecte et musicale avec vne tresbonne resonante, le melieur que se poura faire au jugement des musiciens et maistres entendeurs, tellement quil n'aura rien a redire, avec condition que les dits Messieurs du Chapitre et Magistrat lui liureront tous materiaux a ce necessaires, et paijeront proportionalement vn chasq'un selon sa pesanseur de leurs cloches, outres les accordees quarantes patacons pour leurs frais et depences, deux et demij patacons pour chacq cent liures a rate que les dits cloches en peuseront en estant fondees, a condition vlterieure qu'en cas la fonderie ou l'accorde de cloches au jugement des maistres et musiciens entendeurs ne tomberoit pas bonne, le dit maistre Plumere serat oblige de les refondre a ses frais propres sans aucunes jucerest du ditte chapitre et magistrat, iusqu' a ce que les cloches seront iugees bonnes, concordants et musicales, et alors le paijement susdit se faire par la motie et la reste vne demij anné apres au reste est aussi accordé, qu'encas le magistrat en aura cij apres le dessin de faire refondre leur carillon, le dit maistre Plumere serat obligé de les faire en mesme pris proportionale comme susdit, en vne bonne et musicale accorde et resonnance selon jugement des cognosseurs et musiciens avec les demij tonnes requis et necessaires, et si le magistrat en desire de suivre les tonnes des grosses cloches de la grande Eglise, le dit maistre en sera oblige de le faire a la preuve musicale comme

(1) Publ. du Limb. XIV, p. 431. Invent. v. h. Oud Arch. der gemeente Sittard, II, p. 89. Wij namen afschrift van het origineel.

Digitized by Google

susdit, finalement le dit chapitre et magistrat adioncteront a la fonderie des quatres susdits cloches vne ou deux ouuriers pour accommoder la terre des formes et autres choses necessaires, ainsi accordé et conclue soubs la signature des parties, a Sittart comme dessus.

Herm. Conr. Clerx Decanus.
Egidius de Rougemont Senior.
Bartholomæus Vehlen Cantor.
J. A. E. Maes Thesaurarius.
Petrus Brands Scholastren.
Joan Jacob Claeshaussen.
Joannes (onleesbaar).

Adam Suisters.
Jo. Hamers.
J. M. In der Sittart.
Euerhart (onleesbaar).

Jo. von Huckelhoven.
Joes Soutzen.
Adamus Adami.
Derijck Schroten.
Joannes Gruuels.
N. Helgers.
Arnolt Geussen.

Jean Plumere.

De klokken moeten dus toen, al is het ook beschadigd door den brand, aanwezig geweest zijn. Het klokkenspel werd echter niet weer hersteld.

Twee van het klokkenspel overgebleven klokken werden den 7 October 1712 op last van den voogd Johan Maes en den deken van het kapittel de Rougemont zonder voorkennis van den magistraat weggevoerd en verkocht, waardoor een ernstig geschil ontstond tusschen den voogd, den deken en het Stedelijk bestuur.

Toen eindelijk de vervallen muren van het stadhuis in 1775 werden opgeruimd, werd de groote klok van het stadhuis naar den kerktoren overgebracht.

In plaats, dat het klokkenspel zijn blijde tonen liet hooren bij hooge feestelijke gelegenheden, werd na zijn verdwijnen tot voor korten tijd op de klokken der groote kerk gebeierd.

HATTEM, 1894. F. A. HOEFER.

Digitized by Google

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN

betreffende de militairen

die gedurende het beleg van Maastricht van 1632

te Wilré (Oud-Vroenhoven) zijn gestorven en begraven.

Medegedeeld door Baron von GEUSAU.

Een der gedenkwaardigste belegeringen die Maastricht heeft doorstaan is die van 1632.

In het begin van de maand Juni van dat jaar kwam Frederik Hendrik, Prins van Oranje-Nassau, met zijn leger, bestaande uit franschen, walen, engelschen en schotten voor de stad en vestigde zijn hoofdkwartier op den Doesberg. Van de andere zijden was Maastricht ingesloten: aan de Boschpoort door van Brederode; aan de zijde van Wijk door van Stirum en Maurits van Nassau en aan de zijde van St. Pieter door Prinsen van der Aa.

Gedurende het beleg kwamen twee legermachten opdagen om de stad te ontzetten, namelijk eene onder bevel van den Markies de Ste Croix en de andere onder dat van den Graaf von Pappenheim, welke laatste door Frederik Hendrik op den 17 Augustus in de nabijheid van Amby werd geslagen en genoodzaakt terug te trekken.

Na het leveren van eenige vrij bloedige gevechten om de stad, zond de Markies de Leede, Gouverneur der stad, den 21 Augustus een parlementair aan Prins Frederik Hendrik om een wapenstilstand te vragen en over de overgave der stad te onderhandelen.

Deze onderhandelingen kwamen den 22 Augustus tot stand, op welken dag de vesting aan Frederik Hendrik werd overgeleverd.

Digitized by Google

Het sterfteregister der gemeente Wilré (Oud-Vroenhoven), waarvan het origineel is verloren gegaan en slechts een afschrift in de kerk aanwezig is, bevat eenige interessante opgaven over het tijdperk der belegering, waarvan de vertaling hier volgt:

2 Juli 1632 zijn begraven op het kerkhof van Wilré achter het koor van de kerk:

1. Gilbertus Haugton, engelsch kapitein,
2. Math. Wints, engelsch kapitein,
3. Guilielmus Knolles, engelsch edelman,
4. op denzelfden dag achter den voorgevel van het doophuis: Joannes Dubois, fransch luitenant,
5. Julianus de Launey, fransch edelman,
6. Petrus de Collonique, fransch edelman,
7. Ludovicus de Jaucourt, fransch edelman.

4 Juli zijn ter aarde besteld aan de rechter zijde van den ingang der kerk:

8. De ingewanden van den Markies d'Estiaux, luitenant-kolonel van het regiment van Candal. Zijn lichaam is gebalsemd en naar Frankrijk overgebracht.

Tijdens de belegering van Maastricht is overleden en met de ingewanden van den Markies d'Estiaux, in hetzelfde graf begraven:

9. De edelman de Fovillioux, fransch kapitein.

7 Juli is begraven op dezelfde plaats:

10. De edelman de Traine, kapitein.

9 Juli is begraven naast de vorigen:

11. Joes de Bymorel, fransch edelman,
12. op denzelfden dag verschillende fransche lijfwachten.

Vervolgens zijn op denzelfden tijd begraven achter de kerk of hare aanhoorigheden: 59 voorname edellieden, 12 officieren in engelschen dienst, onder welken een geboortig van Stockhem, een andere van Groenlo, deze laatsten niet adelijke, althans weinig belangrijke personen.

11 Juli zijn 3 personen begraven, nml.: een engelsch edelman, een voerman, geboortig van Hoei en nog een engelsch edelman.

13 Juli een voornaam vuurwerker.

14 Juli zijn begraven 4 personen, nml.:

Een fransch hopman, een voerman en 2 soldaten.

De hopman was genaamd Petrus du Puit.

Digitized by Google

Denzelfden dag is begraven een adelijk schotsch hopman.

Denzelfden dag een soldaat.

Denzelfden dag is begraven een vlaamsch ruiter.

Denzelfden dag is te Montenaken begraven een officier der lichte infanterie.

15 Juli is begraven een engelsch veteraan.

16 Juli is begraven Petrus de Pollart, fransch edelman.

17 Juli is naast zijn broeder begraven Philippus de Pollart, Heer de la Ruelle.

Denzelfden dag de standaarddrager Noê de Feytz.

Denzelfden dag een fransch kapitein.

Denzelfden dag zijn begraven 10 edellieden, nml.: 2 gebroeders geboortig van Luik in het Walenland, een kapitein van engelschen adel, twee duitsche edellieden, een waalsch lijfwacht, genaamd Noê Nicol, deze laatste begraven achter den toren, een soldaat en een engelsch standaarddrager.

19 Juli is begraven de edelmoedige edelman Benjamin Quinquet, Heer de la Ferte, genaamd »Chondoul."

20 Juli is begraven de edelman de Vareme, normandisch kapitein van de bende ruiters, belast met de wacht van het kamp.

Eveneens een voerman, afkomstig van Gorkum en de hopman Wilhelmus Rattre, alsook een jong edelman uit het gevolg van den graaf van Solms.

Denzelfden dag zijn begraven te Montenaken 2 officieren in dienst van Graaf Hendrik.

Eveneens een eenvoudig ruiter en de edelman Georgius de la Tour, koninklijk ruiter.

21 Juli zijn begraven een lijfwacht, vroeger in dienst van den Koning, thans in waalschen dienst, 3 andere soldaten van hollandschen adel en een ruiter.

21. Een schotsch standaarddrager, een ruiter, een lijfwacht en eveneens nog een lijfwacht.

22 Juli zijn ter aarde besteld de ingewanden van den graaf van Hauron, aan de rechterzijde van het altaar in het koor.

Denzelfden dag zijn begraven:

De edelman de Prunier, luitenant van den Markies d'Estiaux, deze in de kerk, voorts een standaarddrager van het regiment van Artois en een adelijk soldaat.

Digitized by Google

23 Juli zijn ter aarde besteld de ingewanden van den engelschen kolonel Brondo, aan de noordzijde van de kerk.

24 Juli een waalsch soldaat, de zoon van een lijfwacht, de zoon van een ruiter, een soldaat en een officier, allen te Montenaken.

De Heer du Mans gaf mij 10 florijnen om 20 missen te lezen.

25 Juli is begraven een fransch edelman, met name F. Henri de la Fuite, in het midden van de kerk nabij het koor. Zijn grafsteen bevindt zich bij den ingang.

De Heer de la Sale betaalde 6 florijnen voor zijne zerk, 3 stuivers voor het graf, 30 duiten voor de begrafenis.

Denzelfden dag drie soldaten, een fransch edelman en een lijfwacht.

25 is begraven Nicolaus Geraets, vuurwerker.

26 Een luitenant, een ruiter, twee soldaten, een fransch edelman en een lijfwacht.

De Heer de la Sale verzocht mij om 6 kerkelijke feestdagen plechtig ter eere van zijn neef te vieren.

28 Franciscus de Wilder, fransch edelman.

28 Juli De edelman de Besu, in de kerk en een edelman uit Gorkum.

29 De edelman de Vilette, fransch kapitein, in de kerk naast den toren.

Een hopman van hetzelfde korps en een soldaat.

Ik merk hier op dat de Heer du Mans mij op nieuw heeft gegeven 26 stuivers om te bidden voor den edelman Henri de la Fuite; eveneens dat de Heer de la Sale mij diens zerk betaald heeft en al hetgeen de Heer du Mans nagelaten heeft te betalen.

Ik zelf heb van het ontvangene 4 stuivers gegeven om voor hem te laten bidden.

30 Juli zijn begraven een engelschman, een ruiter en 4 andere soldaten.

31 Juli zijn begraven een soldaat en een engelsch edelman.

Denzelfden dag is begraven Jacobus van Hamborg met 2 andere soldaten en met den zoon van den engelschen luitenant Alexander Pruys, deze laatste achter het koor.

1 Augustus een vlaamsch lijfwacht, met een ander soldaat.

2 Augustus een luitenant.

Eveneens in de kerk een luitenant van den Graaf Maurits.

In het schip van de kerk een engelsch luitenant.

Digitized by Google

3 Augustus een hollandsch voerman.

4 Augustus 3 lijfwachten, zijnde 2 franschen en een duitscher.

Een vuurwerker.

5 Augustus Een engelsch lijfwacht.

De edelman du Combo fransch lijfwacht, de waalsche hopman Noê de Charlemont en in het koor de ingewanden van den hollandschen edelman de Marquet.

6 Een schotsch standaarddrager.

Baron de St Farrier, geboortig van Parijs; zijne vrouw betaalde de zerk.

Een edelman uit Gascogne.

De engelsche lijfwacht Petuy.

8 Augustus is op het kerkhof begraven een vlaamsch kapitein.

9 Augustus is begraven een vuurwerker, een voerman, geboortig van Schoonhoven en een vlaamsch soldaat.

10 Augustus Een adelijk Saxisch soldaat en een schotsch soldaat.

11 Augustus Een kapitein, afkomstig uit den Haag en in de kerk onder de trappen een vlaamsch hopman en eenige engelschen.

13 Augustus een engelsch kolonel, wiens begraafplaats mij onbekend is; zijne ingewanden rusten in de kerk.

Een vlaamsch luitenant en een soldaat.

15 Een adelijk soldaat.

16 Augustus Een vlaamsch soldaat, een officier en een fransch edelman.

17 Augustus 2 walen te zamen begraven, een engelsch officier, 2 soldaten en de oppasser van een kapitein.

12 Augustus Baron de Calis, geboortig uit Languedoc, begraven in de kerk bij het altaar van den H. Paulus, rechts bij den ingang van het koor.

Een poolsch edelman.

De oppasser van een kapitein, een engelsch lijfwacht, een engelsch soldaat, nog een soldaat en 2 luitenants.

18 Angustus Een engelsch kapitein, een luitenant en 6 adelijke officieren.

18 Augustus De ingewanden van den edelman de Augfort, engelsch graaf, in het koor.

Eveneens drie soldaten, begraven in hetzelfde graf.

Wordt opgemerkt dat op den 18 Augustus zooveel personen

Digitized by Google

stierven, dat zij bij twaalf tegelijk in een graf moesten begraven worden.

19 Augustus Een engelsch luitenant en een schrijnwerker.

20 Augustus

Een fransch lijfwacht.

Een luitenant, geboortig uit Luik, genaamd Mathias Mostor.

21 Een engelsch edelman, een luitenant.

Een adelijk soldaat, verbonden aan den kamerdienst van den Prins van Oranje.

22 Augustus Hugo Morin, fransch edelman.

Denzelfden dag 19 engelsche officieren, kapiteins en luitenants.

26 Augustus op dezen dag raakte het voornaamste gedeelte van het kamp in brand; een standaarddrager en een lijfwacht kwamen om in het vuur.

1 September 2 ruiters.

In October zijn bovendien op het kerkhof van Wilré 20 personen begraven, zoowel ruiters als voetvolk.

Zamentelling der te Wilré begraven soldaten gedurende het beleg van Maastricht:

Edellieden	101
Kolonels	5
Kapiteins	17
Luitenants	20
Standaarddragers	3
Lijfwachten	28
Hoplieden	16
(»Ignobiles") gewone soldaten	52
Ruiters	10
Vuurwerkers	3
	255

Digitized by Google

DE SLAG VAN MOOK.

14 April 1574.

§ 1. Omtrekken van het slagveld.

Weinige veldslagen werden met zooveel juistheid beschreven als deze. Mendoça, die er een voornaam deel aan had, wijdt er, in zijne *Commentaires*, niet minder dan vijftien bladzijden aan; Hooft, die grondig bekend was met de literatuur, welke er in zijn tijd over bestond, heeft zijne voortreffelijke gegevens in de beschrijving van dezen slag met zorg verwerkt; Campana (1) en Bor zijn niet minder nauwkeurig. Dank dezen schrijvers zijn dan ook de zetten, die door de strijdende partijen gedaan werden, in hoofdzaak bekend. Er bleef slechts over, de lijst van het schaakbord terug te vinden; de witte en zwarte ruitjes zouden dan spoedig getrokken zijn.

Dit was eigenlijk het werk geweest van een deskundige; maar, nu het steeds ongedaan bleef liggen, moest er toch eens, docht mij, meê begonnen worden, al was het ook door een leek in het vak. Aan deze laatste omstandigheid was het ongetwijfeld ook te wijten, dat schrijver dezes, gedurende vier en een half jaar, schier dagelijks, in zijne snipperuren, op het tooneel van den zoo lang uitgevochten strijd stond te turen en eerst tegen het eind van zijn verblijf aldaar tot een gewenscht resultaat kwam.

Nochtans schijnt het de eenvoudigste zaak der wereld Mendoça,

(1) De heer Thomassen, leeraar aan de Rijksveeartsenijschool te Utrecht, vertaalde, ten mijnen behoeve, het relaas van Campana. Hiervoor zij hem hier openlijk mijn dank gezegd.

Digitized by Google

die er alles van weet, wijst de zijboorden van het schaakbord duidelijk aan, t. w., den bergrand der Mookerhei en de Maas. Doch, waar eindigden de zijboorden aan de westzijde, of liever, waar bevond zich het voorste zijboord, dat aan de westzijde lag, namelijk aan den kant van waar de Spanjaarden de eerste zetten deden? Hier schuilt eigenlijk de moeielijkheid.

Boven, niet ver achter den bergrand, liggen ten noorden en ten noord-westen van Mook twee schansen: dicht bij het dorp de Mooksche schans, een vierhoek, met een bastion op iedere punt, en verderop, tegenover het station-Mook, de sterreschans, een vijfhoek, vroeger ook genoemd de Paardenschans, en later, ofschoon op Mooksch grondgebied liggend, steeds betiteld: de Heumensche schans (1). Heeft Lodewijk van Nassau deze twee schansen aangelegd en zijne slagorde er naar ingericht?

Ofschoon er dit tegen is, dat Mendoça en de andere hierboven aangehaalde schrijvers er niet van gewagen, en ofschoon het schier niet mogelijk is, een zoo omvangrijk en tevens met zoo veel nauwkeurigheid uitgevoerd werk in éénen nacht te voltooien, is er in schijn veel voor.

Ten eerste, de benaming zelve: de slag op de Mookerhei.

Ten tweede, het dal dat zich tusschen beide schansen bevindt, t. w.: het Korendal. Lodewijk van Nassau had immers een gedeelte zijner ruiterij in een dal geplaatst, wegens de engte van het slagveld.

Ten derde, de gracht die uit de Heumensche schans naar beneden loopt en door den opgeworpen aarden wal tot borstwering dient tegen een aanval uit het westen.

Hier tegenover staat, ten eerste, dat beide partijen klagen over de engte van het terrein, zoodat iedere partij, de Spaansche het voetvolk en graaf Lodewijk zijne ruiterij in vier vierkante drommen achter elkander moest plaatsen. Indien daarentegen de gevechtslijn zich had uitgestrekt van den voet der Heumensche schans tot aan de Maas, dan was voor ieder leger het terrein, in plaats van te eng, te ruim geweest.

Ten tweede, Lodewijk van Nassau had ten westen van Mook, vlak

(1) De Heumensche schans zal langzamerhand verdwijnen. De heuvel waarop zij is aangelegd is men aan 't afgraven en is door de gemeente Mook verkocht aan de Maatschappij tot exploitatie der Staatsspoorwegen.

Digitized by Google

voor het dorp, eene verschansing opgeworpen. Indien deze in verband had gestaan met de Mooksche en Heumensche schansen, dan was alweer de gevechtsstelling eer te breed dan te eng geweest en dan hadden de Spanjaarden met het gezicht gestaan, niet naar het dorp, maar naar het zuid-oosten, d. i. naar den bergrand der Mookerhei.

Daarentegen zegt Hooft uitdrukkelijk, dat de Spanjaarden met het gezicht stonden naar Mook, en Mendoça verzekert, dat graaf Lodewijk zich genesteld had te Mook, een Kleefsch dorp, begrensd ten zuiden door de Maas, ten noorden door een hoogen heuvel, een kanonschot van het dorp verwijderd; dat meerendeels langs de zuidelijke helling van dezen heuvel Lodewijks cavalerie was opgesteld in vier escadrons, in schuine lijn achter elkander, en dat hij boven op den heuvel honderd en tien ruiters geplaatst had.

Aan de oostzijde van dezen heuvel ligt een zich dood loopend dal, en het was daar dat graaf Lodewijk een gedeelte zijner ruiterij plaatste (1).

Verder verhaalt Mendoça, dat het gros der Nassausche infanterie, aansluitend aan de twee escadrons die langs de berghelling stonden, zich, beneden in het veld, achter het voorste escadron bevond en bestemd was om de verdedigers der verschansing, welke vlak voor het dorp was aangelegd, te ondersteunen.

Deze hooge heuvel, ten noorden en dicht bij het dorp en niet ver van de Maas gelegen, is wat men thans noemt: de Mooksche schans. Doch toen droeg de heuvel dien naam niet. Blijkens bescheiden, op de pastorie te Mook aanwezig, werd hij nog in de eerste helft der zeventiende eeuw genoemd: de Galgeberg.

De twee schansen schijnen eerst gemaakt te zijn tijdens de oorlogen van Lodewijk XIV met de Republiek der Vereenigde Provinciën en ten doel gehad te hebben, de scheepvaart op de Maas, òf te beschermen, òf te belemmeren.

In de helling van den bergrand is over de geheele breedte, tot aan het Korendal, een wal opgeworpen. Volgens de overlevering diende hij tot rustpunt voor de kanonnen welke de Maas bestreken en die op hunne beurt beschermd werden door de schansen daar

(1) In den hoek, gevormd door dit dal, heeft men, beneden den aarden wal (waarvan later), in den bergrand der Mooksche schans, germaansche grafurnen gevonden, waarvan ééne in mijn bezit.

Digitized by Google

boven. Deze wal is van jongere dagteekening dan de veldslag die ons bezig houdt. Dit zal verder blijken.

Aan de geschiedenis van deze verdedigingswerken is een vertelseltje verbonden, dat mij eens gedaan werd en dat ik hier weergeef, zonder meer.

Het moet natuurlijk alles behalve prettig geweest zijn voor de soldaten, onder eene brandende zon, op deze kale heide te kampeeren, laat staan, te arbeiden. Geen wonder derhalve, dat zij later, in oogenblikken van misnoegdheid, elkander »naar de Mookerhei" wenschten, eene gemoedsuiting die naderhand van het militaire op het civiele zou zijn overgegaan.

Het gemakkelijkst van alles is het punt te bepalen, waar de vluchtende cavalerie van graaf Lodewijk door de Spaansche ruiterij werd ingehaald, en waarheen ook de Nassausche infanterie in wanorde vluchtte, na de nederlaag.

Vroeger was de weg van Mook naar Groesbeek, van het tegenwoordig schoolgebouw tot boven aan den bergrand, een diep uitgespoelde weg. Tusschen de tegenwoordige gemeenteschool en den bekenden wal in de berghelling, liep boven langs iedere zijde van den diepen weg een breede zoom van eikenhakhout. De rechter zoom, van Mook uit, had echter minder lengte, wijl aan den voet van den bergrand, ter rechterhand van den weg tot aan den aarden wal, zich, in de richting van het gehucht De Mortel, een bosch uitstrekte, waarvan Mendoça gewaagt, en waarvan het Pastoorsboschje nog een overblijfsel is. Vóór vijf-en-twintig jaren heeft men den weg aangehoogd. Bij die gelegenheid rooide men de zoomen van hakhout en vond men aan de westzijde, van af de berghelling tot aan den Bovensten weg, eene menigte van menschen- en paardenbeenderen, alsmede eenige verroeste klingen.

Hier, vooral tegenover Pastoorsboschje, moesten het de Nausausche cavalerie en infanterie op hare vlucht ontgelden.

De rand van Pastoorsboschje werd niet onderzocht, maar verderaf, naar Mook was aan de oostzijde van dezen weg het getal beenderen gering. Tusschen den Bovensten weg en den Rijksweg, aan de westzijde, vond men slechts het rif van één paard en, op eenige meters afstand ervan, de beenderen van één mensch.

Nu het vaststaat dat men geen rekening heeft te houden met de twee schansen en dat de slag op het vlakke veld, tusschen den berg-

Digitized by Google

rand en de Maas werd geleverd, zal het dienstig zijn een blik te werpen op de zuid-oostelijke grens van het strijdtooneel.

Aan weerszijden van de kerk te Mook verlengt zich het dorp in rechte lijn van het zuid-oosten naar het noord-westen. Ten zuid-oosten van de kerk zijn de huizen der Hoogstraat meer van de Maas verwijderd dan die ten noord-westen, doch in de zestiende eeuw en ook nog later bevond zich tegen de helft dezer straat, tusschen de tuinen en den Gemeentekamp, een inham, die tot haven diende. Later is de inham door slib aangevuld en veranderd in eene weide, die heden nog De Haaf genoemd wordt.

Ten noord-westen der kerk liggen de huizen boven op den ouden dijk, bijna vlak langs de rivier.

De Middelweerd, tegenover de kerk, alhoewel leenroerig aan Gelder, was toen Mooksch grondgebied en vormde een eiland in het midden der Maas. Het kasteel, dat op dit eiland gebouwd was, behoorde toen aan Gijsbert van Bronckhorst. De Maas stroomde toen meer naar links, dicht aan de huizen van Catwijk voorbij.

Van af het klooster liep de dijk in de richting van den eersten noorderpijler der tegenwoordige spoorbrug (1). Halverwege het klooster en de spoorbrug stond boven op den dijk het oud Mooksch veerhuis. Blijkens het archief der pastorie van Mook, strekten zich toen aan den voet van den dijk, bij het oud veerhuis, van de voorzijde van het tegenwoordig klooster tot aan het Spijk, (de grens tusschen Mook en Heumen,) uiterwaarden uit (2), die thans de bedding der rivier uitmaken, bij lagen waterstand.

In de eerste helft van april 1574 was de Maas klein, want wij zullen zien dat Mondragon met zijne Walen post vatte op deze uiterwaarden. En wanneer thans nog de uiterwaarden te Mook niet overstroomd zijn, is het Mooksche Broek, ten zuid-oosten van het dorp, steeds best begaanbaar.

Hier doet zich de vraag voor: heeft Lodewijk van Nassau aan de mogelijkheid van eene nederlaag gedacht en zich, voor dat geval, een weg willen openhouden voor een veiligen terugtocht?

Gelijk wij zagen, was de Maas op dat oogenblik klein. Welnu, bij lagen waterstand is, met uitzondering van den rand langs den tegen-

(1) Halverwege tusschen de noordzijde der spoorbrug en het Spijk werden, bij het afgraven van den ouden rivierdijk, romeinsche lijkurnen gevonden.

(2) De Holtweerd, de Gasthuisweerd, het Mijngat.

Digitized by Google

woordigen Rijksweg, het Mooksche broek, over zijne geheele uitgestrektheid, zoo droog als de heide op de Mooksche bergen.

Midden door het broek hadden dan ook de Romeinen reeds eene heirstraat aangelegd, die, van het zuid-oosten komend, halverwege tusschen Middelaar en den Plasmolen (1) loopend, zich over het Mooksche broek verlengde, en aan de Maas, beneden Mook, samensmolt met een anderen romeinschen heirweg, die eveneens uit het zuid-oosten komend, aan den linkeroever der rivier te Catwijk ophield, om dan weer op den rechteroever, beneden Mook, een aanvang te nemen en te Nijmegen te eindigen (2).

Dat men op het broek met een romeinschen weg te doen heeft, bewijzen de romeinsche lijkurnen die aan weerszijden van den weg opgedolven worden. Ik was echter niet in de gelegenheid, den bodem van den weg te onderzoeken.

Niet ver van den hoek, gevormd door de grensscheiding tusschen Mook en Middelaar en den Rijksweg, ligt op het broek ook nog een *tumulus,* waarin men vóór ongeveer vijf-en-twintig jaren een romeinsch graf, van zandsteen, gevonden heeft, en dat thans beneden in het Raadhuis te Mook bewaard wordt.

De heer Hermans (3) was dezen weg bijna op het spoor. De benaming Hoogstraat, te Gennep en te Mook, had zijne oplettendheid gaande gemaakt. Jammer, dat hij niet zijne aandacht wijdde aan den breeden weg die nog voor een groot gedeelte tusschen deze twee punten ligt.

Tijdens de romeinsche overheersching schijnt het niet het geval geweest te zijn, maar later, wellicht tengevolge van waterkeeringen, in het Land van Cuyk aangelegd, werd bij hoogen waterstand der Maas, gelijk heden nog, het broek overstroomd. Dit noodzaakte de inwoners van Gennep en aangrenzende doipen een anderen weg naar Nijmegen te zoeken. Zoo ontstond langs en in den bergrand der heide, van De Riethorst tot aan de Heumensche schans, een nieuwe weg, die verderop, aan het Stadsche Bosch, weer aan den ouden

(1) Tegenover den Plasmolen liggen aan den voet van den Kloosterberg, rechts van het bekend beekje, de fundamenten eener romeinsche villa. Men vergel. ook Dr. C. R. HERMANS: *Noordbrabants Oudheden,* blz. 14, v.v.

(2) Id., op. cit., blz. 18, v.v. JOS. HABETS: *Découvertes d'Antiquités dans le duché de Limb.,* tome XVIII des Public. hist. et archéol. du duché de Limb., blz. 261.

(3) Op. cit., blz. 26.

Digitized by Google

weg naar Nijmegen aansloot. Van De Riethorst tot aan het Mooksch gehucht De Mortel wordt hij thans vervangen door den Rijksweg, bij gelegenheid van wiens aanleg de moerassen tusschen den weg langs den steilen bergrand en het broek gedraineerd werden en grootendeels verdwenen. Van De Mortel, links van de Hut, tot aan de Heumensche schans bestaat de oorspronkelijke weg nog. Vroeger werd hij genoemd de Nijmeegsche weg; tusschen den weg naar Groesbeek en het Station draagt hij thans den naam van: Bovenste weg.

Van Gennep uit zocht men toen ook, in de richting van den tegenwoordigen Rijksweg, eene nadere verbinding met den bergrand tegenover De Riethorst, ten gevolge waarvan de Romeinsche heirweg een kwartier ver beneden Gennep verdween, zoodat de naam Hoogstraat (via strata militaris), er nog slechts in oude atlassen aan herinnert. Verderaf, tot aan den dijk van het Startsche veld te Mook, bleef de romeinsche weg, wel is waar, bestaan, maar de *via regia* verloor er haar koninklijken titel en werd herdoopt in: »de Aelde Straet."

Het Startsche veld, ten zuid-oosten van Mook, strekt zich uit tusschen den Rijksweg, ten noorden en het broek, ten zuiden, en is, voor het grootste gedeelte, aan de zuid-oostzijde, van af de Hoogstraat tot aan den Rijksweg, omzoomd door een cirkelvormigen dijk, die in de laatste jaren merkelijk opgehoogd is. Zoo schiet het Startsche veld en het broek met eene gezamenlijke breedte van minstens drie minuten gaans tegen het zuid-oostelijk uiteind van Mook aan.

Wanneer men nu van den kant van het westen het slagveld overziet, zou men zeggen dat Lodewijk van Nassau zich als in een ketel genesteld had. Rechts de Maas; links de hooge rand der Mookerhei, die een boog vormt achter het gehucht De Mortel om, en verderop zich verlengt in den nagenoeg rechtlijnigen steilen rand tot aan den Plasmolen, terwijl zich toen aan den voet van dien steilen bergrand een weg bevond, die, van het uiteind van het Startsche veld tot aan het Middelaarsch gehucht De Riethorst, ter rechterhand, langs eene reeks van moerassen liep.

Deze ketel bestaat evenwel slechts in schijn. Ten zuid-oosten van Mook stond een breede en veilige weg open voor den terugtocht, namelijk over het broek, of, wat de ruiterij betrof, dwars over het Startsche veld en van daar over het broek; wij zullen zien dat dit beiden partijen niet ontgaan was.

Digitized by Google

Nu blijft nog over het voornaamste punt: de grenslijn aan de westzijde.

Waar slingerde zich de zoom van hakhout, waar achter zich de ruiters van Lodewijk van Nassau moesten terugtrekken om, onder het gevecht, hunne buksen te herladen? Het hout kon uitgeroeid zijn, maar in de nabijheid van dien zoom had een huis gelegen; zouden daar geen sporen van te vinden zijn? Te vergeefs had ik daarover, tot in het bespottelijke toe, landbouwers ondervraagd.

Nogmaals besteeg ik de hoogte, ten noorden van Pastoorsboschje. Daar had men, vóór ettelijke jaren, een verweerd kanonskogeltje gevonden, thans in mijn bezit. Zouden daar de twee gegoten veldstukjes van Lodewijk van Nassau gestaan hebben? Terwijl ik van daar voor de zooveelste maal de vlakte overzag naar het westen, kwam het mij voor, dat aan de oostzijde van den Zandweg de zoom van hakhout gestaan had. Er zijn trouwens nog overblijfsels van.

Dit was echter niet overeen te brengen met iets dat ik tot dusver als één der vaste gegevens had beschouwd. In den tuin des kloosters toch, had men naast en in evenwijdige lijn met den Rijksweg op paardenbeenderen gestooten, en ik meende stellig dat men daar de verschansing moest zoeken, die graaf Lodewijk ten westen van Mook had aangelegd. Doch dan had zij, ten opzichte van den vermelden zoom te ver achteruit gelegen en zouden de Spanjaarden alweêr met het gezicht naar den bergrand gestaan hebben. Na grondig onderzoek bleek evenwel dat daar hoogstens een stuk of zes paarden waren in den grond gestopt. Het grootste gedeelte der beenderen was vergaan. Ook waren er nog overblijfsels van menschenbeenderen aanwezig, maar deze vervielen aanstonds tot stof. De riffen lagen slechts M. 0,15 diep onder den grond, in eene reeks van kuilen die van het oosten naar het westen loopt, in evenwijdige lijn met den Rijksweg, maar van eene dwarsgracht, loopende van het noorden naar het zuiden, en die de hoofdzaak moest geweest zijn der verschansing, was in den tuin geen spoor te vinden.

Vermelde kuilen waren slechts van den Rijksweg gescheiden door de heg van den tuin. De weinigen die den aanleg van dezen grindweg hadden bijgewoond, herinnerden zich niet, dat men er sporen van eene dwarsgracht, of van beenderen gevonden had.

Wel wist iedereen mij te vertellen, dat men omstreeks het jaar 1881, bij het afgraven van den ouden Maasdijk, menschenbeenderen

Digitized by Google

gevonden had, naast het toenmalig Mooksch veerhuis. Dit stond met de zuiderzij boven op den ouden dijk, ter plaatse waar thans het middenpunt is tusschen den nieuwen dijk en de tegenwoordige aanlegplaats der pont, bij lagen waterstand. Van de plaats waar het oud veerhuis lag, kan men nagenoeg eene rechte lijn trekken, dwars voor Mook door, naar den Zandweg en zoom van hakhout. Dicht bij dit verdwenen veerhuis, meen ik, dat zich de zuidelijke punt der dwarsgracht, die vlak voor Mook gegraven was, bevonden heeft. Dit is thans moeielijk te onderzoeken, wijl men, bij den aanleg van het spoor, er het terrein gedeeltelijk te diep uitgegraven, gedeeltelijk te zeer opgehoogd heeft.

Tot hiertoe, zal men zeggen, staat het nog zwak geschapen met het bewijs dat het voorste boord van het schaakbord gevonden is. Ik deelde ook die meening, tot dat ik, kort vóór mijn vertrek, eindelijk iemand aantrof, die mij iets over de sporen van een ander verdwenen huis wist mede te deelen. Aan mijn zegsman behoort het perceel land toe, dat ten noorden aan den wal in de berghelling, ten westen aan den Zandweg, en ten zuiden aan den Bovensten weg paalt. Langs de oostzijde van den Zandweg lag vroeger ook een aarden wal, die met de noordelijke punt aan den wal in de berghelling aansloot. Mijn zegsman was, vóór ongeveer veertig jaren, als kind, zijn vader behulpzaam geweest bij het slechten dezer wallen. Op de noordelijke punt van den Zandweg ontdekten zij onder deze wallen eene zwarte, vettige aarde. In de meening dat zij hier goede meststof zouden vinden, gingen zij aan het uitdiepen; zoo doende kwamen zij in een vierkanten kuil terecht, die tot kelder gediend had, maar niet ommuurd was. In de opgedolven zwarte aarde troffen zij o. a. aan: brokken houtskool en vele beenderen. Of er menschenbeenderen onder waren, wist mij de man niet te zeggen.

Mij komt het als zeker voor, dat het huis en de zoom van hakhout nu gevonden zijn. In den zoom waren wellicht openingen gemaakt om den terugkeerenden ruiters doorgang te verleenen, terwijl het overige gedeelte van het hakhout diende tot beschutting voor de Gasconsche bussenschutters; of wel, wat waarschijnlijker is, was het hakhout, aan weerszijden van den Zand- en aan de zuidzijde van den Bovensten weg jong en derhalve buigbaar.

Mij dunkt dat de omtrekken van het slagveld nu voldoende zijn aangegeven. De omstandigheid dat de zwarte aarde, (de overblijfsels

Digitized by Google

van het verdwenen huis), onder de aarden wallen lag, strekt tevens ten bewijze dat deze wallen van jongere dagteekening zijn dan de Mooksche veldslag.

Alvorens over te gaan tot de beschrijving van het gevecht wil ik nog mededeelen, wat vermelde zegsman mij vertelde van eene vondst waarvan ik dikwijlder gehoord had. Als kind met makkers spelend in een kiezelkuil, naast de noord-westelijke punt der Mooksche schans, vond hij er, bij het afschuiven van de grind, een lang zwaard, met stalen gevest, zonder handbeschutting. Zij hadden een en ander aan stukken gebroken.

§ 2. De Veldslag. (1)

Gedurende twee maanden had Lodewijk van Nassau te vergeefs gepoogd, in de omstreken van Maastricht de Maas over te steken en in het hartje van Brabant door te dringen. Den spaanschen Landvoogd Requesens was er alles aan gelegen, dit plan te verijdelen. Te dien einde zond hij, voor en na, alle beschikbare troepen naar het leger dat aan Lodewijk van Nassau het hoofd moest bieden, zoodat het spaansch leger steeds in getalsterkte toenam, niet slechts te Maas tricht, maar ook op den tocht naar het noorden en zelfs in de vlakte voor Mook.

Toen Lodewijk van Nassau bemerkte, dat zijn plan niet uitvoerbaar was, besloot hij zich, in het Land tusschen Maas-en-Waal, bij zijn broeder, den prins van Oranje, te voegen. Hij brak derhalve den 10den April 1574 zijn legerkamp te Geleen op en marcheerde langs den rechter Maasoever noordwaarts, terwijl de Spanjaarden zich nog meer haastten om, op den linkeroever hem voorbij te trekken, met het doel, te Cuyk, of te Grave, over eene schipbrug de Maas over te steken en hem dan op den rechteroever terug te slaan.

Den 12den April s'avonds kwam het spaansch leger doodmoede te Cuyk aan. Het had toen op Lodewijk van Nassau genoeg voor, om zich dien nacht wat rust te mogen gunnen. Dienzelfden avond zond de spaansche bevelhebber driehonderd musketiers en een vendel Bourgondiërs, onder bevel van baron de Chevreaulx, vooruit naar

(1) Over Lodewijk van Nassau's verblijf in het Land van Valkenburg, raadplege men mijn opstel: *Legertochten tusschen Maastricht en Mook*, in *Public. hist. et archéol. du duché de Limb.* Tome XXV. p. 248, v.v.

Digitized by Google

Nijmegen, ter versterking van de bezetting, wijl het niet onmogelijk was, dat graaf Lodewijk een aanslag tegen deze stad zou beproeven. Den gouverneur van Nijmegen, Gilles de Berlaymont, heer van Hiërges, werd tevens de bewaking van den Waaldijk met nadruk aanbevolen.

's Anderendaags passeerden de Spanjaarden de Maas te Grave en sloegen zich neer te Overasselt. Tegen den avond kwam het daar nog tusschen de ruiterij der beide legers tot een voorpostengevecht, waarin de ruiters van Lodewijk van Nassau in het voordeel bleven.

Te zelfdertijd kwam, waarschijnlijk over de Aelde Straet, het gros van het Nassausch leger te Mook aan. Graaf Lodewijk, het spaansch leger voor zich ziende, besloot te Mook den aanval af te wachten.

De spaansche bevelhebber trachtte gedurende den nacht het Nassausch leger af te matten, door herhaaldelijk en op verschillende punten alarm te doen blazen, zelfs op bootjes, te midden van de Maas, zoomede aan de overzijde, te Catwijk, door de Walen, die daar, onder bevel van kolonel Alonso Lopez Gallo, voorshands waren achtergelaten.

Hier is het de plaats om een blik te slaan op beide legers (1). Het spaansch leger telde, met inbegrip van de hulp die op het laatste oogenblik uit Nijmegen aankwam, omtrent vier duizend voetgangers en ongeveer acht honderd ruiters. Opperbevelhebber was de bekwame Don Sancho d'Avila. Aan het hoofd der infanterie stonden Don Ferdinando, Alva's zoon, Gonçalo de Bracamonte en Christoffel de Mondragon, drie veteranen, die vroeger hadden belegeringen geleid, legers aangevoerd en veldslagen gewonnen. Onder hen dienden wederom kolonels, kapiteins en luitenants, die zich herhaaldelijk in gevechten onderscheiden hadden.

Het officierscorps der cavalerie was niet minder schitterend. Hoofdbevelhebber was de beroemde ruiteroverste en geschiedschrijver Don Bernardino de Mendoça. Naast hem stonden vermaarde kapiteins, als Jan Baptista del Monte, Antonio de Olivera, Pedro de Burtos etc. etc., zelfs een Gilles de Berlaymont, heer van Hiërges, die op het laatste oogenblik aankwam.

Wat alles zegt: allen hadden hunne sporen verdiend onder de leiding van den grootsten veldheer van dien tijd, Alva.

---

(1) Over het gehalte der beide legers vergel. men Dr. P. J. Blok: *De slag op de Mookerheide*, 14 April 1574. Rede, gehouden bij de onthulling van het monument te Heumen, op 14 April 1891, blz. 12, v.v.

Digitized by Google

De aanwezigheid, in zoo grooten getalle, van roemrijke officieren verhoogde niet weinig het anders reeds voortreffelijk gehalte der spaansche regimenten.

Lodewijk van Nassau beschikte over zes duizend voetgangers en ongeveer achttien honderd ruiters. Hij was wel voor zijne taak berekend, maar zijne twee mede-aanvoerders, zijn broeder, graaf Hendrik en hertog Christoffel van Beieren, zoon van den Paltsgraaf Frederik, waren jong en onervaren. Van zijne subalterne officieren is mij, buiten den naam, niets bekend.

De Nassausche cavalerie was dapper en vol zelfvertrouwen. Onder de infanterie heerschte daarentegen een slechte geest. Onderweg hadden zij met muiten gedreigd en in den aanhef zelven van den strijd te Mook hadden zij nog den oproerkreet »geld! geld!", wegens de achterstallige soldij, aangeheven.

Lodewijk van Nassau had volgenderwijs zijn leger opgesteld. Ten westen, dwars voor Mook had hij, van het oud veerhuis af tot aan den tegenwoordigen grindweg, eene gracht gegraven. Links diende de dijk, rechts een aarden wal en van voren de opgeworpen aarde tot borstwering van de verdedigers en tot rustpunt van den loop der musketten. De verschansing, zoomede de aangrenzende huizen er achter, werd verdedigd door tien vendels, uitmakend vijftien honderd man voetgangers, meerendeels Franschen. Het overige gedeelte der infanterie bestond bijna geheel uit Duitschers. Vijf-en-twintig vendels infanterie, omstreeks vier duizend vijf honderd man, stonden schuin achter de vorige verdedigers, maar in het veld, ten noorden van de tuinen, met het doel, door het noord-westelijk gedeelte van den tegenwoordigen tuin des kloosters, de bedreigde makkers bij te springen, voor het geval dat deze zich zouden genoodzaakt zien te wijken langs de rij huizen van den rivierdijk.

De eenige taak die de infanterie te vervullen had, was het dorp te verdedigen, wijl het oostelijk uiteind van het dorp, in geval van nederlaag, den eenigen uitweg dekte voor den terugtocht, te weten: het zuid-oostelijk gedeelte van het Startsche veld en van het broek, die nu onderling gescheiden zijn door een dijk, doch vroeger op dat punt door de Aelde Straet begrensd werden.

Het front dezer achteruitstaande infanterie werd voor het grootste gedeelte gedekt door een escadron ruiterij. Aan de rechterzijde der infanterie stond een tweede escadron, waarachter, in de berghelling,

Digitized by Google

een derde. Een gedeelte ruiters werd geplaatst in het dal, ten oosten van de Mooksche schans, terwijl zich honderd en tien ruiters boven op den heuvel, waar thans die schans ligt, bevonden.

Den zoom van hakhout, die toen den oostelijken rand van den Zandweg en den zuid-westelijken hoek van den Bovensten weg omsloot, bezette Lodewijk van Nassau met Gasconsche musketiers. Het huis dat daar in de helling, aan den rand van de heide stond, bracht hij in staat van verdediging.

In den vroegen morgen van den 14den April 1574 trok het spaansch leger tot in de nabijheid van de stelling die Lodewijk van Nassau bezet hield. De opperbevelhebber, Don Sancho d'Avila, schaarde zijn leger in de volgende slagorde. Mondragon plaatste hij met zijne waalsche musketiers buiten den rivierdijk, op de uiterwaarden, tusschen het Spijk en het tegenwoordig bruggehoofd der spoorbrug; daarnaast, ten noorden van den (ouden) dijk, stelde hij de spaansche infanterie op in vier carré's achter elkander, onder bevel van Braccamonte en Don Ferdinando de Toledo. Het waren piekeniers, omgord met musketiers. Aan den linkervleugel der infanterie schaarde zich in een halve maan de ruiterij, verdeeld in vier escadrons; vooreerst Antonio de Olivera met de réserve; dan de opperbevelhebber der cavalerie, Mendoça; op hem volgde Jan Baptista del Monte, en nog verderop links, bij het einde der glooiing van den bergrand, stond Christoffel Schenck van Toutenburg met twee honderd duitsche ruiters. De spaansche ruiterij bestond uit speerruiters; die van Schenck vocht met pistool en zwaard. Vóór elk der drie gapingen welke tusschen deze escadrons bestonden plaatste Mendoça een klein carré van ruim vijftig bereden musketiers. Zij moesten den eersten schok der vijandelijke ruiterij doorstaan, op rij hunne musketten afvuren en ze achter de escadrons herladen, terwijl de speerruiters dan op hunne beurt aanvielen.

Bovendien zonderde Mendoça van elk carré speerruiters vijf en twintig man af; aan het hoofd van ieder groepje stelde hij een luitenant. Terwijl de escadrons in het front aanvielen, moesten deze kleine afdeelingen flankaanvallen doen. Zij stonden onder de bevelen van Pedro Antonio Perotti, Juan d'Alconeta en Nicolas Papada.

Alle deze maatregelen waren herinneringen welke de spaansche aanvoerders uit de school van Alva hadden meêgenomen.

De linkervleugel der spaansche ruiterij strekte zich uit tot aan den

Digitized by Google

vooruitspringenden voet van den bergrand, waarachter het Korendal ligt. De bergrand was daar tusschen den Bovensten weg en den meer besproken wal, tot aan den Zandweg toe, begroeid met kreupelhout. In dit boschachtig terrein plaatste Avila waalsche musketiers, als tirailleurs, onder Alonso Lopez Gallo.

Het spaansch leger kreeg tot wachtwoord: Sint Philips! Evenals het toen steeds geschiedde, wanneer in beide legers soldaten derzelfde nationaliteit aanwezig waren, schermutselden de Spanjaarden eenigen tijd met de tegenstanders en ontnamen hun eenige vooruitgeschoven verdedigingswerken; dit had ten gevolge dat zij beter in staat waren een aanval op de verschansing te doen. In beide legers schetterden nu de trompetten en roffelden de trommen, ter uitdaging tot den strijd.

Op dat oogenblik arriveerden Gilles de Berlaymont, heer van Hiërges, en baron de Chevreault uit Nijmegen. Zij brachten niet slechts de drie honderd musketiers en het vendel Bourgondiërs mede, die van Cuyk uit waren vooruitgezonden, maar ook nog drie vendels spaansche veteranen, die al muitende uit Holland waren getrokken, doch zich nu ter beschikking van den spaanschen aanvoerder stelden. Allen werden als tirailleurs geplaatst in het kreupelhout, naast den linkervleugel der spaansche ruiterij [1], wijl deze het meest door de Nassausche ruiterij bedreigd was. Den heer van Hiërges werd eene kleine afdeeling ruiterij toevertrouwd. Hij bracht bovendien de tijding mede, dat Valdes, op bevel van Requesens, het beleg van Leiden had opgebroken en 's anderendaags met drie à vier duizend man Mook kon bereiken. Te zelfdertijd kreeg Avila het bericht dat drie compagnieën spaansche ruiters, die uit de omstreken van Breda waren afgezonden, in aantocht waren.

Na eene korte beraadslaging, kreeg het gevoelen van den heer van Hiërges de bovenhand: dat men, zonder die hulptroepen af te wachten, onverwijld de kans moest wagen.

Op bevel van Sancho d'Avila rukten nu honderd spaansche en twee honderd waalsche musketiers op, onder het commando van den kapitein Diëgo de Montesdoca, langs den dijk, waar zich Mondragon bevond. Deze gaf hun mede den kapitein Haeghen en zijn vendrig

---

[1] Campana schrijft: *links* van de ruiterij. Zoo doen ook Bor en Hooft, die de Spaansche uitgave van Mendoça voor zich hadden liggen. De Fransche uitgave heeft *rechts*. Dit moet eene vergissing zijn van den vertaler.

Digitized by Google

Jan Rollin. Van tien uren tot half twaalf nam de schermutseling in hevigheid toe. Hoe ongunstig ook het terrein voor hen was, de Spanjaarden drongen steeds vooruit. Deze onverschrokkenheid ontmoedigde de verdedigers der verschansing: hun geweervuur verflauwde. Zoodra Montesdoca dit bemerkte, sprong hij over den aarden wal heen en, gevolgd door zijne musketiers, veroverde hij de borstwering. Doch aanstonds kwam het gros der Nassausche infanterie toegeschoten en noodzaakte Montesdoca met de zijnen de schans te verlaten.

Avila versterkte nu de aanvalskolonne van Montesdoca met honderd waalsche en twee honderd spaansche musketiers. Te zelfdertijd deed hij de schans van voren aanvallen door honderd spaansche piekeniers, onder bevel van den kapitein Francisco de Salaçar (1). Ouder gewoonte, wanneer het een aanval of eene bestorming gold, vielen allen op de knieën en baden een Onze Vader en een Wees gegroet. Nu stormden zij allen op de verschansing los. Diëgo de Montesdoca was een der eersten die van den kant der rivier den wal beklom, maar hij stortte er dood neer, getroffen door twee musketkogels. Al vechtende in de gracht, ontving de vendrig Benitez er vijftien, en genas. Jan Rollin veroverde in de verschansing een vaandel.

Middelerwijl maakte het geheele Spaansche leger eene voorwaartsche beweging. De Nassausche infanterie sloeg toen op de vlucht. Aan den zuid-oostelijken voet van de Mooksche schans schaarde zij zich weêr in slagorde, met den rug naar den bergrand en met het gezicht naar het westelijk gedeelte van Mook, dat tegenover hen lag en nu door de Spaansche infanterie bezet was. Immers, de Spaansche voetgangers, in plaats van de vluchtelingen te achtervolgen, hadden zich vergenoegd met het dorp te bezetten, van af de veroverde verschansing tot op de hoogte, waar aan de andere zijde van het veld, de Nassausche infanterie op nieuw had post gevat (2).

Wat zou nu Lodewijk van Nassau doen? Zijne ruiterij was nog ongerept en tweemaal zoo talrijk als de Spaansche. Gelukte het hem

(1) Don Francisco de Salaçar overleed op den derden verjaardag van dezen veldslag, namelijk den 14den April 1577 en werd in de Minderbroederskerk (thans Rijksarchief), te Maastricht, begraven. De zerksteen, waarop familiewapen en inschrift, werd later verplaatst en ligt thans op het koor van hetzelfde gebouw.

(2) MENDOÇA: *Commentaires*, tome second, p. 224.

Digitized by Google

den linkervleugel der Spaansche cavalerie omver te werpen, dan kon hij de andere spaansche escadrons van voren en in den rug aangrijpen en na ze vernietigd te hebben, kon zijne infanterie den strijd hervatten en hem in de herwinning van het dorp behulpzaam zijn. In het ongunstigst geval kon hij, naar het scheen, met de kern zijner ruiterij ontkomen naar het land tusschen Maas-en-Waal.

Zijne escadrons daalden de berghelling af en schaarden zich in de vlakte in slagorde. Graaf Lodewijk stelde zich op den rechtervleugel, met Christoffel van de Palts, aan het hoofd van eene keurbende van zes honderd man. Zij reden in zulke dichte rangen dat men er den dag niet door heen kon zien. Zij hadden het gemunt op den uitersten linkervleugel der Spaansche ruiterij. Na de afdeeling bereden musketeriers terug geworpen te hebben, vielen zij op het escadron van Schenck. Nauwelijks hadden de eerste rijen van dit escadron de pistolen afgevuurd, of het ging op de vlucht naar Grave, waardoor het gerucht ontstond dat het Spaansche leger verslagen was.

Doch del Monte liet den Nassauschen niet den tijd om de vluchtende compagnie te achtervolgen. Hij viel de aanvallers in het front aan. Hun rechterflank werd bestookt door de tirailleurs van Gallo; Perotti deed een charge in de linkerflank; hij werd gevolgd door Mendoça, die met zijn geheel escadron aanviel. Met niet minder overleg kozen Juan d'Alconeta, de heer van Hiërges en de aanvoerders der bereden musketiers hunne punten van aanval. Hunnerzijds vuurden Spaansche musketiers uit de veroverde verschansing en uit de tuinen. In de rangen der Nassausche ruiterij ontstond nu wanorde. Een gedeelte ervan ontwrong zich aan de beknelling en ontkwam in de richting van Maas-en-Waal, een ander gedeelte werd omsingeld en neergeveld, de massa trok zich terug achter den Zandweg en hoogerop in de helling der Mooksche schans. Del Monte zette hen na door het kreupelhout, maar moest zich terugtrekken voor het geweervuur dat de Gasconsche schutters uit den zoom van het hakhout, langs den Zandweg en uit het huis, aan het boveneind van dezen weg, deden losbranden.

Is de plek, waar dit cavaleriegevecht geleverd werd, te bepalen?

Ik kan niet ja zeggen, omdat ik er geene opdelvingen gedaan heb; maar ik heb wel opgemerkt dat, wanneer men van den vierden boom van den Rijksweg, te tellen van af de herberg, Het Kroontje, naar Mook toe, in rechte lijn, dwars door het veld, naar den

Digitized by Google

Bovensten weg gaat, men op den akker nog al eens stukken van verweerde paardenbeenderen aantreft.

Waar bleven intusschen de drie aanvoerders der Nassausche troepen [1]?

De ontvluchte Nassausche soldaten kwamen later, in hunne verklaringen, hierin vrij wel overeen, dat graaf Lodewijk reeds doodelijk gewond was, door een schot in de dij en in den rechter schouder, toen de andere twee aanvoerders nog ongedeerd waren.

Het kan niet anders, of hij heeft deze doodelijke wonden ontvangen in voorgaand cavalerie-gevecht. Immers, de stalmeester van hertog Christoffel, met name Wambach, die later krijgsgevangen zat op het kasteel van Antwerpen en aanvankelijk drie dagen te Weert had doorgebracht, had hier aan den Hessischen edelman, Ewalt von Hertingshausen, de volgende bijzonderheden over het uiteinde van Lodewijk van Nassau medegedeeld.

Nog tijdens den slag, (dus niet gedurende de vlucht), werd de stalmeester door een edelman, Gottfort, dringend verzocht, hem, zijnen heer, graaf Lodewijk, die zwaar gewond was, te helpen wegvoeren. Toen zij bij hem kwamen, had hij reeds den reutel in de keel, en hij beduidde hun door zenuwachtige gebaren met den linkerarm, dat zij hem zouden laten liggen. Eensklaps kreeg Gottfort eenen musketkogel in het hoofd, zoodat hij op de plaats dood bleef. Te zelfdertijd naderden de Spanjaarden met zoo rassche schreden, dat Wambach de plaats, waar de zieltogende graaf lag, moest verlaten.

Is die plaats eenigszins te bepalen?

Mij dunkt van ja. Wambach hield zich, als niet-strijder, zooveel mogelijk op eene veilige plaats, in de nabijheid van zijn meester. Zulk een punt bood toen alleen de zuidelijke helling van de tegenwoordige Mooksche schans aan. De plaats waar graaf Lodewijk lag was aanvankelijk veilig, maar werd nog *tijdens den slag* gevaarlijk, door het voortdringen van spaansche musketiers; dit waren waarschijnlijk de waalsche tirailleurs van Gallo, die, op bevel van Avila, door het kreupelhout den Zandweg, van de noord-westzijde, naderden, nadat del Monte daar was afgedeinsd voor het geweervuur der Gas-

---

[1] Omtrent het uiteinde der drie aanvoerders hebben mij tot leiddraad gediend: Dr P. J. Blok: *Correspondentie van Lodewijk van Nassau*, blz. 148—155, en, van denzelfden schrijver: *Verslag aangaande een onderzoek in Duitschland naar Archivalia, belangrijk voor de geschiedenis tn Nederland.* 's-Gravenhage. Algemeene Landsdrukkerij, blz. 294.

Digitized by Google

consche schutters. Het komt mij derhalve waarschijnlijk voor, dat graaf Lodewijk, na zwaar gewond te zijn, zich door het kreupelhout heeft teruggetrokken, of door eenige zijner ruiters is teruggevoerd, achter den zoom van hakhout, die door Gasconsche musketiers bezet was, en dat hij daar aan zijne wonden overleden is. Zoo kan ook het vertelsel zijn ontstaan, dat hij in een huis, namelijk in dat aan het boveneind van den Zandweg, zou in den brand zijn omgekomen.

Keeren wij nu tot de strijdenden terug.

Wat van de Nassausche ruiterij was overgebleven, en dit was verreweg het grootste gedeelte, had zich teruggetrokken in de berghelling, waar kort te voren het meerendeel hunner in escadron was opgesteld geweest. De vuurwapenen werden herladen en de rangen werden met spoed in orde gebracht, ten einde den aanval te hervatten.

Bij de spaansche compagnieën die in het vuur waren geweest, heerschte niet minder bedrijvigheid. Middelerwijl was Mendoça, op order van Avila, zich aan het hoofd gaan stellen van het escadron van Olivera, dat, als réserve gediend hebbende, niet aan den strijd had deelgenomen. Toen Avila zag, dat de Nassausche ruiterij andermaal naar de vlakte afdaalde, deed hij Mendoça op haar losstormen, aan de linkerzijde gevolgd door de geheele spaansche cavalerie. Na een korten strijd, wierp de Nassausche ruiterij de teugels om, en vluchtte in de richting van Pastoorsboschje. Terwijl del Monte ze achterna zette en ze inhaalde aan den zoom van hakhout, ten westen van den weg naar Groesbeek, viel Mendoça op de Nassausche infanterie, die zich, gedeeltelijk in de berghelling, gedeeltelijk in de vlakte, aan den zuid-oostelijken voet der Mooksche schans bevond. Vreeselijk was de slachting die er onder werd aangericht. In de grootste wanorde vluchtte ook zij naar Pastoorsboschje en aangrenzend kreupelhout, nu achtervolgd door de geheele spaansche ruiterij.

Op dat oogenblik arriveerden de drie compagnieën spaansche ruiters die uit de omstreken van Breda afgezonden waren en nu den ondergang der vluchtelingen kwamen verhaasten. Inmiddels liepen de tirailleurs van Gallo boven langs den bergrand en maakten het ontvluchten aan dien kant onmogelijk. De weinige Nassausschen die reeds de hoogten bereikt hadden, werden door tirailleurs, of gedood, of achterna gezet, door eenige zelfs tot aan Cleve toe. De spaansche infanterie die tot dusver maar in het dorp was doorgedrongen tot op de hoogte waar, aan de overzijde van het veld, de Nassaussche

Digitized by Google

infanterie zich, na hare eerste vlucht, had teruggetrokken, stormde nu, op bevel van Avila, de Hoogstraat uit, ten einde den Nassauschen den terugtocht over het broek en de Aelde Straet af te snijden. Intusschen waren de vluchtelingen voortgedreven tot een eind weegs achter het gehucht De Mortel, waar de weg naar Gennep links begint te loopen langs den tamelijk steilen bergrand. Naar rechts uitwijken was nog minder mogelijk, wijl de spaansche infanterie, deels op het Startsche veld, deels op het broek, gelijken tred hield met de vluchtelingen. Zoo werden de Nassauschen eindelijk opgedrongen in een driehoek. De spits, toch, waarin het Startsche veld ten zuidoosten uitloopt, eindigt aan een moeras, dat, in deze eeuw, bij den aanleg van den Rijksweg gedraineerd werd. De linker zijlijn van den driehoek werd gevormd door den hoogen bergrand, waarop zich de tirailleurs van Gallo bevonden, de rechter zijlijn door spaansche infanterie, deels op het Startsche veld, deels op het broek, en de basis door de spaansche ruiterij. Links in den bergrand ligt wel een blind dal, maar daarin begonnen de spaansche tirailleurs reeds af te dalen. Voor de Nassauschen bleef derhalve niets over dan de weg tusschen den bergrand en het moeras. Door het gedrang kwamen zij, bij honderden, in dit moeras terecht. Het zal die plaats wel zijn, waarvan Mendoça verhaalt, dat hij er wel een zeshonderd zag, die reeds tot aan de lenden in den modder waren doorgezakt. Eigenaardig wordt deze plek heden nog door het volk genoemd: *die Schwere Noth;* en hoe vrij de bevolking anders ook is van bijgeloof, wil het er bij haar maar niet heelemaal uit, dat het op deze plaats, in het nachtelijk uur, niet pluis is.

Het eerste moeras is van het tweede, dat tot kort aan De Riethorst reikt, gescheiden door een breeden natuurlijken dijk die den bergrand met het broek verbindt. Daar daalt uit het Zevendal af de aarden wal, die zich over het broek verlengt en vroeger tot grensscheiding diende tusschen Middelaar, dat Geldersch, en Mook, dat Kleefsch was. Maar de spaansche ruiterij en infanterie was van den kant van het broek den vluchtelingen alweer voor. Deze werden steeds vooruit gestuwd; het moeras, aan deze zijde van De Riethorst eischte, op zijne beurt, vele offers.

Graaf Hendrik van Nassau, die zijn paard verloren en een schot door een arm had, was aan den anderen arm meêgesleept geworden door een Duitsch edelman. Van de Nassauschen, die den weg kon-

Digitized by Google

den volgen, werden de achterste rijen steeds gedund door de achterna zettende Spanjaards. De Duitsche edelman ontwaarde dat, indien hij niet meer haast maakte, hij op zijn beurt zou ingehaald worden. Om die reden liet hij graaf Hendrik los, die toen, niet ver van De Riethorst, onder de voeten, of in het moeras geraakte.

Boven De Riethorst werd het terrein ruimer. Doch de Spaansche ruiterij, gevolgd door de infanterie, dreef de vluchtelingen langs den rand van den St. Jansberg en van het Reichswald, waar zich eene tallooze rij van veenkuilen bevindt.

Anderhalf uur had deze vervolging geduurd. Mendoça gelooft niet, dat er duizend man van de Nassausche infanterie ontsnapt waren.

Mendoça verhaalt nog, dat, naar het zeggen der landlieden, er vijf-en-twintig honderd Nassausche voetgangers gebleven waren, behalve die op het slagveld waren gesneuveld, of in de moerassen omgekomen.

De Nassausche ruiterij telde, volgens hem, ruim vijf honderd dooden en een groot getal gewonden. Mendoça spreekt slechts van de ruiters, die op het slagveld bleven, en niet van die tijdens de vlucht gedood werden.

Volgens opgaaf van den Landvoogd Requesens aan den Koning bleven er van de Nassauschen vijf duizend voetgangers en vijftien honderd ruiters. Hieronder zullen wel, wat de ruiters betreft, ook de gewonden en gevangenen gerekend zijn.

De buit der Spanjaarden bestond uit dertig vaandels, drie standaards, de geheele bagage, twee gegoten veldstukjes en de krijgskas.

Hunne verliezen waren, volgens Mendoça: tien Spaansche en tien Waalsche voetgangers die gedood en ruim honderd Spaansche voetgangers die gewond waren; van de cavalerie: een twintigtal dooden en een weinig meer gewonden. Volgens den Landvoogd Requesens bedroeg het geheel getal dooden veertig en dat der gewonden honderd vijftig man.

Wat was er intusschen van hertog Christoffel geworden?

Op zijn naam was het leger aangeworven. Hij beschouwde waarschijnlijk graaf Lodewijk als zijn bevelvoerend officier. Toen hij het leger, dat hij als het zijne beschouwde, der vernietiging zag prijs gegeven, maakten zich toorn en vertwijfeling van hem meester. Hij was niet gewond; ook zijn paard had geen letsel. Aan een spaansch ruiter, die hem wilde gevangen nemen, beloofde hij, weliswaar, zes honderd kronen als losgeld, maar tevens dreigde hij den Spanjaard

Digitized by Google

te zullen doorsteken, indien hij hem durfde krijgsgevangen maken. Te oordeelen naar de gravure van Hoogenbergh, in den Leo Belgicus van Aitzinger, gaf hem toen de Spanjaard een steek, van boven naar beneden, tusschen den helm en het harnas. Dit komt ook overeen met de verklaring van Ewalt von Hertingshausen.

Waar had dit voorval plaats?

Indien wij de woorden van den Hessischen edelman, dat dit in den slag geschiedde, letterlijk kunnen nemen, dan werd de hertog gedood in de charge die Mendoça met de spaansche réserve in de helling van de zuidzijde der Mooksche schans uitvoerde.

De lijken der drie aanvoerders werden niet teruggevonden, of liever, werden niet herkend.

Mendoça spreekt reeds van landlieden die op het slagveld waren en die hij over het getal dooden ondervraagde. Het ligt voor de hand, dat de bewoners van den omtrek gedurende den slag op den uitkijk stonden en dat zij, na de vlucht der Nassauschen, zich meer als marodeurs (1) dan als belangstellenden op het tooneel van den strijd zullen gedragen hebben. Toen de gesneuvelden van wapenen en kleederen beroofd waren, viel het moeielijk de lijken der aanvoerders tusschen de andere dooden te herkennen.

Bovendien dient in het oog gehouden te worden, dat gewoonlijk de landlieden van den omtrek gerequireerd werden, om de gesneuvelden te begraven en dat dit werk met ruwheid gedaan werd.

Mendoça merkt nog aan, dat er nooit met zulk een *ensemble* gevochten werd als waarmede de Spanjaarden dat op dien dag deden. »Men hoorde niet onder het gevecht, gelijk het dikwijls gebeurt, dat soldaten om kruit, om piekeniers, om cavalerie, of om schutters

---

(1) In mijn bezit is een vrij groote bronzen gedenkpenning, gevonden te Heumen, dien Jan-Frederik liet slaan, toen hij aan zijn vader als keurvorst van Saxen opvolgde. De penning is door een veelvuldig gebruik nogal afgesleten. De voorzijde vertoont het borstbeeld van den keurvorst, met den hertogshoed op de linkerzijde en met het zwaard in de rechterhand. Omschrift: JOANNES. FRIDERICUS. ELECTOR. DUX SAXONIE. FIERI. FECIT. ETATIS SUÆ. 32.

Op de keerzijde staat het wapen van den keurvorst van Saxen. Omschrift: SPES × MEA × IN × DEO × EST × ANNO × NOSTRI × SALVATORIS × M.D.X.X.X.V ×.

Deze keurvorst is het bekende hoofd van het Schmalkaldisch verbond.

De gedenkpenning werd langen tijd als medaille gedragen; dit wordt ook aangeduid door het oog dat men aan het boveneind in den rand heeft aangebracht.

Ik vermoed dat hij aan een der soldaten van Lodewijk van Nassau heeft toebehoord.

Digitized by Google

riepen. Iedereen was zoo bezorgd om goed te strijden en om zijne plaats in de rangorde te behouden, alsof van ieder in het bijzonder de uitslag van den strijd had afgehangen."

Toen het spaansch leger te Mook teruggekeerd was, raakten de soldaten aan 't napleiten over den gewonnen veldslag. De Spanjaarden schreven er voornamelijk de eer van toe aan Sancho d'Avila, die met evenveel beleid als voortvarendheid den vijand had aangetast. De Walen gaven de eer der overwinning aan den heer van Hiërges, die, toen de spaansche ruiterij op een en ander punt begon te zwichten, ze door zijn energie had doen stand houden en den vijand doen achteruit wijken. De Italianen meenden dat de palm toekwam aan del Monte, die zijne speerruiters in kleine groepen had ingedeeld en door onophoudelijke flankaanvallen den veel talrijkeren vijand had ingesloten gehouden en zoodoende de groote wanorde in de vijandelijke gelederen had teweeggebracht.

Om dezen naijver der verschillende nationaliteiten, waartoe zijne soldaten behoorden, bekommerde Don Sancho d'Avila zich minder, maar wat hem zorg baarde, was het gevaar van muiterij, die nu weer onder de spaansche compagnieën kon uitbreken. Daarom zond hij nog vóór het vallen van den avond de helft der spaansche infanteristen naar Grave; het overige gedeelte van het leger bleef te Mook overnachten. 's Anderendaags echter, voegden zich de spaansche infanteristen, die te Mook overnacht hadden, bij hunne makkers te Grave. Avila begaf er zich ook heen en trachtte hen tot betere inzichten te brengen, doch hij kreeg ten antwoord, dat zij wel, bij het eerste gevaar dat door de oproerlingen kon ontstaan, zich onder zijne bevelen zouden scharen en dat zij dan hunne officieren weer zouden erkennen, evenwel niet langer dan tot na de overwinning; maar dat zij, buiten dit geval, niet zouden gehoorzamen, zoolang de achterstallige soldij niet was bijbetaald. Toen trokken zij, onder aanvoering van hunnen *Electo*, al brandschattende, naar Antwerpen. Het duurde tot den 5den Juni daaraanvolgend, eer zij voldaan waren. Om te kunnen aanvullen wat er aan het geleende geld ontbrak, was de Landvoogd Requesens genoodzaakt geweest, zijn tafelzilver in den Lombard te verpanden.

HEER, Augustus 1894. J. L. MEULLENERS, *Pastoor*.

Digitized by Google

Bijvoegsel.

Ten gevolge van de uitbreiding der boekdrukkunst ontstond in de zestiende eeuw de gewoonte, wanneer er een voorval van eenige beteekenis had plaats gehad, de beschrijving ervan, door middel van vliegende blaadjes, in proza of in rijm, op de markt, of aan de huizen te verkoopen. Daar de venter gewoonlijk de berijmde verhalen, op eene of andere volkswijze, afzong, terwijl hij de opgerolde liedekens te koop aanbood, werd hij doorgaans genoemd: de rollezanger. Deze dichterlijke en zoo welkome verschijning bij de volksklasse is tegen het jaar zestig dezer eeuw, in deze streken, verdwenen. De gedurige vermeerdering van nieuwsbladen had hem het brood benomen.

Behelsde het opstel eene politieke tijding (Zeitung), dan had het ook eene politieke kleur. Het verhaal dat ik hier laat volgen is anti-spaansch. Ik geef het niet als eene bijlage, maar als eene curiositeit, omdat het kort na den slag van Mook is in druk verschenen.

Zooals de titel aanduidt bevat het twee deelen, den veldslag van Mook en de muiterij te Antwerpen. Het tweede gedeelte is voor mijn onderwerp van geen belang; om die reden laat ik het weg.

In het eerste gedeelte wordt met geen woord gewaagd van het lot der graven Lodewijk en Hendrik en van den hertog Christoffel. Algemeen geloofde men toen nog, dat zij krijgsgevangen waren, of wel zich in een klooster, of ten huize van een edelman, schuil hielden.

De heer Thomassen te Utrecht had de goedheid, mij niet slechts attent te maken op het bestaan van deze »Zeitung", maar ook het eerste gedeelte ervan, op de Universiteitsbibliotheek aldaar, voor mij te copieeren. Hiervoor betuig ik hem mijn besten dank.

NEWE ZEITUNG

von dem Scharmutzel, so geschehen auff der Mouckerheid, bij Nemwegen gelegen. Und von den Spanischen, wie sie, nach dem diese

Digitized by Google

schlacht gehalten und die uberhand bekommen, mit grosser gewalte nach Andtorff gezogen und mit list darinn gekommen sein. Auch wie schrecklich sie allda wuten, rasen und toben,

---

Geschehen im Monat Maij.

Gedruckt im Jar unsers Herren Christi
M. D. LXXIIII.

Im Jar 1574, den achten tag im April, ist der wolgeborne Graf und Herr, herr Ludwig Graf zu Nassaw, auffgezogen von der stat Mastricht, mit seiner gantzen macht, stracks nach der Mouckheyden, nahe bey Nimwegen gelegen.

In solchem schnellem Ziehen haben sie das Hausz, genant Heumen, ingenommen und die Spanier davon getrieben.

Als sie nun den gantzen tag gereiset und fast mude worden, auch nicht viel gessen, und gedachten ein wenig zu ruhen und sich zu erquicken, hat der feind in eyl sich gerust, und des morgends zu vier uren Lermen geschlagen, und Graf Ludwigs volck hefftig uberfallen, auch kecklich zur wehr gestelt. Nach dem nun Graf Ludwigs volck fast mude, auch zum theil noch nit gerust und in schlagordnung gestelt, seind sie von den Spanischen geschlagen und zerstrewet worden, doch mit irem des feinds grossen schaden, dann derselbigen auch eine gute zal todt blieben. Als nun das Leger zerstreut und das volck gelauffen, sonderlich etlich Teutsche Knecht, welche des kleine Ehr haben, und nit wol bey irem Hernn gestanden, hat der Spanische hauff dapffer nachgetrungen. Dann die Teutschen, welche am ersten gelauffen, hatten eine Scheuren in brandt gesteckt, damit sie nicht viel Ehr begangen: dann damit haben sie sich selbs verrahten, dasz der Feind so viel hefftiger inen nach gejagt; und in der flucht viel erschlagen worden, sonderlich viel Weiber und Kinder, und welche das lauffen nicht wol gelernet hatten.

Dieses schlagen und scharmutzeln hat geweret sieben gantzer stund, darinn sich die Walen und Gasconiër sehr kunlich gegen dem Feind gehalten, und derselbigen viel erschlagen. Dieweil aber ir volck den meisten theil entlauffen, und der feind inen viel zu starck, haben sie auch die flucht genommen.

Digitized by Google

Sein also in diesem scharmutzel todt geblieben neun hundert, ohn die Weiber und kleine Kinder, welche die Spanischen durchstochen und jaemerlich umbgebracht in dem nachzug.

Als nu die Spanischen diese Victorie bekommen und die uberhand vor Nimwegen behalten, haben sie in der Stat sehr triumphiert, alle Glocken geleut, uud freuden fewer gemacht, dieweil also Graf Ludwig geschlagen und die ubrigen zerstrewet und die flucht genommen hatten.

In dieser Niderlag haben sie auch etliche sachen vernommen, welche inen nicht wol angestanden; machten sich derhalben eylends auff, mit irem gantzen Spanischen Leger, so vorhanden waren und sich gesamlet hatten ausz etlichen umbliegenden Stetten, und brachten zusammen bey acht und viertzig Fendlein, Welschen und Spanier, und zogen den weg nach Andtorff zu, mit grossem ungestum und wuten, in meinung die Stat zu plunderen und nach irem willen zu haben.

Digitized by Google

Digitized by Google

EEN PROFESSIEBOEK

van het klooster der Dominicanen

TE MAASTRICHT,

over de jaren 1693 tot 1795.

Medegedeeld door Baron von GEUSAU.

Onder de talrijke kloosters, die te Maastricht zijn gevestigd geweest, mag men zeker als een der voornaamste noemen dat der Dominicanen of Predikheeren.

Dit klooster gelegen ter plaatse waar zich de gebouwen en terreinen van de Hoogere Burger- en Latijnsche School uitstrekken en waarbij behoorde de kerk, die thans als stadsmagazijn wordt gebruikt, is gesticht in 1231 en is, met uitzondering van de jaren 1578 en 1579, toen de Paters waren verdreven en de kloostergebouwen ingericht tot kanongieterij, tot aan deszelfs opheffing in 1796, en alzoo gedurende 565 jaren, onafgebroken blijven bestaan.

Daar de Dominicanen zich voornamelijk bezig hielden met theologische studiën en prediken is het te begrijpen dat zij een zeer omvangrijk en belangrijk archief bezaten. Van dit archief is echter helaas bijna niets meer aanwezig. In 1577 toch werd het klooster door de staatsche troepen bestormd en geplunderd en de archiefstukken en boekwerken verbrand, terwijl de latere archieven evenals die van de meeste overige kloosters na de wet van den 15 fructidor an IV voor het grootste gedeelte door de franschen zijn vernietigd. Een der weinige overgeblevene registers van het Dominicanenklooster, en niet het minst belangrijke, is het »*Liber professionum Religiosorum conventus Mosae Traiectensis Sacri ordinis F. Frà Praedicatorum*", loo-

Digitized by Google

pende van 1693 tot 1795. Behalve dat dit professieboek de juiste zamenstelling der communauteit gedurende dat tijdvak van 102 jaren doet kennen, komen er tal van namen in voor van thans nog in Maastricht en in hare omstreken bloeiende familiën. Het is daarom dat ik het van belang heb geoordeeld om de verschillende bizonderheden, die dit register bevat, hier weder te geven.

De beteekenis der letters in de eerste kolom is: P. = Pater; B. = Broeder en T. = Tertiarius.

	NAAM	VOORNAAM	VADER	MOEDER	DATUM DER PROFESSIE	GEBOORTEPLAATS
P.	Schrack	Hyacinthus	Johannes	Geertruida Lebens	21 Juli 1693	Maastricht
P.	Dolmans	Matheus	Petrus	Ida Smedts	28 » 1693	Limmel
P.	van Gulpen	Alanus	Franciscus	Geertruida Meijs	18 Oct. 1693	Maastricht
P.	l'Herminot	Albertus	Andreas	Maria Sammen	21 » 1693	Idem
B.	Erckens	Vincentius	Leonardus	Anna Vrancken	24 Nov. 1693	Genhout-Hulsberg
B.	Ghijsens	Ludovicus	Eustachius	Elisabeth Waghemans	24 » 1693	Hex bij Tongeren
B.	Janssens	Albertus	. . . .	Agnes Brouns	24 Febr. 1697	. . . . .
P.	Bartels	Andreas	Andreas	Geertruida Boelarts	17 April 1697	Hamont
P.	de Sauneur	Melchior	Lambertus	Helena Barchon	11 Oct. 1697	Ulestraten
P.	Aerts	Pius	Christiaan	Elisabeth Jonghen	18 Mei 1706	Maastricht
P.	Geraerdts	Vincentius	Nicolaas	Maria Schorpion	18 » 1706	Idem
P.	Donners	Anthoninus	Theodorus	Catharina Geeten	18 » 1706	Echt
P.	Macquo	Jacobus	Johannes	Geertruida Nijpels	18 » 1706	Maastricht
P.	Nijpels	Bernardus	Servaas	Adriana van Walsden	9 Nov. 1706	Idem
B.	Meeissen	Martinus	Matheus	Catharina Maenen	29 Aug. 1708	Meersen
P.	Benthem	Hendrik	Cornelius	Catharina Gieskens	30 Dec. 1709	Roermond
P.	Habrix	Dominicus	Johannes	Isabella Meo	30 » 1709	Idem
P.	Quiex	Gundisalvus	Christiaan	Helena Lemmens	30 » 1709	Nieuwstad
B.	Habets	Thomas	Thomas	Margriet Peskens	24 Mei 1710	Maastricht
B.	van Hees	Walterus	Philippus	Elisabeth Coolen	18 Maart 1711	Idem
B.	Broeckmans	Hyacinthus	Wilhelmus	Margriet Peerboom	25 Nov. 1711	Idem
B.	Nijst	Albertus	Reijnerus	Maria Kerpen	25 » 1711	St. Pieter
P.	Donners	Lambertus	Theodorus	Catharina Geeten	4 Jan. 1712	Echt
P.	Verliers	Wilhelmus	Dionysius	Barbara Tonchans	23 Febr. 1712	Maastricht
P.	Bosch	Johannes	Hendrik	Johanna Leenaerts	6 April 1712	Idem
P.	Nijpels	Augustinus	Godfried	Maria Leufkens	24 Aug. 1712	Idem
P.	Gehenniau	Petrus	Hubertus	Margriet Joostens	20 Juni 1713	Lanaeken
P.	Oorlofs	Paulus	Hendrik	Christina van Oldenzee	19 » 1714	Stevensweert
P.	Bormans	Reginald	Laurens	Cornelia Buisers	19 » 1714	Valkenburg
P.	Nijst	Thomas	Balthazar	Christina Olislagers	13 Aug. 1714	Maastricht
P.	Bonghs	Hyacinthus	Johannes	Catharina Bosch	21 » 1714	Idem
B.	Quodtbach	Anthonius	Mathias	Johanna Ernens	17 Oct. 1714	Epen
B.	Hooghsteijns	Cornelius	Wilhelmus	Geertruida Janssens	17 » 1714	Tongerloo
P.	Paulissen	Humbert	Hugo	Beatrix Heijnen	9 Juni 1717	Wylré (O.-Vroenh.)
B.	Pluijmeeckers	Johannes	Wernerus	Margriet Duijs	20 » 1718	Klimmen
B.	Grootaers	Lambertus	Lambertus	Helena Hutsen	20 » 1718	Montenaken
B.	Veuchten	Petrus	Hendrik	Elisabeth Pluijmen	20 » 1718	Klimmen
T.	Soons	Petrus	. . . .	. . . . .	17 » 1716	Neeroeteren

Digitized by Google

	NAAM	VOORNAAM	VADER	MOEDER	DATUM DER PROFESSIE	GEBOORTEPLAATS
P.	Geurts	Ludovicus	Johannes	Margriet Sentis	8 Aug. 1719	Maastricht
B.	Dierriex	Jacobus	Ghijsbertus	Maria Nelissen	11 Sept. 1719	Hees
P.	de trois Maries	Servatius	Petrus	Maria Anna Maes	7 Aug. 1720	Houpertingen
P.	Partouns	Hiëronymus	Melchior	Helena Loijens	2 Oct. 1721	Maastricht
P.	Ribbocour	Gregorius	Laurens	Maria Anna Meers	14 » 1721	Idem
B.	Pfeiffer	Andreas	Johannes	Margriet Belser	10 Nov. 1721	Neunkirchen
P.	Jorissen	Johannes	Georgius	Maria Stevens	29 Juni 1722	Wylré (O.-Vroenh.)
P.	Bonghs	Franciscus	Joh. Theod.	Catharina Bosch	6 Juli 1722	Maastricht
P.	Meuris	Hendrik	Nicolaas	Maria Compeers	24 Mei 1724	Idem
P.	Mongy	Petrus	Petrus	Maria Winten	5 Juli 1724	Idem
P.	Riempst (v.)	Jacobus	Johannes	Maria Bovens	5 » 1724	Idem
P.	Marees	Raijmond	Michaël	Catharina Lenaerts	18 Juni 1725	Wylré (O.-Vroenh.)
P.	Meüris	Benedictus	Nicolaas	Maria Compeers	26 Mei 1727	Maastricht
P.	Ruijters	Ambrosius	Franciscus	Maria Cath. Krügers	26 » 1727	Meersen
P.	Wouters	Hyacinthus	Paulus	Barbara De la Haije	26 » 1727	Maastricht
P.	Thomassen	Albertus	Hendrik	Elisabeth Offermans	26 » 1727	Idem
P.	Bluijs	Guinandus	Wilh. Lamb.	Anna Maria Leunis	26 » 1727	Idem
P.	Meusens	Dominicus	Joh. Lamb.	Maria Cath. Simonis	17 Juni 1727	Idem
P.	Tartmans	Ceslaus	Ferdinand	Maria Neven	24 » 1727	Idem
B.	Peters	Ceslaus	Gijsbertus	Catharina Janssen	3 Aug. 1727	Vlijtingen
B.	Jessen	Humbertus	Petrus	Helena Craes	3 » 1727	Geleen
P.	Krekels	Alanus	Johannes	Maria Banens	16 Juni 1728	Idem
P.	Geurts	Franciscus	Johannes	Margaretha Jentis	11 April 1730	Maastricht
P.	Jardon	Lambertus	Wilhelmus	Maria Franciscа Halleux	15 Aug. 1732	Idem
P.	Gilkens	Thomas	Andreas	Mechtilda Veugen	29 Sept. 1733	Idem
P.	Neven	Augustinus	Leonardus	Elisabeth Paulissen	29 » 1733	Wylré (O.-Vroenh.)
T.	Hasseler	Wilhelmus	. . . . .	. . . . .	12 April 1735	Den Haag
P.	Kuijpers	Jordanus	Antonius	Elisabeth Erckens	11 » 1736	Maastricht
P.	Gadet	Alanus	Servatius Eug.	Marie Raemaeckers	11 » 1736	Idem
P.	Luijsberg	Vincentius	Johannes	Geertruida Poelmans	24 » 1737	Overcruchten
B.	Schutghens	Pius	Arnoldus	Ida Deumens	11 Nov. 1738	Puth (Schinnen)
P.	Obens	Pius	Jacobus	Christina Dorlo	7 Maart 1739	Maastricht
B.	Veughten	Dominicus	Willem	Maria Habets	13 April 1739	Klimmen
B.	Goedemans	Hyacinthus	Antonius	Catharina Meeurs	1 Mei 1740	Roermond
T.	Sleypen	Johannes	. . . . .	. . . . .	16 Maart 1742	Houthem
P.	Noyen	Raymundus	Wilhelmus	Anna Willems	26 Sept. 1742	Maastricht
P.	Meijs	Thomas	Johannes Antonius	Maria Francisca Reijniers	26 » 1742	Idem
P.	Habricx	Albertus	Joseph	Anna de Huij	26 » 1742	Roermond
B.	Beckers	Raymundus	Maghiel	Catharina Kleuters	1 » 1743	Mheer
B.	Jetten	Ludovicus	Hendrik	Petronella Geeten	1 » 1743	Susteren
B.	Veughten	Vincentius	Johannes	Anna Pluijmen	19 April 1745	Klimmen
B.	Veughten	Albertus	Willem	Maria Habets	19 » 1745	Idem
P.	Horninckx	Johannes	Johannes	Maria Vaessens	27 Dec. 1745	Maastricht
P.	Habricx	Ludovicus	Petrus Franc.	Catharina Doijen	27 » 1745	Idem
P.	Gadet	Servatius	Servatius Eug.	Maria Ramaeckers	27 » 1745	Idem
P.	Hornincks	Jacobus	Johannes	Maria Vaessens	9 Jan. 1747	Idem
P.	Stallenbergh	Guinandus	Adam	Maria Harlang	10 » 1748	Idem
B.	Geraerts	Dominicus	Mathijs	Helena Kerckhofs	8 Oct. 1748	Gellick
B.	Mertens	Thomas	Matheus	Anna Hennen	8 » 1748	Doenrade
P.	Thiessen	Hyacinthus	Wilhelmus	Cornelia Jekermans	19 Nov. 1748	Maastricht

Digitized by Google

	NAAM	VOORNAAM	VADER	MOEDER	DATUM DER PROFESSIE	GEBOORTEPLAATS
P.	Habricx	Antoninus	Petrus Franc.	Catharina Doijen	19 Nov. 1748	Maastricht
P.	Collaers	Ludovicus	Johannes	Elisabeth Doijen	29 Dec. 1749	Idem
P.	Crets	Dominicus	Laurentius	Agnes Geijsen	29 » 1749	Idem
P.	Ernou	Benedictus	Nicolaas	Anna Bettonville	11 Mei 1750	Idem
P.	Janssens	Augustinus	Petrus	Anna Jorissen	14 Oct. 1750	Idem
B.	Tijman	Jacobus	Adrianus	Cathrien Veltkouse	14 » 1750	Amsterdam
B.	Lux	Benedictus	Cornelius	Anna Janssen	11 Mei 1751	Maastricht
B.	Mooren	Raijmundus	Henricus	Sibilla Gen – essen	10 Oct. 1751	Elmt
B.	Vaessen	Augustinus	Henricus	Ellsabeth Melsers	10 April 1751	Klimmen
B.	v. d. Broeck	Servatius	Johannes	Anna Wijnants	3 Jan. 1752	Maastricht
P.	Silverijser	Jordanus	Johannes	Eva Bosch	15 Mei 1752	Idem
P.	Vissers	Servatius	Nicolaas	Elisabeth Vossen	15 » 1752	Idem
B.	Moers	Bernardus	Libertus	Maria Cath. Hormans	22 Nov. 1752	Idem
B.	Maquo	Franciscus	Jacobus	Maria Nijst	30 April 1754	Idem
P.	Meskens	Henricus	Theodorus	Magdalena Roggels	4 Aug. 1754	Munster-Bilsen
P.	Huntjens	Vintentius	Mathias	Elisabeth Vuechten	25 Nov. 1755	Klimmen
P.	Reijniers	Augustinus	Petrus	Aleida Tulleners	5 Oct. 1756	Maastricht
P.	Silverijser	Lambertus	Johannes	Eva Bosch	5 » 1756	Idem
P.	Haes	Petrus	Wilhelmus	Anna van Hees	13 April 1761	Idem
P.	Kebers	Raijmundus	Mathias	Agnes Valckenborgh	13 » 1761	Idem
P.	Haes	Gundisalvus	Wilhelmus	Anna van Hees	13 » 1762	Idem
P.	Walpot	Ceslaus	Henricus	Elisabeth Debrilje	13 » 1762	Idem
P.	Penris	Dalmatius	Johannes	Sybilla Kerckhoffs	24 Mei 1764	Beek
P.	Gheijsen	Alvarus	Thomas	Anna Elisabeth Crets	24 » 1764	Maastricht
P.	Cartenstat	Marcolinus	Wilhelmus	Maria Agnes Peumans	24 » 1764	Tongeren
P.	Schutjens	Dominicus	Arnoldus	Ida Doemens	1 Nov. 1764	Puth (Schinnen)
P.	van Gulpen	Matheus	Wilhelmus	Maria Josepha Jardon	11 » 1765	Maastricht
P.	Reggers	Johannes	Wilhelmus	Maria Isabella Henne-bruggen	11 » 1765	Idem
P.	Janssen	Thomas	Henricus	Maria Post	3 » 1767	Idem
P.	Mols	Sebastianus	Leonardus	Ida Rijckelen	7 Oct. 1771	Stevensweert
P.	Vaessen	Aegidius	Christiaan	Anna Margaretha Pluijmaekers	7 » 1771	Klimmen
B.	Pluijmaec-kers	Antonius	Adam	Johanna Blonden	11 Nov. 1771	Maastricht
P.	Huntjens	Benedictus	Franciscus	Maria Veuchten	5 Dec. 1776	Klimmen
P.	Schrammen	Franciscus	Leonardus	Anna Gisola Thijssen	26 Sept. 1777	Maastricht
P.	Meijers	Jacobus	Jacobus	Maria Cath. Peusens	7 Dec. 1777	Wijk (Maastricht)
P.	Meijers	Alvarus	Jacobus	Maria Cath. Peusens	5 April 1779	Maastricht
P.	Brunst	Johannes	Theodorus	Maria Magdalena v. d. Put	5 » 1779	Idem
B.	Neefs	Joseph	Franciscus	Catharina Adolphe	17 » 1781	Idem
B.	Mertens	Johannes	Bartholomeus	Elisabeth Hennen	17 » 1781	Oirsbeek
P.	Oten	Pius	Reinerus	Anna Maria Wolfs	18 Nov. 1781	Zepperen
P.	Wehrens	Ludovicus	Wilhelmus	Maria Helena Kallen	28 » 1782	Sittard
P.	Milesen	Antonius	Johannes	Maria Lombaerts	3 Maart 1782	Aelst
B.	Dassen	Michaël	Petrus	Maria Jansen	23 Sept. 1782	Maastricht
B.	Brouns	Pius	Johannes	Kathrien Huntjens	1 Jan. 1783	Klimmen
P.	Malchair	Sebastianus	Hubertus	Anna Labbeije	6 » 1783	Maastricht
P.	Mertens	Ludovicus	Jacobus	Margaretha Daenen	11 Aug. 1789	Montenaeken
P.	Wijnandts	Hyacinthus	Leonardus	Helena Uldrix	27 » 1792	Maastricht
P.	Huntjens	Antoninus	Christiaan	Elisabeth Veuchten	21 Oct. 1793	Klimmen
B.	Eeveraerts	Dominicus	Johannes	Maria Hoene	24 April 1794	Heer
P.	van Weerts	Augustinus	Henricus	Helena Daenen	20 » 1795	Zichen
B.	v. Proemeren	Thomas	Johannes	Petronella Dobbelstijn	20 » 1795	Keer

Digitized by Google

TABLE DES MATIÈRES.

NOTICES ET MEMOIRES.

I. In memoriam. Joannes Josephus Habets, Rijksarchivaris in Limburg, (met portret), door A. J. FLAMENT, (opvolger des overledenen in deze Rijksbetrekking) 5

Lijst van de voornaamste werken en verhandelingen van den Z.Eerw. Zeer Gel. J. J. Habets, verschenen buiten dit tijdschrift 11

II. De wedervinding van het lichaam en van het oud graf der H. Hereswit (of Hereswint), Gravin van Stryen, Echtgenoote van den H. Ansfridus, Graaf van Huy en van Teisterband, stichteres der Abdij Thorn en hare vereering vóór 1794, door A. J. FLAMENT, Rijksarchivaris in Limburg 15

§ 1. De ontdekking van het lichaam der H. Hereswit en van het oud graf 15

§ 2. De vereering der H. Hereswit 23

III. Een brief van Reinout IV van Brederode aan zijn zwager Johan van Wyttenhorst, heer te Horst, uitgegeven en toegelicht door A. J. FLAMENT, Rijksarchivaris in Limburg. 41

IV. Uit het leven van wijlen den vice-admiraal en oud-minister van Marine F. L. Geerling, medegedeeld volgens diens scheepsdagboeken en papieren door wijlen J. G. VAN DEN BERGH, oud-minister van Waterstaat. . 50

V. Le comte Paul van der Vrecken (1777—1868). Biographie et notes concernant l'histoire religieuse des Pays-Bas, par PAUL VERHAEGEN 89

Digitized by Google

VI. Opschriften der grafsteenen, zich bevindende in de gangen der gevangenis, voorheen Minderbroedersklooster, te Maastricht, medegedeeld door Baron VON GEUSAU . 147
VII. Het klokkenspel van Sittard, door F. HOEFER. . . . 153
VIII. Aanteekeningen, betreffende de militairen die gedurende het beleg van Maastricht van 1632 te Wilré (Oud-Vroenhoven) zijn gestorven en begraven, door Baron VON GEUSAU 165
IX. De slag van Mook, 14 April 1574, door J. L. MEULLENERS, pastoor te Heer 171
§ 1. Omtrekken van het slagveld 171
§ 2. De veldslag 180
Bijvoegsel 193
X. Een professieboek van het klooster der Dominicanen te Maastricht, over de jaren 1693 tot 1795. Medegedeeld door Baron VON GEUSAU 197

ÉPITAPHES ET INSCRIPTIONS.

Epitaphes de Ste Héreswit à Thorn. . . . . 16 et 18
Epitaphes sur des tombeaux de religieux franciscains dans les corridors de l'ancien couvent de cet ordre, présentement la Prison à Maestricht 146
Inscription d'une médaille commémorative de Jean-Frédéric, prince-électeur de Saxe 191

ARMOIRIES.

Blason de la famille van der Vrecken 91

PORTRAIT ET CARTE.

Portrait de feu Monsieur l'abbé Jos. Habets, archiviste de l'Etat dans le Limbourg et Président de notre société historique et archéologique 2
Plan de la bataille de Mook 196

Digitized by Google

TABLE ALPHABÉTIQUE.

Abel (Jacques van), frère franciscain à Maestricht, 148.
Adami (Adam), de Sittard, 163.
Ansfride (Saint), comte d'Huy et de Teisterband, 15, époux de Ste Héreswit, la fondatrice de l'abbaye de Thorn, ibid., veuf, il devient évêque d'Utrecht, 16, 26; sa mort à Amersfoort, 21; translation de ses ossements à Utrecht, ibid.— Benedicta, sa fille, première abesse de Thorn, 16, 31.

Bavière (Christophe, duc de), comte Palatin, sa mort à Mook, 190, 191.
Bemelmans (Servais), religieux franciscain à Maestricht, 151.
Benedicta, première abbesse de Thorn, 16, 31.
Berghen (Philippe van den), frère franciscain à Maestricht, 147.
Bertels, item, 149.
Borcom (Henri van), père franciscain à Maestricht, 150.
Brands (Pierre), chanoine à Sittard, 163.
Brederode (Renaud III de), 41. — Henri, auteur du compromis des nobles, fils du précédent, ibid. et 42—47, marié avec Adrienne de Brederode, 41. — Marguerite sœur du précédent, épouse de Pierre-Ernest, comte de Mansfeld, 42. — Hélène, sœur de la précédente, mariée à Thomas Perenot, 43.
Brederode (Wolfert de), frère de Renaud III, qui précède, et marié avec Adrienne Back, 41; Marguerite et Charlotte, leurs filles, 42 et Renaud IV, leur fils, celui-ci, marié 1° avec Marie de Doorn, 41, enfants, ibid., 2° avec Hélène de Manderscheidt-Géroldstein, 42, enfants, ibid., consulte son beau-frère, Jean de Wyttenhorst, seigneur de Horst, au sujet de la succession d'Henri de Brederode, le chef du compromis des nobles, 41, 47.
Bronckhorst (Gaspard de), 175.

Claeshaussen (Jean-Jacques), chanoine à Slttard, 163
Claessen (Nicolas), bourgmestre de Sittard, 160.
Clerx (Herman-Conrard), doyen du chapitre à Sittard, 163.
Colombo (Genueffa), dite l'orpheline de Maestricht, 140.

Digitized by Google

Coster (Adrien de), père franciscain à Maestricht, 150.
Craenlaic (Adrien de), item, 149.

Delaet, père franciscain à Maestricht, 150.
Delhe (Jean), item, 151.
Delwarde (Léocadie), mariée au comte Paul van der Vrecken, 103.
Dubien (François), père franciscain à Maestricht, 150.

Essers (Godefroid), père franciscain à Maestricht, 148.
Estiaux (le marquis d'), lieutenant-colonel du régiment de Candal, décédé à Wilré (Oud-Vroenhoven), 160.

Franck (Gérard), frère franciscain à Maestricht, 148.

Geerling (Frédéric-Lambert), vice-amiral et ancien ministre de la Marine en Hollande; notice biographique, 51—88.
Gestel (Josse van), père franciscain à Maestricht, 147.
Geussen (Arnold), de Sittard, 163.
Glaudy, fondeur des cloches pour le carillon de Sittard, 159.
Gruuels (Jean), de Sittard, 163.

Habets (Jean-Joseph); sa nécrologie, 5—10; ses principaux ouvrages, non parus dans les Publications hist. etc. du duché de Limbourg, 11—14.
Hackh (P. B. L. ab), de Sittard, 156.
Haen (Christine), de Sittard, 159, 160.
Hamers (Jean), de Sittard, 163.
Helgers (N.), de Sittard, 163.
Héreswit (Sainte), comtesse de Stryen), fondatrice de l'abbaye de Thorn; découvertes de ses ossements et de sa tombe, 15—20; son épitaphe, 16, 17; sa mort, 19; sa sépulture à Thorn, ibid. et 26; son culte, 23—38; inventaire de ses ossements, 39; son époux Saint Ansfride, comte d'Huy et de Teisterband, 15, *v.* Ansfride; Benedicta, leur fille, première abbesse de Thorn, 16, *v.* Benedicta.
Hilsondis, *v.* Héreswit.
Huckelhoven (Jean de), de Sittard, 163.
Hutebiese, frère franciscain à Maestricht, 148.
Huy, *v.* Ansfride.

Janssens, père franciscain à Maestricht, 149.

Kamps (Arnold), bourgmestre de Sittard, 160.
Kersavonts (Antoine), père franciscain à Maestricht, 150.
Kleinen (Jean), de Sittard, 156.

La Croix (François), père franciscain à Maestricht, 151.
Lemmens, 149.
Le Page (Charles), père franciscain à Maestricht, 150.

Digitized by Google

Lipsen (Denis), père franciscain à Maestricht, 148.
Lovrix (Mathias), item à Maestricht, 149.

Maes (J. A. E.), chanoine à Sittard, 163. -- Jean, voué de Sittard, ibid.
Maestricht. Le siége de la ville en 1632, p. 159—170. — Le couvent des pères franciscains en cette ville, 147; épitaphes dans les corridors de leur ancien couvent, présentement la prison, 147—152. — Liste des admissions chez les pères dominicains à Maestricht depuis 1693 jusque l'an 1795, p. 197—200.
Mens (Henri), père franciscain à Maestricht, 150.
Mertens (Jean), item à Maestricht, 151.
Mombaers (Jacques), religieux franciscain à Maestricht, 152.
Mons (François), item à Maestricht, 148.
Montesdoca (Don Diégo de), capitaine espagnol, 147; tué à la bataille de Mook, 185.
Mook (la bataille de), 171—195. — Antiquités germaines, 173. — Route et antiquités romaines, 175, 176, 177; tumulus, 176.
Mulder (Jean), père franciscain à Maestricht, 151.

Nassau (Louis comte de), sa mort à Mook, 187, 188. — Henri, frère du précédent, sa mort à Middelaar, 189, 190.
Neell (Jean von), horlogier à Linnich, rétablit le carillon à l'Hôtel-de-Ville de Sittard, 153—161.
Nève (Emile-Gabriel-Benoit), de Houthem, 90, 145. — Félix, frère du précédent, savant orientaliste, 90.

Odekercken (Laurent), frère franciscain à Maestricht, 148.
Olislagers (Marie-Jean-Joseph-Hyacinthe) de Meersenhoven, 102, 103, sa mort, 144.
Oud-Vroenhoven, v. Wilré.

Paully (Jules de), auteur du roman : l'Orpheline de Maestricht, 140.
Plumère (Jean de), fondeur de cloches à Huy, 162; son accord avec le chapitre de la collégiale de Sittard pour la livraison de quatre cloches, ibid. et 163.
Putmans (Ambroise), père franciscain à Maestricht, 149.

Quirinarii (Daniel), de Sittard, 159.

Rappellier (François), père franciscain à Maestricht, 150.
Rougemont (Gilles de), chanoine à Sittard, 163.
Rutten (Antoine), père franciscain à Maestricht, 149.

Digitized by Google

Salaçar (Don Francisco de), capitaine espagnol, prend part à la bataille de Mook, 185; sa mort à Maastricht, ibid.; sa tombe, ibid.
Schroten (Thierry), de Sittard, 163.
Sittard. — Le collége, 140. — Restauration du carillon à l'Hôtel-de-Ville, 153—161; sa disparition, 161, 163. — Les nouvelles cloches de la collegiale, 162.
Sittard (J. M. In der), 163.
Soest (André van), vicaire de N.-D. à Maestricht, 145, 146.
Soutzen (Régnier), de Sittard, 157. — Jean, 163.
Stryen, *v*. Héreswit.
Suisters (Adam), bourgmestre de Sittard, 158, 159, 163.

Teisterband, *v*. Ansfride.
Theeus (Jean), père franciscain à Maestricht, 152.
Thorn. L'abbaye, *v*. Héreswit.
Tilemans (François), religieux franciscain à Maestricht, 148.
Tours (Ferdinand), item, 148.
Tribolet (Rudolphe), item, 148.

Vehlen (Bartholomée), chanoine à Sittard, 163.
Volders (Jean), frère franciscain à Maestricht, 149.
Vrecken (Jacques van der), époux d'Anne de Nassau, 91. — François-Jean, fils des précédents, marié avec Marie-Elisabeth de Lenarts, 90, 91, dont: Gisbert-Jean-Alexandre, Primus de Louvain, ibid. et Paul-Matthias, ibid., marié avec Léocadie Delwarde, 103; biographie de ce dernier, 89—146; insignes reliques, provenant de la collégiale de N.-D. à Maestricht, dont il fait cadeau au Souverain-Pontife, 133, 134.

Wilré (Oud-Vroenhoven), gentilshommes français et anglais, enterrés en cette paroisse, pendant le siége de Maestricht en 1632.
Wouters (Lambert), religieux franciscain à Maestricht, 151.
Wygaert (Jean van de), item, 149.
Wyttenhorst (Jean de), seigneur de Horst, époux de Josseline de Wees, 43. — Jean, fils des précédents, seigneur de Horst, amman de Kessel et de Montfort, époux de Marguerite de Brederode, 43, 47.

Digitized by Google

Errata.

Page	89,	ligne	6,	omettez	Limbourg,	Gueldre.
»	90,	»	1,	au lieu de	distants,	lisez distantes.
»	91,	»	3,	»	dont-il,	» dont il.
»	92,	»	1,	»	Ghâteau,	» Château.
»	92,	»	9,	»	Législatlf,	» Législatif.
»	95,	»	1,	»	indiquée,	» indiqué.
»	97,	»	25,	»	ainsi que,	» ainsi qu'.
»	100,	»	10,	»	ce compte,	» le compte.
»	100,	»	18,	»	couté,	» coûté.
»	104,	»	25,	»	communica,	» communiqua.
»	105,	»	2,	»	Legeas,	» Lejeas.
»	105,	note	1,	»	de Saire,	» de Saive.
»	107.	ligne	13,	»	héroïques 263,	» 263 héroïques.
»	109,	»	14,	»	habilité,	» habileté.
»	116,	note	1,	»	Téplitz,	» Tœplitz.
»	120,	ligne	12,	»	reçu,	» reçut.
»	123,	»	24,	»	put,	» puisse.
»	125,	»	3,	»	Ciamberlain,	» Ciamberlani.
»	125,	»	11,	»	approbatiou sous,	lisez approbation sans.
»	133,	»	1,	»	eu lui,	» en lui.
»	175,			»	Gijsbert,	lisez Caspar van Bronckhorst.
»	182,			»	zuid-oostelijk,	» noord-westelijk.
»	198,			»	de Sauneur,	» de Sauveur.

Digitized by Google

Digitized by Google

Plattegrondteekening

VAN

MOOK,

genomen naar eene kaart uit het begin der vorige eeuw.

Verklaring.

- *Kreupelhout*
- *Eertijds Moeras.*
- 1 *Mondragon Infanterie.*
- 2 *Spaansche id*
- 3 *Spaansche Ruiterij.*
- 4 *Nassausche Schans.*
- 5 *Nassausche Infanterie.*
- 6 *Nassausche Ruiterij.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google